

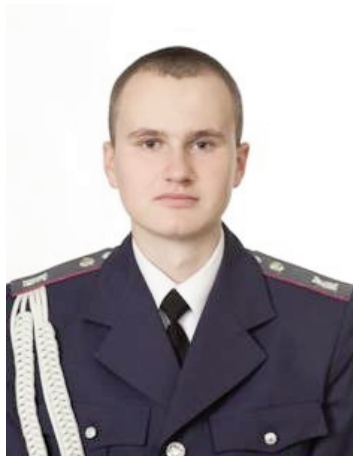

Юлія Христова

Захист права на цілісність особистості у праві Європейського Союзу та України: порівняльно-правове дослідження .

У статті проаналізовано досвід деяких зарубіжних країн щодо кримінально-правової охорони права людини на цілісність особистості та сформульовано пропозиції, спрямовані на гармонізацію національного законодавства про кримінальну відповідальність з правом Європейського Союзу.

In the article experience of some foreign countries is analysed in relation to the criminal guard of human right on integrity of personality and the suggestions sent to harmonization of national legislation about criminal responsibility with a right for European Union are set forth.

Антон Бершов

Постановка проблеми. Новітні тенденції прав людини в XXI столітті нерозривно пов'язані з розвитком нових технологій, генетики та виникненням нових суспільних відносин. Актуальними в сучасності є питання відносно права на цілісність особи

Стрімкий розвиток генної інженерії і розквіт біотехнологій в 1990-і роки створили усі умови до практичної можливості клонування живих істот. Сьогодні в генній інженерії склався такий стан речей, що в цілому клонуванням тварин нікого не здивуєш, – це вже пройдений етап.

Шокуючою реальністю і шансом для дослідників є практична можливість клонування людської істоти. Більшість країн світу не підтримують клонування незалежно від його виду. З юридичної точки зору, клонування людини вступає в протиріччя з найважливішими правами особи – правом на людську гідність та цілісність особи.

Особливо слід вказати на ті правові проблеми, до яких може привести поява клонів людини. Першою ж проблемою стане питання про те, чи будуть клони людини суб'єктом права, і якщо так, то чи буде його правосуб'єктність співпадати з правосуб'єктністю «оригіналу».

Крім того, колосальною юридичною головоломкою стане врегулювання стосунків між «оригінальною» особою і його клонами хоч би в тому, що стосується ідентифікації особи, сімейних стосунків тощо.

Актуальність даного дослідження також обумовлена міжнародними зобов'язаннями України щодо гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу. Проте на сьогодні в Україні не вжито жодних кримінально-правових заходів щодо захисту права людини на цілісність особистості.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Право на цілісність особистості стало предметом дослідження праць таких учених, як М.П. Авдеєнков, С.В. Бахін, Н.Г. Васильєва, Р.В. Волкер, Н.М. Малєйна, О.О. Мережко, Е.Д. Плегрино, Я.Д. Рендторф, Д.Л. Річардс, С.С. Тихонова, Є.А. Тюгашев, В.М. Хвостів, Р.С. Шапіро та інші.

Зазначені науковці зробили суттєвий внесок у дослідження вказаної проблематики. В той же час, питанню кримінально-правового захисту права людини на цілісність особистості в науковій літературі приділено недостатньо уваги, що обумовило актуальність тими даного наукового дослідження.

УДК 341.231.14

ХРИСТОВА Юлія Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

БЕРШОВ Антон Ігоревич,

курсант 2 курсу факультету кримінальної міліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

© Ю. Христова, 2013
© А. Бершов, 2013

Метою даної статті є проаналізувати досвід окремих країн-членів Європейського Союзу щодо кримінально-правової охорони права людини на цілісність особистості та сформулювати на цій основі пропозиції, спрямовані на гармонізацію національного законодавства України з правом Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з наявних рис всіх міжнародних документів, що стосуються біомедицини є те, що серед центральних місць у процесі правового регулювання біомедицини і біоетики вони відводять поняттю «цілісність особистості».

Право на цілісність особистості по своїй суті є властивістю людини як такої, воно закріплено у міжнародному та європейському праві та гарантовано державами, як можливість кожної людини вимагати від усіх поваги до власної фізичної і психічної цілісності, використовувати усі легальні засоби збереження й захисту власної особистості як унікальної, індивідуальної єдності людського організму: тіла, психіки, моралі й розуму, та можливість не зазнавати ніякого зовнішнього втручання в ці складові особистості інакше, як за власною інформованою згодою [1, с. 17].

Загальна декларація ООН складає реакцію Європейського Союзу на забезпечення права на клонування. Відповідно до ст. 11 Загальної Декларації ООН про геном людини і права людини, яку підписала і ратифікувала Україна, репродуктивне клонування заборонено: «Не допускається практика, яка суперечить людській гідності, така як практика клонування з метою відтворення людської особи» [2].

Там само міститься рекомендація державам врегулювати це питання і на національному рівні: «Державам та компетентним міжнародним організаціям пропонується співпрацювати з метою виявлення такої практики та прийняття на національному та міжнародних рівнях необхідних заходів відповідно до принципів, які викладені в цій Декларації» [2]. Слід зазначити, що цей документ носить декларативний характер та не створює прямих обов'язків для держав.

Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини забороняє вирошування ембріонів для дослідницьких цілей [3]. 12 січня в 1998 р. в Парижі був підписаний Додатковий протокол до цієї Конвенції, яка стосується заборони клонування людських істот [4]. Для України він вступив в силу 1 березня 2001 року.

Цей протокол забороняє будь-яке втручання з метою створення людської істоти, яка генетично ідентична іншій людській істоті, живій або мертвій. Там само вказано, що термін людська істота, «генетично ідентична» іншій людській істоті, означає людську істоту, яка має з іншою людською істотою тотожний набір генів ядра. [4].

Гарантією реалізації положень Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини є норма ст. 1, що вимагає від сторін, яка її підписує, включення «основних її положень у внутрішнє законодавство» [3]. У зв'язку з цим варто відзначити, що цілий вказаних положень вже знайшли своє відображення в законодавстві країн-учасниць Європейського Союзу.

Хартія Європейського Союзу про основні права встановлює заборону репродуктивного клонування людських істот. Але в ній не забороняється терапевтичне клонування. Європейська група по етиці в науці і новим технологіям, яка спеціально створена для консультування Європейської комісії і Європейського парламенту з питань біоетики, назвала терапевтичне клонування людських клітин багатообіцяючим, але передчасним [5].

Таким чином, простежується деяка невизначеність Європейського Союзу відносно терапевтичного клонування людських клітин. Воно не забороняється в Хартії про основні права, але і дозвіл його не схвалюється офіційними структурами Європейського Союзу.

Генеральна Асамблея ООН в Декларації про клонування людини, будучи переконаною у терміновій необхідності попередження потенційної небезпеки клонування людини для людської гідності, призвала держав-учасниць вжити всі заходи, що необхідні для захисту життя людини в процесі застосування біологічних наук; заборонити всі форми клонування людей в тій мірі, в якій вони несумісні з гідністю людини та захистом життя людини; невідкладно прийняти та реалізувати відповідні національні закони для забезпечення [6].

На сьогодні більшість країн світу криміналізувало репродуктивне клонування. Зокрема, це стосується Бельгії, Великобританії, Данії, Іспанії, Італії, Нідерландів, Німеччини, Словаччини, Франції, Швейцарії, Швеції, Японії, які законодавчо врегулювали ці відносини. Крім того, в Німеччині, Іспанії, Франції, Великобританії за репродуктивне клонування людського ембріона передбачена кримінальна відповідальність.

В Україні заборона на репродуктивне клонування введена в 2004 р. Законом «Про заборону репродуктивного клонування людини» (далі – Закон) [7]. Там само вказано, що особи, винні в порушенні цього Закону, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законів України.

Оскільки в чинному законодавстві України не передбачена ні адміністративна, ні цивільно-правова, ні кримінальна відповідальність за репродуктивне клонування, то слід констатувати декларативний характер цього Закону.

Проте у проекті Кримінального кодексу України була передбачена кримінальна відповідальність за проведення досліджень з метою відтворення (реплікації) людини методом клонування [8].

Висновок. Проведене порівняно-правове дослідження чинного законодавства України і Європейського Союзу, дозволило додатково аргументувати необхідність прийняття в Україні кримінально-правових заходів для захисту права на цілісність особи. А саме, додатково аргументовано потребу доповнити розділ III «Злочини проти волі, честі та гідності особи» Кримінального кодексу України новою статтею, в якій передбачити відповідальність за умисні дії, вчинені з метою відтворення (реплікації) людини методом клонування.

1. Васильєва Н.Г. Право на цілісність особистості в праві Європейського Союзу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.12.00.11 «Міжнародне право» / Н.Г. Васильєва. — Харків, 2008. — 21 с.
2. Общая Декларация о геноме человека и правах человека от 11 ноября 1997 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_575.
3. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології і медицини : Конвенція про права людини і біомедицину від 4 квітня 1997 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_334.
4. Додатковий протокол до Конвенції про захист прав і гідності людини відносно застосування біології і медицини (Конвенція про права людини і біомедицину), який стосується заборони клонування людей від 12 січня 1998 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU98247.html.

5. Хартия основных прав Европейского Союза от 7 декабря 2000 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_524
6. Декларация ООН про клонування людини від 8 березня 2005 р. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_d57
7. О запрете репродуктивного клонирования человека: Закон Украины от 24.12.2004 г. // Ведомости Верховного Совета Украины. — 2005. — № 5. — Ст. 111.
8. Комітет з питань правоохоронної діяльності готується до розгляду Верховною Радою проекту закону про внесення доповнень до Кримінального кодексу України щодо клонування людини), поданий народним депутатом В.Олуйком. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.portal.rada.gov.ua>

SECURING OF RIGHT FOR INTEGRITY OF PERSONALITY IN A RIGHT FOR EUROPEAN UNION AND UKRAINE : COMPARATIVELY-LEGAL STUDY

Actual in contemporaneity are questions in relation to a right on integrity of personality. Shocking reality and chance for researchers is practical possibility of cloning of man. The most world countries do not support cloning regardless of his kind. General declaration of the UNO makes the reaction of the European union on providing of right on cloning. Conventions about the protection of rights for dignity of man in relation to application of biology and medicine forbids growing of embryos for experience aims. Additional protocol to this Convention about prohibition of cloning of human creatures for Ukraine entered by virtue of March, 1, 2001.

To date in the criminal statute of the most world countries criminal responsibility is envisaged for the reproductive cloning. In particular, it touches Australia, Belgium, Great Britain, Denmark, Spain, Italy, Netherlands, Germany, Slovakia, France, Switzerland, Sweden, Japan.

In Ukraine prohibition on the reproductive cloning is entered in 2004 on the basis of Law «On prohibition of the reproductive cloning of man» However, in the operating Criminal code of Ukraine responsibility for such act is not envisaged.

In the article experience of some foreign countries is analysed in relation to the кримінально-правової guard of human right on integrity of personality and the suggestions sent to harmonization of national legislation about criminal responsibility with a right for European Union are set forth.

Undertaken a comparatively-legal study of current legislation of Ukraine and European Union, allowed additionally to argue the necessity of acceptance for Ukraine of criminal measures for securing of right for integrity of personality.

Ксенія Смірнова

Право на добросовісну конкуренцію в Європейському Союзі.

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних аспектів механізмів захисту прав людини під час розгляду справ про порушення конкуренції. Визначається, що право на добросовісну конкуренцію має економічний та соціальний аспект. Досліджена практика Суду Євросоюзу щодо порушення прав людини під час розгляду справ в сфері конкуренції та практика Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних з порушенням правил конкуренції.

Article is devoted to the analysis of theoretically and practical aspects of human rights protection mechanisms in cases of violations of competition into the EU. It was determined that the right to fair competition has economic as well as social aspect. It was researched the EU Court practice in the field of human right violations in competition sphere & the ECHR practice in cases concerning violations of competition.

Правове регулювання конкуренції в Європейському Союзі (Євросоюзі) є одним із основних стрижнів забезпечення свобод його внутрішнього ринку. Дослідження економічної стабільності функціонування внутрішнього ринку через призму права на добросовісну конкуренцію в Євросоюзі не є доволі новим, однак доктрина не характеризується різноманітністю поглядів в даній сфері. Серед західних вчених-юристів питання взаємодії захисту прав людини та споживача, зокрема, піднімалися А. Андренгелі, яка є автором монографії, присвяченої питанням дотримання норм конкуренції та одночасно захисту прав людини [1]. Також можна виокремити поодинокі спеціальні наукові дослідження взаємозв'язку права конкуренції та захисту прав людини, наприклад роботи М.Рамсдена, Е.Амейе, А.Брауна, А.Рілея, В.Уілса [2-4] тощо. Вітчизняна доктрина характеризується висвітленням даних аспектів через призму захисту прав людини, захисту права власності шляхом вивчення та дослідження механізмів їх забезпечення та дотримання. Однак, спеціальні дослідження даної проблематики відсутні. Зважаючи на євроінтеграційні напрями зовнішньої політики України, вступ нашої країни до СОТ, набуття чинності угоди про заснування зони вільної торгівлі між Україною та країнами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) та майбутнє укладання угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом, розгляд та аналіз свобод та основних принципів права на добросовісну конкуренцію набуває все більшої актуальності для України. Окрім того, для України неабиякого практичного значення набуває вивчення практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) в сфері захисту права на справедливий розгляд, в тому числі справ про порушення норм конкуренції.

Вивчення питання права на добросовісну конкуренцію потребує визначення поняття «недобросовісної» конкуренції та «свободи» конкуренції. В основі даного поняття лежать такі фундаментальні ознаки як добросовісність, розумність та справедливість. Використання таких критеріїв для оцінки добросовісності конкуренції пов'язано з принципом «доброї совісті», що впливає ще з римської формули *bona fides*. Поняття свободи конкуренції було закладено ще в теоріях лібералізму, а особливо відобразилося в течії ордолібералізму. Ідея ордолібералізму була закладена в Німеччині такими вченими як В. Ойкен і Ф. Бьом. Вони відстоювали головну ідею даної течії - свободу конкуренції та її захист. Саме цю ідею підтримували та воліли розповсюдити держави-члени європейського об'єднання [5]. Вважалося, що політика конкуренції повинна стати справедливою для всіх. Повинен бути застосований принцип універсальної конкуренції, що протистоїть всім спробам фізичних і юридичних осіб, так само як і держави, монополізувати ринок. Представники даної концепції вважали, що розвинута система конкурентного ринку дозволяє всім членам суспільства мати гідний рівень достатку.

УДК 341.171

СМІРНОВА Ксенія Володимирівна,

кандидат юридичних наук доцент кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

© К. Смірнова, 2013

Визначаючи конкуренцію як необхідний елемент функціонування ринкової економіки варто відзначити, що вона має базуватися на основних принципах, цінностях та свободах. В Договорі про Євросоюз (ДЄС) вводиться нова категорія «цінностей», серед яких слід звернути увагу на рівність та дотримання прав людини. Саме на таких цінностях базується Євросоюз і вимагає їх дотримання з боку держав-членів. Відповідно до ст.3 (п. 5) ДЄС ці цінності стають визначальними і в зовнішній політиці Союзу.

Право на добросовісну конкуренцію слід досліджувати з точки зору принципів права Євросоюзу, які сформульовані в установчих договорах. В теорії права Євросоюзу виділяють як загальні, так і спеціальні принципи, які виступають джерелами права Євросоюзу [6, 59]. Спеціальні, або галузеві принципи стосуються діяльності Євросоюзу в окремих сферах. Так, зокрема в економічній сфері, варто виділити принцип боротьби з дискримінацією (ст. 10 ДФЄС), захист прав споживачів (ст. 12 ДФЄС), принцип поваги до діяльності служб загальноекономічного розвитку (ст. 14 ДФЄС) і т.д.

Судовою практикою були сформовані та розвинуті основні принципи права Євросоюзу, в центрі уваги яких знаходиться принцип захисту прав і свобод людини відповідно до ст. 6 ДЄС та ст. 16 Договору про функціонування Євросоюзу (ДФЄС). До основних прав людини Суд Євросоюзу, зокрема, відніс такі: право власності (справа 44/79 Nauer); свободу здійснення економічної та професійної діяльності (справи 44/79 Nauer; 234/85 Keller); повагу до приватного та сімейного життя, недоторканність помешкання, таємницю кореспонденції (справа 136/79 National Panasonic); незворотність дії положень кримінального права (справа 63/83 Kent Kirk); заборону дискримінації (справи 20/71 Sabbatini; 149/77 Defrenne).

В преамбулі Хартії про основні права визначено, що Євросоюз підтверджує права, що впливають, зокрема, із загальних для держав-членів конституційних традицій і міжнародних зобов'язань, а також з Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Європейської конвенції про захист прав людини), із соціальних хартій, прийнятих Союзом та Радою Європи, а також із судової практики Суду Євросоюзу та ЄСПЛ.

З нашої точки зору, вирішальним для розвитку європейської економічної інтеграції виступає принцип захисту ринкової економіки з метою ефективного функціонування внутрішнього ринку. У Римському договорі була включена норма, яка стала стрижнем формування внутрішнього ринку, що діє на основі добросовісної та невикривленої конкуренції. У ст. 3(1) § 8 визначалося, що однією з цілей Співтовариства (нині Союзу – К.В.) є «створення системи запобіжних заходів щодо забезпечення конкуренції на внутрішньому ринку» [7]. Іншими словами «ринкова економіка» та «невикривлена конкуренція» стають двома основоположними елементами структури Співтовариства. При чому варто відзначити, що дана норма продовжує існувати аж до укладання Лісабонських договорів 2007 року, які набули чинності 2009 року. Відповідно до наполягання Франції із переліку завдань Союзу була виключена зазначена стаття [8, 445]. Однак її юридичний зміст залишився незмінний відповідно до нового Протоколу до ДФЄС, який спеціально присвячений питанням конкуренції. Не зрозумілий сенс трансформації цієї норми, можливо це було суто «політичним рішенням реалізованим за допомогою перенесення юридичної норми з тексту установчого договору до тексту протоколу, юридична сила якого є аналогічною за норму договору» [9, 724]. Натомість в Лісабонському договорі про Євросоюз у ст. 3 визнається створення внутрішнього ринку на основі формування стабільних цін, підтримання високої конкурентоздатної соціальної ринкової економіки.

Конкурентна політика Євросоюзу виконує роль захисту добросовісної конкуренції від неправомірних обмежень та спотворень, що є важливим чинником побудови та ефективного функціонування інтегрованого внутрішнього ринку Євросоюзу. Конкурентна політика розглядається як інструмент досягнення високого економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності виробників співтовариства не тільки на території ЄС, а й на світовій арені.

Принцип відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією є одним з основ економічної системи Євросоюзу на підставі Протоколу та інших статей ДФЄС. При цьому на виконання дотримання даного принципу наднаціональні інститути Євросоюзу наділені виключними повноваженнями в цій сфері. Так, зокрема, ст. 3 ДФЄС визначає виключну компетенцію Євросоюзу у встановленні правил конкуренції, необхідних для ефективного функціонування його внутрішнього ринку Євросоюзу. Варто ще раз підкреслити, що із сенсу установчих договорів впливає, що політика конкуренції відіграє провідну роль у створенні та функціонуванні внутрішнього ринку відповідно до принципу відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією, що прямо відображено у ст. 119 ДФЄС. Основою внутрішнього ринку Євросоюзу є можливість суб'єктів господарювання змагатися на рівних умовах. Політика конкуренції забезпечує конкурентну поведінку підприємств і захищає інтереси споживачів, уможливаючи вироблення товарів та послуг на якісному рівні.

За своєю суттю право на добросовісну конкуренцію має як економічний, так і соціальний аспект. З економічної точки зору право на не викривлену (добросовісну) конкуренцію мають суб'єкти господарювання. З цього впливають основні заборони їх антимонопольної поведінки, що висвітлені у ст.ст. 101 та 102 ДФЄС. Правом на добросовісну конкуренцію наділені і держави, які в своєму правовому регулюванні утримуються

від надання неправомірних переваг певним суб'єктам чи виробництвам, що викривлюють чи загрожують викривленню конкуренції. Такі дії держав-членів визнаються несумісними із внутрішнім ринком відповідно до ст.107 ДФЄС. Ще один аспект стосується зобов'язання національних монополій у забезпеченні усунення будь-якої дискримінації, що прямо передбачено у ст. 37 ДФЄС.

Соціальний аспект права на добросовісну конкуренцію відображається в праві споживачів отримувати справедливі вигоди на внутрішньому ринку шляхом перебування у рівних умовах доступу до ринку товарів та/чи послуг. Для забезпечення добросовісної конкуренції суб'єкти господарювання мають здійснювати правомірні справедливі заходи для залучення споживачів, а споживачі мають право отримувати вигоди з добросовісної конкурентної боротьби. Такий соціологічний підхід був підтриманий судовою практикою. Суд ЄС у своєму рішенні у справі *GlaxoSmithKline* [10] зазначив, що метою ст. 101 (п.1) ДФЄС є запобігання підприємств від дій, які б знижували добробут кінцевого споживача.

Хартія про основні права, яка відповідно до Лісабонського договору, стає одним з основоположних документів Євросоюзу і отримує юридичну силу підтверджує такий соціальний вимір права на добросовісну конкуренцію. Стаття 38 Хартії зазначає, що «у політиці Союзу забезпечується високий рівень захисту споживачів». Це означає, що однією з цілей конкурентної політики Євросоюзу є захист прав споживачів.

З метою дотримання права на добросовісну конкуренцію Єврокомісія забезпечується владними виключними повноваженнями. Комісія відповідно до Регламенту 1/2003 [11] наділена широкими повноваженнями щодо отримання інформації, проведення розслідування й винесення відповідних зобов'язувальних рішень. Комісія отримала право накладати штрафні санкції, які вираховуються з розрахунку суми, що становить до 10% річного обороту підприємств. При цьому вона досить активно користується цими правами та накладає штрафи на мільйони та мільярди євро [12]. Однак, будь-яке рішення Єврокомісії може підлягати оскарженню на підставі судового розгляду на підставі ст. 263 ДФЄС. При цьому Суд Євросоюзу вправі не тільки відмінити відповідне рішення, а й змінити розмір штрафних санкцій згідно ст. 264 ДФЄС. Однак, Судом ЄС було встановлено, що він має провести «всеосяжний огляд проведеного Комісією аналізу для того, щоб переконатися, що факт зловживання повноваженнями був відсутній, що факти були чітко сформульовані (Комісією – К.В.) і що не було явної помилки в оцінці цих фактів...» [13]. Іншими словами право на добросовісну конкуренцію з обох позицій (як з економічного, так й з соціального) забезпечується не тільки владними повноваженнями Комісії, а й судовими механізмами. Визначальними для забезпечення права на добросовісну конкуренцію через призму заборони антимонопольної поведінки на ринку є повноваження Комісії (відповідно до Регламенту 1/2003) та розповсюдження юрисдикції Суду Євросоюзу на позови від фізичних та юридичних осіб щодо актів, в яких вони є адресатами чи які прямо та безпосередньо стосуються їх (відповідно до ст.263 абз. 4 ДФЄС). При цьому слід зазначити, що майже в усіх справах Суду Євросоюзу, які стосувалися порушення суб'єктами правил конкуренції, питання захисту прав людини відхилялося (як наприклад, у справі *Pioneer* [14]).

Але починаючи з 2000-х років роль захисту прав людини під час реалізації Комісією своїх владних повноважень зростає, а в 2011 році Європейський суд з прав людини розглянув справу в сфері порушення правил конкуренції.

У зв'язку з тим, що Євросоюз визначає та включає в свою правову систему права, передбачені Європейською конвенцією про захист прав людини, виникає питання щодо механізмів їх забезпечення. Іншими словами, виникає практичне питання щодо співвідношення захисту конкуренції на ринку та дотримання прав людини. Це стосується також питання дотримання прав людини під час здійснення Комісією повноважень щодо контролю за дотриманням правил конкуренції, зокрема під час проведення розслідування Комісією.

Іншими словами, постає питання чи буде підпадати під юрисдикцію ЄСПЛ справи про порушення правил конкуренції. Так, ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини визначає право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж разумного строку чи то цивільного чи то кримінального впровадження. При цьому дана стаття відповідає ст.47 (абз.2) Хартії Євросоюзу про основні права, яка визначає право на ефективні засоби правового захисту і на доступ до неупередженого суду.

Не дивлячись на те, що в Регламенті 1/2003 встановлено, що штрафні санкції не є кримінальною відповідальністю, судова практика має дещо відмінну позицію з цього приводу. У рішенні ЄСПЛ у справі *Société Stenuit v. France* [15] був проаналізований штраф, накладений відповідно до національного закону про конкуренцію. Тут він був розглянутий в світлі кримінального характеру у зв'язку із самою природою національного закону про конкуренцію Франції, метою якого є захист вільної конкуренції на французькому ринку, тобто загальні інтереси суспільства, які, як правило, є охоронюваними кримінальним законом. В рішенні Суду Євросоюзу у справі *KME Germany and others v. Commission* було встановлено, що рішення Комісії щодо накладення штрафу в сфері конкуренції пов'язане з «кримінальним обвинуваченням» в цілях статті 6 (1) [16]. Крім того, добре відомо, що в світлі ст. 6 (1) Європейської конвенції, при визначенні «кримінального обвинувачення» Суд повинен бути не тільки незалежним і безстороннім, але також повинен мати повну юрисдикцію розглядати та вирішувати всі питання факту і права, що стосуються спору, який він розглядає [17].

Справа ЄСПЛ у справі Menarini [18] ще раз підтвердила можливість застосування ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини до справ, пов'язаних з захистом конкуренції в Європі. При цьому західна документація впевнено заявляє, що ця справа дала поштовх до можливих подальших звернень до ЄСПЛ у справах про порушення норм конкуренції [19-22]. Однак, на перспективу постає ще одне риторичне питання стосовно відповідності розгляду справ Судом Євросоюзу у відповідності до ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини. Відповідно до ст. 6 ДЄС Союз приєднується до Європейської конвенції про захист прав людини. Це приєднання відкриє можливість для тих, хто стверджує, що його права відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини, були порушені з боку Єврокомісії, або Суду Євросоюзу під час розгляду ним рішень Комісії, застосувати механізм ЄСПЛ. Процес приєднання Євросоюзу до Європейської конвенції триває і саме угода про приєднання має поставити крапку у численних можливих зверненнях щодо порушення ст. 6 Європейської конвенції до ЄСПЛ.

- [1] Andreangeli A. EU Competition Enforcement and Human Rights. - L. : Edwards Elgard, 2008. - 262 p.
- [2] Aslam I., Ramsden M. EC Dawn Raids: A Human Rights Violations? // The Competition Law Review. - 2008. - Issue 1, Vol. 5. - p. 61-87.
- [3] Abbe E.L. Brown Intellectual Property, Human Rights And Competition. - L. : Edwards Elgard, 2012. - 272 p.
- [4] Wouter Wils P.J. EU Antitrust Enforcement Powers and Procedural Rights and Guarantees: The Interplay between EU Law, National Law, the Charter of Fundamental Rights of the EU and the European Convention on Human Rights // World Competition. - 2011. - Vol. 34, No. 2.
- [5] Quack S., Djelic M-L. Adaptation, Recombination, and Reinforcement: the Story of Antitrust & Competition Law in Germany & Europe // Beyond Continuity: Institutional Change in Advanced Political Economics / Ed. By W. Streek, K. Thelen. - Oxford University Press, 2005
- [6] Право Європейського Союзу : підручник / за ред. В.І.Муравйова. - К. : Юрінком Інтер, 2011. - 704 с.
- [7] Європейський Союз: консолідовані договори / Наук. ред. В. Муравйова. - К.: Port-Royal, 1999. - 206 с.
- [8] Seeger S. From Referendum Euphoria to Referendum Phobia - Framing the Ratification Question. // European Journal of Law Reform. - 2008. - No 10. - P. 440-465.
- [9] Maher I. Competition Law Modernization: an Evolutionary Tale? // The Evolution of EU Law / edited by P.Graig, G.de Burca - Oxford University Press, 2011. - p. 715-741.
- [10] Case T-168/01 GlaxoSmithKline Services Unlimited v Commission // European Court Review. - 2006.- II-2969.
- [11] Council Regulation (EC) No 1/2003 of 16 December 2002 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty // Official Journal. - 2003. - L 1. - p.1-25.
- [12] Commission Decision 13 May 2009 Intel D // COMP. - 2009. - 37/990 - 3726.; Case T-201/04 Microsoft v. Commission // European Court Review. - 2007 - II -3619.
- [13] Case T-168/01 GlaxoSmithKline Services Unlimited v Commission // European Court Review. - 2006. - II-2969. - §57.
- [14] Case 100/80 Musique Diffusion Francaise v Commission // European Court Review. - 1983. - 1825.
- [15] ECHR decision dated 24 February 1992 - Société Stenuit v. France, case no. 67/1991/319/391
- [16] Case C-272/09 P KME Germany and others v. Commission, judgment of 8 December 2011.
- [17] Le Compte, Van Leuven and De Meyer v. Belgium, 23 June 1981, Series A, number 43 p.23 §51(b); Schmutz v. Austria 1996 21 ECHR e1, 536; Chevrol v. France, 13 February 2003, CEDH 2003-III, §77.
- [18] European Court of Human Rights, A. Menarini Diagnostics S.R.L. c. Italie (Requête no. 43509/08), judgment of 27 September 2011.
- [19] Bronckers M., Valery V. Business as Usual after Menarini // Mlex Magazine. - 2012. - January-March. - p. 44-47.
- [20] Bronckers M., Valery V. EU Competition Law after the Menarini Case // Mlex Magazine. - Vol. 3, No. 1. - 2012. - pp. 44-47.
- [21] Cardonnel P. The European Court of Human Rights rules on standard of judicial review on cartel decisions adopted by national competition authorities (Menarini Diagnostics v. Italy) // Concurrences. - 2011. - N° 4.
- [22] Christopher Bellamy ECHR and competition law post Menarini : An overview of EU and national case law // e-Competitions. - 2012. - N°47946.

Summary

Study of economic stability for the internal market through the prism of the right to fair competition in the EU is not quite new, but the doctrine is not characterized by a variety of views in this area. Human rights lawyers do not usually worry much about the technicalities of European antitrust law. Likewise, competition lawyers rarely take the time to stay abreast of the case-law from Strasbourg. But occasionally the two fields meet. The study of the European Court of Human Rights (ECHR) in the protection of the right to a fair trial, including the cases of violation of competition & the interface between human rights & competition law is getting extraordinary practical importance.

The notion of «freedom to compete» was established in ordoliberalism theories, that was introduced through the main goal of competition - to increase social welfare. Defining competition as a necessary element of a functioning market economy is worth noting that it should be based on the basic principles, values and freedoms. In the Treaty on European Union (TEU), a new category of «values» among which we should pay attention to equality and human rights. Then there were formed and developed by the EU Court practice the basic principles of EU law, the focus of which is the principle of the protection of human rights and freedoms in accordance with Art. 6 TEU and Art. 16 TFEU. The preamble of the Charter of Fundamental Rights states that the EU reaffirms the rights arising in particular from

the general to the Member States the constitutional traditions and international obligations, as well as the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights), from social charters adopted by the Union and the Council of Europe, as well as the jurisprudence of the EU Court and ECHR.

The right to fair competition has both economic and social aspects. From an economic perspective, the right to not distorted (fair) competition has entities & undertakings. It follows the basic prohibition of antitrust behavior covered in Articles 101 and 102 TFEU. The right to fair competition and endowed states that in its legal regulation refrain from giving undue advantage to certain subjects or industries, which distorts or threatens to distort competition. Such actions of the Member States recognized incompatible with the internal market under st.107 TFEU. The social aspect of the right to fair competition shows consumers the right to receive fair benefits to the domestic market by staying in the equal access to the goods and / or services. To ensure fair competition entities have to make legitimate fair measures to attract consumers, and consumers have the right to benefit from fair competition.

Due to the fact that the EU defines and includes its legal system rights under the European Convention on Human Rights, the question arises as to the mechanisms of their implementation. In other words, there is the practical question of value competition in the market and human rights. This also applies to the issue of human rights during the Commission powers to enforcement of the competition rules, in particular during the investigation by the Commission. The main provisions of the Convention relevant in the context of EU antitrust enforcement are Article 6 (right to a fair trial), Article 7 (no punishment without law), Article 8 (right to respect for private life), Article 13 (right to an effective remedy) and Article 4 of Protocol No 7 to the Convention (right not to be tried or punished twice).

The very bright example of such correlation is the Menarini case. The decision of the ECHR of September 27, 2011, confirmed that the procedure against Menarini in the Italian jurisdiction had a «criminal nature» for the purpose of Article 6 of the Convention. This case demonstrates the immediate relevance of fundamental rights to EU competition law enforcement. The «Menarini» ruling of the European Court of Human Rights paves the road to a material and significant enhancement of a company's rights of defense in antitrust cases based on Article 6 of the Convention and on the respective seminal case-law of the European Court of Human Rights which materializes in a detailed manner the principles associated with the due process of law.

Практика
Європейського суду
з прав людини

Пілотні рішення Європейського суду з прав людини по статті 3 Європейської конвенції: порівняльний аспект.

Мирослава Антонович

У статті проаналізовано два пілотні рішення Європейського суду з прав людини «in strict sense» щодо порушення статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод проти Росії та проти Італії. Зроблено висновки щодо виявлених Судом структурних та системних проблем, запропонованих ним засобів правового захисту та наслідків прийняття цих пілотних рішень для подібних справ, що знаходяться на розгляді Суду.

The article deals with pilot judgments of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECtHR) in the strict sense on violation of article 3 of the European Convention on Human Rights (hereinafter – ECHR) in which in accordance with rule 61 § 3 of the Rules of the Court it is identified in the operative provisions of the judgment both the nature of the structural or systemic problem or other dysfunction and the type of remedial measures that the state concerned must adopt at the domestic level.

Пілотні рішення Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) як метод ідентифікації та вирішення структурних проблем щодо порушень прав людини у справах, які повторюються проти багатьох країн – сторін Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (надалі – ЄКПЛ), передбачені в Регламенті ЄСПЛ [1]. Хоч перше пілотне рішення по справі *Broniowski v. Poland* було прийняте ще 2004 року щодо порушення права власності на землю, яке торкалось понад 80000 людей [2], ці рішення продовжують залишатись у центрі уваги дослідників права ЄКПЛ та юристів-практиків. З одного боку, проти деяких країн – сторін ЄКПЛ вже прийнято по декілька пілотних рішень за різними статтями ЄКПЛ, з іншого боку, по декілька пілотних рішень прийнято по окремих статтях ЄКПЛ проти різних країн. Порівняльний аналіз пілотних рішень щодо окремих країн був предметом декількох досліджень [3; 4], однак цікавим буде проведення порівняльного дослідження пілотних рішень ЄСПЛ по окремих статтях ЄКПЛ, зокрема, по статті 3, яка входить в число статей, щодо порушення яких надходить найбільше звернень до ЄСПЛ.

Метою даної статті є аналіз пілотних рішень ЄСПЛ по статті 3 ЄКПЛ щодо нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження з ув'язненими. Зокрема, порівнюватимуться структурні проблеми; заходи, які були запропоновані ЄСПЛ у цих пілотних рішеннях урядам держав для їх імплементації; та наслідки цих пілотних рішень для схожих скарг, поданих до ЄСПЛ.

Відповідно до правила 61 «Процедура пілотних рішень» Регламенту ЄСПЛ, яким було доповнено Регламент в 2011 р., «the Court may initiate a pilot-judgment procedure and adopt a pilot judgment where the facts of an application reveal in the Contracting party concerned the existence of a structural or a systemic problem or other similar dysfunction which has given rise or may give rise to similar applications». Згідно з § 3 правила 61, «the Court shall in the pilot judgment identify both the nature of the structural or systemic problem or other dysfunction as well as the type of remedial measures which the Contracting Party concerned is required to take at the domestic level by virtue of the operative provisions of the judgment» [1]. Таку процедуру пілотних рішень порівнюють зі справами, що становлять значний суспільний інтерес – «class actions», оскільки пілотні рішення є засобом вирішення великої групи ідентичних справ, які виникають з однієї системної проблеми [5].

ЄСПЛ прийняв два пілотні рішення щодо порушення «in strict sense» статті 3 ЄКПЛ, у яких відповідно до § 3 правила 61 в резолютивній частині рішення (in the operative provisions – the conclusion) вказується на природу системної проблеми і на вид заходів правового захисту (the type of remedial measures), які мають бути

вжиті відповідною державою. В цілому, було більше справ, у яких вказувалось на системну проблему згідно зі статтею 3 ЄКПЛ і на необхідність вжиття відповідних заходів, однак у мотивувальній частині рішення (in Court's reasoning).

ЄСПЛ прийняв два пілотні рішення «in strict sense» у справах *Ananyev and Others v. Russia* у січні 2012 р. та *Torreggianni and Others v. Italy* у січні 2013 р. В обох рішеннях вказувалось на системне порушення статті 3 ЄКПЛ, а саме, умов утримання у місцях досудового ув'язнення. Визнаючи неминучість до певної міри страждань і принижень в контексті будь-якого позбавлення волі, ЄСПЛ роз'яснив, що відповідно до статті 3 ЄКПЛ, держави зобов'язані забезпечити, щоб особа утримувалась в умовах, які були б сумісними з повагою до людської гідності, щоб спосіб і метод застосування цього заходу не піддавали її стресові такого рівня, який би перевищував неминучий рівень страждань в умовах утримання, і щоб з врахуванням практичних вимог ув'язнення її здоров'я та благополуччя були адекватно забезпечені. Обговорюючи проблему переповнення місць утримання, ЄСПЛ зазначив, що надання менш ніж трьох квадратних метрів площі для ув'язненого завжди розглядалось Судом як порушення статті 3 ЄКПЛ.

Щодо Росії, вказувалось на гостру нестачу особистого простору в камерах попереднього ув'язнення, брак спальних місць, обмежений доступ до світла та свіжого повітря тощо [6]. ЄСПЛ вказав на три ключових елементи в порушенні прав Анянєва і Башірова щодо умов утримання згідно зі статтею 3: а) кожному ув'язненому повинно бути надано окреме спальне місце у камері; б) кожен ув'язнений повинен мати в своєму розпорядженні принаймні три квадратні метри площі; в) камера має бути достатньо великою, щоб утримувані могли вільно рухатись між предметами меблів. Крім того, ЄСПЛ вказав на брак належних прогулянок (outdoor exercises), що розглядалось як обтяжуюча обставина в умовах, коли заявники скаржились на відсутність свободи пересування в камерах. Було також зазначено, що необхідно забезпечити в камерах природне світло і доступ свіжого повітря, а також надати утриманим належні санітарні вигоди [6].

В пілотному рішенні зазначалось, що порушення Росією статті 3 і статті 13 (право на ефективний засіб правового захисту) ЄКПЛ було виявлено Судом у більш як 80-ти рішеннях проти Росії, починаючи з 2002 р., і ще понад 250 аналогічних справ проти Росії знаходились на розгляді ЄСПЛ на час прийняття даного пілотного рішення. На основі цього ЄСПЛ постановив, що неадекватні умови попереднього утримання були системною проблемою в Росії [6].

У пілотному рішенні щодо Італії зазначалось, що умови утримання в багатьох італійських в'язницях були несумісними зі статтею 3 ЄКПЛ, а саме переповненість в'язниць мала структурну і системну природу, оскільки стала результатом прийняття Прем'єр міністром Італії декларації про надзвичайний стан у 2010 році [7]. В цілому, декілька сотень звернень проти Італії знаходились на розгляді ЄСПЛ на час прийняття цього пілотного рішення щодо порушень статті 3 ЄКПЛ.

Хоч в обох пілотних рішеннях констатувалось порушення державами статті 3 ЄКПЛ щодо невідповідних умов утримання в місцях позбавлення волі, однак заходи правового захисту та терміни, які ЄСПЛ вирішив надати для їх впровадження, для обох країн виявились різними. Російські органи влади у співпраці з Комітетом міністрів Ради Європи повинні були протягом шести місяців з дня, коли пілотне рішення стало остаточним, впровадити превентивні та компенсаторні заходи щодо звинувачень у порушеннях статті 3 ЄКПЛ, вказаних у даному рішенні. Італійському уряду надавався рік від дати, коли пілотне рішення набуло чинності, для вжиття ефективних національних заходів правового захисту або таких заходів, які надали б адекватне і достатнє відшкодування шкоди у випадках переповнення в'язниць.

Застосовуючи процедуру пілотного рішення, ЄСПЛ передбачив у деталях, яким чином Російський уряд повинен виконувати рішення і виправляти системні порушення прав людини в зазначеній сфері. Зокрема, Росію було зобов'язано вжити таких заходів: покращити умови утримання шляхом зняття товстих решіток з вікон камер, збільшення кількості душевих кабін, відокремлення туалетів у камерах тощо; змінити правову базу щодо попереднього утримання, а також відповідні відносини і практику; визначити максимальну місткість кожної в'язниці для попередження переповнення; забезпечити жертвам право на подання скарг та отримання компенсації за неналежні умови утримання в слідчих ізоляторах.

В обох пілотних рішеннях ЄСПЛ ідентифікував першопричину переповнення у місцях попереднього ув'язнення як надмірне використання і тривалість досудового утримання під вартою без достатніх на те підстав. ЄСПЛ зазначив, що позбавлення волі до судового розгляду повинно бути винятком, а не правилом.

Наслідки прийняття пілотних рішень щодо подібних справ, які знаходились на розгляді ЄСПЛ, для обох країн також виявились різними. У пілотному рішенні щодо Росії ЄСПЛ вирішив не відкладати розгляд аналогічних скарг, які вже були визнані прийнятними за статтею 3 ЄКПЛ, а саме, ЄСПЛ у пілотному рішенні *Ananyev and Others v. Russia* зобов'язав Росію забезпечити якнайшвидше врегулювання 250 справ, які знаходились на розгляді в ЄСПЛ, впродовж дванадцяти місяців. Отже, на відміну від багатьох своїх пілотних рішень, ЄСПЛ не відклав розгляд подібних справ проти Росії, що вже були визнані прийнятними, «залишаючи їх в активній стадії як невідповідне нагадування Росії про необхідність виконання пілотного рішення» [5].

Що ж до Італії, ЄСПЛ у пілотному рішенні *Torreggiani and Others v. Italy* вирішив, що розгляд скарг, які торкалися виключно переповнення в італійських в'язницях, буде призупинено на один рік, протягом якого Італійська влада повинна вжити відповідні заходи на національному рівні.

Отже, застосування ЄСПЛ процедури пілотних рішень щодо скарг, які торкаються порушень, що мають системний характер, спрямовано на підвищення ефективності роботи Суду і, як свідчить практика, в більшості випадків держави адекватно реагують на такі рішення. Проведений порівняльний аналіз двох пілотних рішень ЄСПЛ по статті 3 ЄКПЛ проти Росії і проти Італії, в резолютивній частині яких було вказано на системне порушення умов утримання в'язнів в місцях досудового позбавлення волі, свідчить про те, що незважаючи на порушення одного і того ж матеріального права ЄКПЛ, існують різні національні особливості здійснення та захисту цих прав. ЄСПЛ у своїх пілотних рішеннях вказав на необхідність вжиття різних заходів правового захисту в Росії та в Італії і надав різні терміни для виконання цих пілотних рішень. ЄСПЛ також по різному підійшов до аналогічних скарг проти Росії та Італії, які знаходились на розгляді Суду. Відклавши на рік розгляд справ по статті 3 ЄКПЛ проти Італії, ЄСПЛ вирішив продовжити розгляд подібних скарг проти Росії.

Цікавим питанням залишається реакція держав на пілотні рішення ЄСПЛ, що потребує окремого дослідження. Адже на основі того, як держави виконують пілотні рішення, можна говорити про ефективність цієї процедури. Як нещодавно зазначив ЄСПЛ, такої ж процедури пілотних рішень буде дотримано при розгляді понад 8000 скарг щодо порушення права на пенсійне забезпечення в Угорщині та в інших справах щодо системних порушень прав людини. Це ще раз підтверджує важливість застосування процедури пілотних рішень в практиці ЄСПЛ.

1. European Court of Human Rights. Rules of the Court. [Електронний ресурс станом на 16.03.2013]. Режим доступу: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/6AC1A02E-9A3C-4E06-94EF-E0BD377731DA/0/REGLEMENT_EN_2012.pdf
 2. European Court of Human Rights. Pilot Judgments. [Електронний ресурс станом на 16.03.2013]. Режим доступу: <http://ebookbrowse.com/fiches-arrets-pilotes-en-pdf-d345788238>
 3. Мелешевич А.А., Форстейн К. Порівняльний аналіз пілотних рішень Європейського суду з прав людини щодо України та Росії // Наукові записки НаУКМА. – 2012. – Т. 129: Юридичні науки. – С. 32-50.
 4. Burke I. Russia scrambles to improve detainee rights record under ECHR guidance. [Електронний ресурс станом на

16.03.2013]. Режим доступу: http://rapsinews.com/judicial_analyst/20130109/265853623.html
 5. Windsor M. Case Watch: Pretrial Detention, Pilot Judgment and the European Court of Human Rights. [Електронний ресурс станом на 19.03.2013]. Режим доступу: <http://www.opensocietyfoundations.org/voices/case-watch-pretrial-detention-pilot-judgments-and-the-european-court-of-human-rights>
 6. Case of Ananyev and Others v. Russia (Applications nos. 42525/07 and 60800/08). [Електронний ресурс станом на 23.03.2013]. Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-108465#{"itemid":\["001-108465"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-108465#{)
 7. *Torreggiani and Others v. Italy* (application no. 43517/09).

Summary

The article deals with pilot judgments of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECtHR) in the strict sense on violation of article 3 of the European Convention on Human Rights (hereinafter – ECHR) in which in accordance with rule 61 § 3 of the Rules of the Court it is identified in the operative provisions of the judgment both the nature of the structural or systemic problem or other dysfunction and the type of remedial measures that the state concerned must adopt at the domestic level. In these two judgments: *Ananyev and Others v. Russia* (2012) and *Torreggiani and Others v. Italy* (2013) the ECtHR decided that there was a recurring structural problem of inadequate conditions of detention with dysfunction in the prison system at the root.

The author compares measures which were required by the ECtHR in these two cases. The Russian authorities were to create in cooperation with the Committee of Ministers within six months from the date on which the judgment became final a binding time frame for implementing preventive and compensatory measures in respect of violations of article 3 of the ECHR. The Italian authorities are to bring about the creation of an effective remedy capable of affording adequate and sufficient redress in cases of overcrowding in prison within one year from the date on which the judgment became final.

The follow-up in these two cases also turned out to be different. While in the pilot judgment against Russia the ECtHR has decided not to adjourn the examination of similar applications pending before it, in case against Italy the ECtHR ruled that examination of applications dealing solely with overcrowding in Italian prisons would be adjourned during that period pending the adoption by the domestic authorities of measures at national level.

The author comes to the conclusion that though a pilot-judgment procedure of the ECtHR in most cases turned out to be successful, for determining the efficiency of this procedure the thorough research is needed of the implementation of both long-term initiatives and short-term measures adopted by states after pilot judgments of the ECtHR against them.

Ганна Христова

Позитивні зобов'язання держави та їх розвиток у практиці Європейського суду з прав людини.

У статті визначаються основні підходи до проблеми позитивних зобов'язань держави у західній юриспруденції; пропонується їх сучасне розуміння як системи активних дій (заходів) держави, спрямованих на забезпечення, захист та сприяння реалізації прав людини; визначаються їх правові підстави за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод; а також виокремлюються різновиди та тенденції розвитку позитивних зобов'язань держави у практиці Європейського суду з прав людини.

The doctrine of positive obligations of the state makes the integral part of the modern theory of human rights as well as international, *prima facie*, European human rights law. The most substantial concept of positive obligations is developed by European court of human right as the result of its interpretation and application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols.

Доктрина позитивних зобов'язань держави складає невід'ємну частину сучасної теорії прав людини та міжнародного, передусім європейського права у сфері прав людини. Такі зобов'язання дозволяють переосмислити модель взаємодії людини та держави у сучасних цивілізаційних умовах; віднайти системні зв'язки між правами особи та обсягом й характером зобов'язань держави щодо їх реалізації; встановити межу відповідальності держави у разі їх порушення. Вони закладають методологічну основу аналізу та оцінки державного механізму забезпечення та захисту основоположних прав людини.

В останні роки ступінь розробки доктрини позитивних зобов'язань держави в галузі прав людини піднявся на якісно новий науковий рівень, про що свідчать монографічні дослідження західних фахівців у галузі прав людини [1, 2, 3, 4]. У той же час численні вітчизняні розробки з прав людини переважно оминають цю засадничу проблему. Одна з перших і чи не єдина спроба теоретичного аналізу доктрини позитивних зобов'язань була здійснена С. В. Шевчуком [5]. Важливим внеском у її розвиток стали окремі дослідження провідних вітчизняних фахівців з міжнародного права (М. В. Буроменського, В. Г. Буткевича, Л. Г. Гусейнова, В. Н. Денисова, В. І. Євінтова та ін.). Слід також відзначити фундаментальні дослідження у галузі прав людини, у тому числі – ґрунтовний аналіз практики Європейського суду з прав людини, що здійснюються Національною академією правових наук України та її структурними підрозділами, серед яких - Львівська лабораторія прав людини під керівництвом академіка Рабіновича П. М. Однак, не тільки доктрина, а й сам термін «позитивні зобов'язання держави» (від англ. *positive obligations, duties*) залишається маловідомим вітчизняному правознавцю, хоча він входить до усталеного категоріального апарату сучасної юриспруденції.

Позитивні зобов'язання держави виступають невід'ємною складовою міжнародних стандартів прав людини, а їх виконання стає предметом розгляду міжнародних судових чи «квазісудових» установ, передусім Європейського суду з прав людини (далі, якщо не вказане інше – Суду). Неналежна обізнаність щодо основних доктрин, якими оперує європейське право, є одним з вагомих факторів, що обумовлює факт входження України до країн-лідерів за кількістю звернень її громадян до Суду стосовно порушення державою прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї (далі, якщо не вказане інше – Конвенція). У той же час, Законом України «Про виконання рішень та застосування практики

УДК 340.12: 342.72/.73

ХРИСТОВА Ганна Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», провідний науковий співробітник Національної академії правових наук України.

© Г. Христова, 2013

Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV практику Суду віднесено до джерел права України (стаття 17 Закону), інші акти національного законодавства України розвивають це засадниче положення (зокрема, частина 2 статті 8, частина 5 статті 9 Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. № 4651-VI, частина 2 статті 8 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV та ін.). Це означає, що конструкція позитивних зобов'язань держави є частиною українського правопорядку, що обумовлює актуальність її ґрунтовного дослідження.

Отже, метою цієї статті виступає визначення основних підходів до проблеми позитивних зобов'язань держави у європейській юриспруденції, з'ясування їх правових підстав за Конвенцією, а також виокремлення різновидів позитивних зобов'язань, визнаних у практиці Суду.

Витоки доктрини позитивних зобов'язань держави зустрічаються вже у роботах кінця XIX початку XX сторіччя. Так, автор теорії солідаризму Л. Дюгі у своїй роботі «Конституційне право. Загальна теорія держави» (1908 р.) виокремлює окремих підрозділ «Позитивні зобов'язання держави», в якому вказує: «Крім того, що держава не може вчинювати певних дій, є дії, які вона повинна вчинити; є позитивні зобов'язання, які покладаються на неї; є закони, які вона повинна видавати» [6, с. 906-911]. У найбільш загальному вигляді позитивні зобов'язання передбачають активні дії держави, спрямовані на забезпечення, захист та сприяння реалізації прав людини, тоді як негативні зобов'язання держави спрямовані на її утримання від порушень прав людини, будь-яких форм неправомірного втручання у їх реалізацію.

Класична ліберальна доктрина прав людини виходила з того, що основоположні права людини (право на життя, заборона катування, рабства і примусової праці, права на свободу та особисту недоторканність, на приватність, свобода думки, совісті і релігії, вираження поглядів, зібрань та об'єднання, заборона дискримінації та окремі ін.) є негативними правами у тому сенсі, що охороняють людину від небажаного втручання з боку держави у сферу їх реалізації. Відповідно, ці права передбачають негативні зобов'язання держави та її агентів (представників) утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на їх порушення або незаконне обмеження. У свою чергу, позитивні права людини (право на працю, відпочинок, соціальний захист, охорону здоров'я, гідний рівень життя та інші соціальні, економічні та окремі культурні права) гарантуються позитивними зобов'язаннями держави, оскільки їх реалізація неможлива без відповідної забезпечувальної діяльності з боку державних інституцій.

У другій половині XX ст. в європейській теоретичній та практичній юриспруденції поступово розвивається та стає домінуючим підхід, за яким позитивні зобов'язання держави поширюються і на основоположні права. Найбільш повно цей підхід розроблений у практиці Суду в результаті тлумачення та застосування ним Конвенції та протоколів до неї. Суд послідовно розвиває позицію щодо наявності у держави позитивних зобов'язань за Конвенцією стосовно закріплених нею прав людини і основоположних свобод, які переважно належать до категорії «негативних».

У той час, коли негативні зобов'язання держави, які по суті вимагають від держави не втручатися у реалізацію прав людини, імпліцитно закладені в самому тексті Конвенції, цього не можна сказати про позитивні зобов'язання. Проф. Меріс (Merrills) в одній з перших дискусій з досліджуваної проблематики відзначив, що «Конвенція в основному зосереджена не на тому, що держава повинна робити, а на тому, що вона робити не повинна; тобто, на зобов'язаннях держави утримуватися від втручання у права індивіда. Лише декілька «виняткових» статей Конвенції прямо вимагають від держав «щось зробити». Проте, використовуючи принцип ефективності, Суд ухвалив, що навіть відносно тих положень Конвенції, які явно не утворюють позитивних зобов'язань, іноді може виникати обов'язок «діяти певним чином» [7, с. 102, 103]. Дослідник визнав саме принцип ефективності, під яким він розумів «засоби надання положенням договору найбільш повної ваги (значущості) та результативності, сумісних з вживаними формулюваннями та іншими положеннями тексту, та у такий спосіб, що кожній його частині може бути надане значення» (див. також справу «Маркс проти Бельгії»), найважливішим юридичним інструментом для розвитку позитивних зобов'язань за Конвенцією.

Проф. Фелдман (Feldman), підтримавши позицію проф. Меріса, стосовно того, що більшість прав за Конвенцією є негативними правами, або «правами на свободу від втручання», також відзначив, що деякі з позитивних зобов'язань чітко передбачено самим текстом Конвенції, але «більш обширний і менш чітко визначений ряд позитивних зобов'язань держави було визначено Судом. За його оцінкою, рушійною силою, що посприяла розвитку Судом зобов'язань держави, виступає «динамічна інтерпретація Конвенції у світлі змінюваних соціальних і моральних передумов». Результатом цього є «більш широкі зобов'язання, що накладаються на держави, ніж ті, які одразу ж очевидні при поверхневому прочитанні тексту» [8, с. 53, 54].

Отже, доктрина позитивних зобов'язань призводить до розширення вимог до діяльності держави у сфері реалізації положень Конвенції, що обумовлює необхідність визначення їх правових підстав. До положень Конвенції, які прямо вказують на окремі позитивні зобов'язання, належать зокрема, положення щодо охорони законом права кожного на життя (стаття 2 Конвенції), щодо забезпечення умов у місцях позбавлення волі, які не можуть бути нелюдськими (стаття 3 Конвенції), щодо надання в окремих випадках безоплатної правової

допомоги та забезпечення безоплатного перекладу у контексті права на справедливий суд (стаття 6 Конвенції), щодо проведення вільних виборів (стаття 3 Першого протоколу до Конвенції).

Загальною юридичною підставою позитивних зобов'язань держави у межах конвенційної системи правозахисту виступає стаття 1 «Зобов'язання поважати права людини» Конвенції, в якій прямо вказується, що держави гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, передбачені Конвенцією. Практика Суду свідчить, що ця стаття виступає не просто «наріжним каменем» всієї конвенційної системи, а самостійним джерелом загальних зобов'язань держави в галузі прав людини, у тому числі юридичною підставою позитивних зобов'язань. Слід також відзначити сучасну тенденцію, яка окреслилась в недавній практиці Суду щодо виведення позитивних зобов'язань з «комбінації» конкретних правозахисних положень Конвенції та загального принципу «верховенства права» («держави, керованої верховенством права»), який Суд розглядає як «один з основоположних принципів демократичного суспільства», природно властивий всім статтям Конвенції.

Грунтуючись на конкретних положеннях Конвенції або їх комбінації з положеннями статті 1 Конвенції чи загальними принципами європейського права, всі позитивні зобов'язання держави переслідують однакову мету – ефективне застосування Конвенції та, в цілому, ефективність прав, які вона гарантує. Кращою ілюстрацією такого підходу по сьогодні залишається рішення у справі «Айрі проти Ірландії», де Суд виклав відому правову позицію, що «Конвенція прагне гарантувати не права, які є теоретичними чи ілюзорними, а права, які є практичними та ефективними». Отже недостатньо самого факту існування юридичних засобів захисту прав людини, необхідно також, щоб вони реально та успішно використовувались, на що й спрямована доктрина позитивних зобов'язань держави.

Таким чином, слід підтримати висновок відомого у європейській науці дослідника та інтерпретатора позитивних зобов'язань за Конвенцією королівського адвоката (QC) К. Стармера (Starmer), що теоретичну основу таких зобов'язань складають три взаємозв'язані принципи: По-перше, вимога статті 1 Конвенції, згідно якої держави зобов'язані гарантувати права і свободи, визначені у Конвенції, кожному, хто перебуває під їх юрисдикцією. По-друге, принцип того, що права за Конвенцією повинні бути практичними і ефективними. По-третє, принцип, що походить зі статті 13 Конвенції, за яким у разі спору про порушення конвенційних прав, кожному має бути забезпечено право на ефективний національний засіб юридичного захисту [9, р. 5]. В цілому, у своїх публікаціях К. Стармер справедливо наголошує, що у багатьох відношеннях позитивні зобов'язання є основною ознакою Конвенції, що вирізняє її серед інших інструментів, які забезпечують права людини; особливо серед тих, які були укладені до другої світової війни.

Переходячи до виокремлення видів позитивних зобов'язань, слід наголосити, що у практиці Суду не сформульовано офіційну дефініцію таких зобов'язань держави, однак вона може бути реконструйована на основі конкретних рішень Суду, що відтворюють їх цілісну концепцію. Суддя Мартенс (Martens) у своїй окремій думці у справі «Гал проти Швейцарії» визначив позитивні зобов'язання як такі, що «вимагають від держав-учасниць... вживання заходів». Їх базове розуміння було закладено ще у Бельгійській мовній справі («the Belgian linguistic case»), в якій заявники вимагали від Суду розуміння таких зобов'язань як «обов'язку зробити що-небудь» (англ. – «obligations to do something»).

Основною характеристикою позитивних зобов'язань держави виступає те, що по суті вони вимагають від національних органів влади запровадити та застосувати необхідні засоби для гарантування прав людини, а точніше – вжити прийнятних (розумних) та належних заходів для захисту прав індивідів [1, с. 6, 7]. У своїй практиці Суд вказав на обов'язки держав вживати таких конкретних позитивних заходів, як наприклад, розслідування вбивств, захист від поганого (жорстокого) поводження найбільш уразливих щодо нього осіб, забезпечення негайного пояснення затриманим причин їх затримання чи арешту, забезпечення особі, що не має достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника, можливості одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; забезпечення юридичного визнання нової статі, набутої транссексуалами після успішної операції по зміні статі, захисту засобів масової інформації від незаконного втручання у реалізацію свободи самовираження та чимало інших [2, с. 2].

Такі засоби можуть бути юридичними (напр., законодавче закріплення прав людини, встановлення юридичних вимог для здійснення певного роду діяльності або нормативна регламентація поведінки певних категорій осіб), чи практичними (зокрема, обов'язок держави вжити всіх практичних засобів для запобігання вбивству чи нанесенню тілесних ушкоджень особам, які перебувають під вартою, або запобігти самогубству засуджених). Отже, як вказує М. В. Буромінський, з погляду позитивних зобов'язань держава повинна не тільки володіти законодавством, що найбільш повною мірою забезпечує дотримання конвенційних прав і свобод, але і вживати всіх необхідних заходів для того, щоб воно реально діяло, а не залишалось на папері. Тобто, права повинні бути забезпечені не тільки *de jure*, але і *de facto* [10].

Серед позитивних зобов'язань держави виділяють матеріальні («субстантивні», англ. – «substantive»), які передбачають забезпечення основних засобів, що необхідні для повного володіння та користування

гарантованими правами людини, наприклад, вимоги щодо належного обладнання закладів пенітенціарної системи, надання затриманим чи ув'язненим особам медичної допомоги та ін., а також процедурні, наприклад проведення ефективного, оперативного та невідкладного розслідування випадків порушення прав людини незалежними компетентними особами [11, с. 34-36].

К. Стармер виокремлює п'ять категорій обов'язків, що покладаються на держави позитивними зобов'язаннями за Конвенцією [12, с. 159]. Головний обов'язок полягає у створенні «національної правової рамки» (англ. - «national legal framework»), тобто сукупності національних правових засобів та інститутів, які забезпечують ефективний захист конвенційних прав. Порушення цього обов'язку було визнано Судом у справі «Х та У проти Нідерландів».

До другої групи належать обов'язки запобігати порушенням прав, гарантованих Конвенцією. Такий обов'язок «превентивних дій» з боку держави виникає, принаймні, у трьох ситуаціях: (а) коли існує великий «негайний» ризик порушення фундаментальних прав, такі, як право на життя, гарантоване статтею 2 Конвенції (напр., справа «Осман проти Сполученого Королівства»); (б) коли йдеться про дуже особисті питання, такі як сімейне життя, що захищається статтею 8 Конвенції (напр., «справа Маркс проти Бельгії»), і (с) коли права, закріплені Конвенцією, не може бути ефективно захищено у межах національної правової системи (див. справа «Платформа «Ärzte für das Leben» проти Австрії»).

Третім позитивним обов'язком держави виступає обов'язок держави забезпечувати інформування та консультивання осіб стосовно порушень прав і свобод, що гарантуються Конвенцією (напр., справа «Гуерра проти Італії»). До четвертої групи обов'язків належить обов'язок реагувати на порушення прав по Конвенції, наприклад, проводити розслідування (напр. справа «Айдін проти Туреччини»). Нарешті, п'яту групу складають обов'язки забезпечувати індивідів ресурсами, щоб запобігати порушенню їх прав, гарантованих Конвенцією (справа «Айрі проти Ірландії»).

Найбільш повно розкрити зміст конкретних позитивних зобов'язань держави дозволяє їх аналіз стосовно кожного з прав і основоположних свобод, які визнані Конвенцією. Так, впродовж останніх десятиліть практика Суду дала поштовх для розвитку ідеї позитивного обов'язку держави захищати право людини на життя. У справі «LCB проти Сполученого Королівства» Суд дійшов висновку, що право на життя зобов'язує державу не тільки утримуватися від навмисного позбавлення життя, але також вживати кроки щодо охорони життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією. У цій справі Суд також визнав, що на державу може покладатися обов'язок застерігати людей про ризик для їхнього здоров'я, пов'язаний з небезпечними видами діяльності.

Важливий аспект позитивних зобов'язань держави щодо захисту права на життя проявляє себе у випадках загрози незаконного насильства. Передусім він вимагає ухвалення законодавчої бази, яка забороняє позбавлення життя, а також створення відповідних органів, відповідальних як за стримування актів насильства і запобігання їм, так і за ефективне розслідування неправомірних убивств. Держава зобов'язана забезпечувати право людини на життя особливо тоді, коли остання опиняється «у розпорядженні» держави, під безпосереднім контролем державних органів – тобто при затриманні, арешті, ув'язненні. У справі «Томазі проти Франції» вказується: якщо особа, яка затримана поліцією, має ушкодження і поліція зволікає з медичним обстеженням, сприяючи смерті потерпілого, порушується позитивний обов'язок держави щодо захисту права на життя. Ця позиція неодноразово відтворюється в інших рішеннях Суду (справа «Ангелова проти Болгарії», справа «Велікова проти Болгарії» тощо) [13, с. 26, 27].

Доктрина позитивних зобов'язань держави актуалізує важливе питання: якою мірою держава зобов'язана запобігати небезпеці насильства з боку осіб, які не є її представниками? Безумовно, тут не може йтися про обов'язок повного усунення будь-якого ризику для людини, що було б нереально і фактично неможливо [13, с. 27]. Основу позитивного обов'язку держави захистити особу, чие життя перебуває під загрозою з боку іншої особи (так званої «горизонтальної дії» конвенційних прав») було закладено у справі «Осман проти Сполученого Королівства». Суд визнав, що держава порушуватиме свої зобов'язання щодо захисту права на життя якщо «органи влади не зробили всього, що розумно очікувалося від них для запобігання реальної та безпосередньої загрози життю, про яку вони знали чи повинні були знати» [14, с. 61, 62].

В іншій відомій справі «Пол і Одрі Едвардс проти Сполученого Королівства» заявники скаржились на порушення державою Конвенції стосовно охорони життя і розслідування смерті їх сина, який був психічно хворим і був забитий на смерть під час перебування його під вартою іншим психічно хворим в'язнем. Суд дійшов висновку, що керівництво тюрми повинно було знати про надзвичайну небезпечність (психічно хворого) в'язня, отже мало місце порушення права на життя.

У 2002 р. Суд розширив сферу відповідальності держави за статтею 2 Конвенції у справі «Онер'ільдиз проти Туреччини», в якій йшлося про загибель людей внаслідок вибуху на сміттєзвалищі, довкола якого було побудовано барачні нетрі. Завдяки цій справі до стандарту захисту права на життя було включено вимогу на отримання інформації про безпеку для життя та здоров'я діяльності, що провадиться під наглядом держави чи безпосередньо органами державної влади [14, с. 78-80]. Нарешті, важливим аспектом позитивних обов'язків

держави щодо права на життя виступає розробка правил, які зобов'язували б державні та приватні лікарні вживати належних заходів для захисту життя пацієнтів (зокрема, справа «Кальвеллі і Чільйо проти Італії» [13, с. 27, 28].

Не менш широкий спектр позитивних зобов'язань держави Суд визнав і щодо інших основоположних прав, закріплених у Конвенції. Так, стосовно заборони тортур (стаття 3 Конвенції), Суд вказав на обов'язки держави запобігти жорсткому поводженню з боку третіх осіб, про реальну загрозу якою вона знала чи повинна була знати, особливо якщо це стосується дітей чи інших уразливих груп; забезпечити прийнятні умови тримання під вартою; надання адекватної медичної допомоги затриманим чи ув'язненим особам; обов'язок розслідувати заяви щодо серйозних випадків поганого поводження з боку агентів держави та ін. [2, с. 43-66].

Стосовно права на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8 Конвенції) Суд визнав позитивні обов'язки держави забезпечити захист осіб від поганого поводження сексуального характеру, офіційне визнання транссексуалів, офіційне визнання обраного імені, доступ до офіційної інформації, встановлення батьківства, юридичне визнання сімейних зв'язків між батьком (батьками) і позашлюбною дитиною, воз'єднання дітей з їх біологічними батьками, взяття дітей, які того потребують, під державну опіку, сприяння традиційному стилю життя меншин та ін. [2, с. 127-187].

У цілому, Суд послідовно розвивав категорію позитивних зобов'язань держави та додавав до неї нові елементи, отже на сьогодні фактично всі положення, які закладають правозахисні стандарти Конвенції, містять «подвійні» вимоги до держави: заборону неправомірного втручання у реалізацію прав і свобод та позитивні обов'язки щодо їх забезпечення та захисту.

Цей висновок актуалізує подальші дослідження щодо різновидів та змісту позитивних обов'язків держави за кожним з основоположних прав і свобод, гарантованих Конвенцією, які розвинуто у практиці Суду. Такі дослідження дозволять уточнити їх юридичну природу, а також вивчити аргументи Суду, які пояснюють визнання та виконання таких зобов'язань державами-учасницями Конвенції. Нарешті, подальший аналіз відповідної практики Суду надасть можливість визначити методологію, що застосовується ним для вирішення питання про існування позитивних обов'язків держави у конкретних випадках, їх масштабу та умов їх порушення, яка має стати одним з важливих елементів національного стандарту оцінки ефективності дій держави у галузі прав людини.

1. Akandji-Kombe J.-F. Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights. - Council of Europe: Human rights handbooks, 2007. - 68 p.
2. Mowbray A. R. The development of positive obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights (Human rights law in perspective). - Oxford - Portland Oregon: Hart Publishing, 2004. - 239 p.
3. Sudre F. Les «obligations positives» dans la jurisprudence européenne des droits de l'homme // Revue trimestrielle des droits de l'homme. - 1995. - Annue 6, № 23 (1 juillet 1995) - P. 363-384.
4. Xenos D. The Positive Obligations of the State under the European Convention of Human Rights. - Routledge: Routledge Research in Human Rights Law, 2011. - 231 p.
5. Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини / С. В. Шевчук. - Право України. - 2010. - № 2. - С. 55-64.
6. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства. Репринтное воспроизведение издания 1908 г. - Одесса: Юридическая литература, 2005. - 1008 с.
7. Merrills J.G. The development of international law by the European court of Human Rights/ J. G. Merrills. - Manchester: MUP, 1993. - 623 p.
8. Feldman D. Civil liberties and human rights in England and Wales /D. Feldman.- 2nd ed-n. - Oxford: OUP, 2002. - 1184 p.

9. Starmer K. European human rights law / K. Starmer. - London: Legal Action Group, 1999. - 960 p.
10. Буроменский М.В. Обращение в Европейский Суд по правам человека (практика Суда и особенности украинского законодательства) [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.judges.org.ua/seminar9-2.htm>
11. Христова Г. О. Позитивні зобов'язання держави в сфері прав людини як новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції / Г. О. Христова // Вісник Академії Правових Наук України. - 2012. - № 2 (69). - С. 30 - 41.
12. Starmer K. Positive obligations under the Convention // Understanding Human Rights Principles / Jowell J., Cooper J. (eds). - Oxford: Hart Publishing, 2001. - P. 157 - 180.
13. Бойл К. Право на життя відповідно до Європейської конвенції з прав людини (стаття 2) // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / уклад. і наук. ред. О. Л. Жуковська. - К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. - С. 17-32.
14. Шевчук С.В. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С.В. Шевчук. - Вид. 3-тє. - К.: Реферат, 2010. - 848 с.

Summary

The doctrine of positive obligations of the state makes the integral part of the modern theory of human rights as well as international, *prima facie*, European human rights law. The most substantial concept of positive obligations is developed by European court of human right as the result of its interpretation and application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols.

The Court has not provided an authoritative definition of positive obligations. However, Judge Martens in his dissenting opinion in *Gul v Switzerland* defined them as «requiring member states to ... take action». Also most of the rights under the Convention are negative rights («or rights to freedom from interference»), they may impose obligations on the state to take positive action to protect people. Some of the positive obligations are imposed expressly by the language of the Convention (see articles 2, 3, 6 of Convention, article 3 of the First protocol) But most of them are legally grounded on the combination of three inter-related principles: 1) the requirement under article 1 of the Convention that states should secure Convention rights to all persons within their jurisdiction; 2) the principle that Convention rights must be practical and effective (see *Airey v Ireland*); 3) the principle, derived from article 13 of the Convention, that effective domestic remedies should be provided for arguable breaches of rights, protected by Convention.

Positive obligations of the state may be *legal* or *practical*; *substantive* or *procedural*. In western jurisprudence five categories of duties placed upon states by Convention positive obligations are identified 1) a duty to create a national legal framework which provides effective protection for Convention rights (for example, "*X and Y v Netherlands*"); 2) a duty to prevent breaches of Convention rights even by other individuals (so called "*horizontal affect*" of the Convention, see *Osman v UK*, *Marckx v Belgium*, *Plattform «Ärzte für das Leben» v Austria* etc.); 3) a duty of states to provide information and advice relevant to the breach of Convention rights (for example, "*Guerra v Italy*"); 4) a duty to respond to breaches of Convention rights, e.g. by conducting an effective investigation; (for example, "*Aydın v Turkey*"); 5) a duty to provide resources to individuals to prevent breaches of their Convention rights (for example, "*Airey v Ireland*"). Their further subsequent analysis based on the case-law of the Court will make a considerable contribution in development of national standard of evaluation of efficiency of the actions of the state in the field of human rights.

Pavel Biriukov

The decisions of the European Court of Human Rights in the legal system of Russian Federation.

In accordance with article 1 paragraph 6 of the Federal act «On the ratification of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms and the protocols thereto» 1998, «In accordance with article 46 of the Convention the Russian Federation recognizes ipso facto and without special agreement the binding jurisdiction of the European Court of human rights on the interpretation and application of the Convention and the Protocols thereto in cases of alleged violations of the Russian Federation of the compact acts provisions when the alleged violation have taken place after their entry into force in relation to the Russian Federation».

Under the article 46 of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms of 1950, the High Contracting Parties undertake to abide by the final judgment of the Court in any case to which they are. Thus, the ECHR doesn't create new propositions of International Law. The court checks on compliance with the state party to the Convention of 1950. In the decree of 1978 on the case «Ireland v. the United Kingdom» the Court emphasized that its acts «are not only the solution of specific disputes, but also, in a broader sense, explanation, the protection and development of the standards of the Convention». The court also assists to observance by States parties to the Convention of the assumed obligations.

Thus, ECHR acts are not sources of International Law. What is the legal force of the ECHR decisions in the Russian Federation?

The article 6 of the Federal Constitutional Act «On the Judicial System of the Russian Federation»¹ of 1996 provides that bound by the decisions of international courts on the territory of the Russian Federation «is determined by the international treaties of the Russian Federation».

In accordance with provisions of the Federal act «On the ratification of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms and the Protocols thereto» 1998² decrees of the ECHR, taken in respect of the Russian Federation, are an integral part of the legal system of Russia. The specified judicial acts are binding for all state and municipal authorities. Moreover, the Court judgments are legal facts for the revision of the new circumstances in court decisions, adopted by the national judicial authorities.

For example, in accordance to c. 4 of the article 413 of Russian criminal procedure Code a new circumstance, which serves as a basis for resumption of proceedings in criminal cases, is «established by the European Court of human rights violation of the provisions of the Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms in court of the Russian Federation criminal case related to: a) the application of the Federal law, which is not responded with provisions of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms; b) other violations of the provisions of the Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms».

In accordance with c. 7 of 311 article of Russian Arbitration procedural code «established by the European Court of human rights violation of the provisions of the Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms in the consideration of the arbitration court on the particular case in connection with the adoption of a resolution, in which the Complainant appealed to the European Court of human rights», is regarded by the court as a newly discovered circumstance and is the basis for revision of the judicial act.

According to the article 392 of the Civil procedural code of the Russian Federation, court rulings that have entered into legal force may be reviewed based on newly discovered circumstance or new circumstances.

Reasons for the review the court rulings which has become effective in law, in particular are: «(1) the newly discovered circumstances specified in the part 3 of this article, which existed at the time of adoption of the decision and were essential to trial of circumstances of the case».

The third part of the article relates following to the new circumstances: «the establishment by the European Court of human rights violations of the provisions of the Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms in the court's consideration of a particular case, relative to the adoption of a decision, under which the applicant appealed to the European Court of human rights».

BIRIUKOV Pavel,

Doctor of law, professor, head of the chamber of international and European law of the Voronezh State University.

The Ruling of Russian Supreme Court Plenum of October 10, 2003 «On the application by general jurisdiction courts of generally recognized principles and propositions of international law and the international treaties of the Russian Federation»³ is recommended that the Judicial Department under the Supreme Court of the Russian Federation should inform the judges on the jurisprudence of the ECHR, in particular about the decisions relating to the Russian Federation, by way of the authentic texts and their translations into Russian language.

According to the c. 2 of Ruling of the Russian Federation Supreme Courts Plenum № 3, of the Plenum of the Supreme Arbitration Court of the Russian Federation of February 4, 2010 № 2 «On the Rules of Judicial Disciplinary Tribunal»⁴ the grounds for review of the decision of the Judicial Disciplinary Tribunal of newly discovered circumstances are: «establishment by the European Court of human rights violation of the provisions of the Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms in the consideration of the case the Judicial Disciplinary Tribunal, in order the adoption of a decision, under which the applicant appealed to the European Court of human rights».

The c. 7 of Ruling of the Plenum of the Supreme Arbitration Court of the Russian Federation of June 30, 2011 № 52 «On the application of the provisions of the Arbitration procedural code of the Russian Federation for revision of the judicial acts on new or newly discovered circumstances»⁵ reads as follows. According to the forth paragraph of the third part of 311 article of Russian Arbitration procedural code with the application for revision in case of new circumstances in order the European Court of human rights violation of the provisions of the Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms in the consideration of the arbitration court of a particular case may contact person who was involved in the case, in order the adoption of a decision, under which the applicant appealed to the European Court of human rights, as well as other persons who were not involved in the present case, but on the rights and duties were taken judicial act by the arbitration court.

Saluting the recognition of the importance of the legislator (and Supreme courts following by the legislator) the decisions of the ECHR, I am not quite able to agree with the approach of the acts of the Court as «newly discovered» or «new» circumstances. In my opinion, we should talk about another thing. ECHR checks on the fact of observing the Convention of 1950 in a particular case. Fact of incorrect application (or non-application) of the Convention had already taken place in the time of state bodies decision-making, which then «appealed» to the ECHR. In other words, the violation of the Convention had already existed; it wasn't simply «seen» (or was intentionally unsaw). What does this «new» or newly discovered fact means?

Therefore, in the context of Russian Constitution (as well as propositions of law of the Criminal procedural code, Arbitration procedural code, Civil procedural code), it has been a violation of international Treaty and the provisions of the forth part of the fifteenth article of the Constitution - «if an international treaty of the Russian Federation fixes other rules than those envisaged by act, the rules of the international agreement shall be applied». I suppose, that in this case another rule should act; the decision of a state body shall be a subject to revocation, because it violates the proposition of substantive or procedural law.

For the purposes of implementation, all ECHR decisions can be conditionally divided into two categories: resolutions adopted by the Court in respect of the state-party, and the decision in respect of the other states-parties to the Convention.

In accordance with the article 46 of the 1950 Convention, states undertake to abide by the final judgment of the Court in cases to which they are parties. In its first decision, the ECHR noted that, in accordance with the 53 article of the Convention «only states-parties of the Convention that are «parties in the dispute», undertake to comply with the decision of the Court».

Degrees, which are adopted by the Court in respect of the other states-parties of the Convention, formally aren't binding for the countries, who weren't parties to the case. However, these acts may not be taken into account in law-enforcement practice of the national courts, the Decision of the Court provides an interpretation of the Convention and, in it sense, is obligatory for all countries of the Convention.

The former Chairman of the ECHR, R. Risdal, was emphasizing, that «they only perform the principal obligation, under which they are subscribed on the basis of the first article of the Convention, namely: to ensure compliance with the rights and freedoms of any person, which is subjected to their jurisdiction, as it had set in the Convention, but at the same time with the light of the interpretation, which is being given to them by the Court in its decisions». As a rule, the Court shall refer decision on a particular case to the earlier adopted legal acts. Decrees of the ECHR don't have the sign of a normative novelty, because it's represented the interpretation and explanation, reveal the meaning and content of the particular provisions of the Convention, it isn't, in essence, enabling legislation and it doesn't create new legal propositions. The interpretation of the ECHR, which provides provisions of the Convention, becomes a model for solution of similar cases by all States.

Decisions and decrees, which were adopted by the court earlier, are a legal instrument, which is used by the Court for a decision in a similar case. The ECHR ruled that it will come out of earlier decisions on «conclusive consideration», for example, «to ensure that, the interpretation of the Convention was reflected the social changes and continued to meet the requirements of today».

Therefore, under the Court's «practice» is necessary to understand that Court decrees, which were made not only in respect to the Russian Federation, but also to other countries - participants of the Convention and of which the Court proceeds with the examination of specific cases.

In the documents of the Supreme Court of the Russian Federation this fact has been repeatedly confirmed.

The ECHR «recognizes the possible cancellation of entered into force court decision only in exceptional circumstances (judgment of 28th of October, 1999 in the case of *Brumarescu v. Romania*⁶).

On the basis of the legal nature of the Russian Federation as the state, where branches of the legislation form the system of the interconnected elements, as well as due to the constitutional principles of proportionality, equality and justice, such measures must be adequate for protected values and indeed necessary in terms of the legislation.

This corresponds to paragraph 1 of article 6 of the Convention, 1950 in its understanding by the ECHR, requested, in a Decision of 19 March 1997 on the case of *Hornsby v. Greece*⁷, that the execution of a judgment given by any court must be regarded as an integral part of the «right to a court», since this right would be illusory if the legal system of the state allowed a final, mandatory judicial review is not an act that would impair any of the parties. It corresponds to the first paragraph of the sixth article 6 of the Convention of 1950 in its understanding by the ECHR, which requested in a Decree of 19th of March of 1997 on the case of *Hornsby v. Greece*, that the execution of a decision, given by any court, must be regarded as an integral part of the «right to a court», because this right would be illusory, if the legal system of the state allowed a final, mandatory judicial review is not an act that would impair any of the parties.

The court has repeatedly emphasized that political parties are a form of Association, which are essential to the proper functioning of democracy (judgment of 30th of January of 1998 in the case of the *United Communist party of Turkey and others v. Turkey*⁸. Free elections and freedom of political parties lie at the basis of any democratic system, which are interconnected and reinforce each other (Decree of 2nd of March of 1987 in the case of *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium*⁹ and of 19th of February of 1998 in the case of *Bowman v. the United Kingdom*¹⁰).

Consequently, Russian courts are obliged to follow the practice of the ECHR and take into account the decrees, taken by the Court in respect of not only Russia, but also of other States. It, of course, will be a guarantee that in the future on similar cases against the Russian Federation would be not issued the same on the content decrees.

The proper implementation by the Russian Federation of decrees of the European court of human rights is an important factor of stability of the Russian legal system. A huge role in it plays the acts of the Supreme courts of the Russian Federation.

Thus, in Decision of the Constitutional Court of the Russian Federation of 21.01.2010 № 1-П¹¹ is made an important conclusion: the provisions of 311 article of the Arbitration procedural code of the Russian Federation doesn't imply the possibility to give retroactive decrees of the Plenum of the Supreme Arbitration Court of the Russian Federation or the Presidium Supreme Arbitration Court of the Russian Federation, which are containing it legal position on the issue of the application of the provisions of the law, regardless of the nature of legal disputes and established for these cases the constitutional framework of the rule of law with retroactive effect. The constitutional court referred to the provisions of the Convention and Protocols thereto, as well as based on their legal position of the ECHR, including those expressed in the decisions, which are taken on the basis of the complaints of the Russian citizens.

«Since the change of the interpretation of the highest judicial body law provisions are considered in the Russian judicial practice as grounds for cancellation of entered into force court decisions in the order of supervision, and so on newly discovered circumstances, the European Court of human rights estimates, in the first turn, resulted whether the quashing of the legal force of a court decision was rendered in favor of the applicant, the deterioration of its legal status, established by this act, as well as the compatibility of procedures, in which there occurred such a cancellation, the General principles of the Convention in its interpretation of the ECHR».

The possibility of re-examination of criminal case, in which the person has already been finally acquitted or convicted, shall be allowed, under article 4 of Protocol N 7 to the Convention, if there is evidence of new or newly discovered facts, or if in the course of the previous proceedings were admitted significant breaches that have influenced the outcome of the case. This norm, as articulated in relation to the criminal proceedings, the ECHR by means of interpretation in conjunction with article 6 of the Convention disseminated and to civil cases, finding that the derogation from the principle of legal certainty in these matters it is possible to correct a significant (fundamental) violation of testifying to the improper administration of justice (decree of 23 July 2009 on the case of «*Sutyajnik « v. Russia*»¹²). The quality of conformance of this criterion of the grounds for cancellation of the court decision and of the validity of the derogation from this principle in a particular case is determined by the ECHR individually for each case.

In a Decision of June 7, 2007, in the case of *Kuznetsov v. Russia*¹³ ECHR stressed that the procedure of reconsideration of the case due to newly discovered circumstances is not in itself contrary to the principle of legal certainty, to the extent to which it is necessary to ensure the fair administration of justice; the court saw itself's goal in determining of compatibility procedure with the provisions of paragraph 1 of article 6 of the Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms.

Out of the decisions of the ECHR follow that the abolition of the court decision in connection with given to interpretation of the Supreme court retroactive force can't be considered as a violation of the principle of legal certainty, if it is necessary for the fair administration of justice and the restoration of violated rights. Recognizing a violation of article 6 of the Convention in the cases of this category, the Court does not deny the opportunity to consider changing the interpretation of the law as a newly opened or new circumstances, however, it emphasizes that the variation of the enforcement of interpretation does not justify the abolition of a court judgment in the applicant's favor. The inadmissibility of the abolition is not associated it with the nature of the circumstances, as not existing at the time of the consideration of the case, and the fact that the abolition of the court decision, which since roman law is the «law for parties», have led to a deterioration in the established by this decision of the person.

Thus, the abolition of the court decision in connection with the change of the Supreme judicial body already after the issuance of the decision of interpretation laid down in the basis of rules of law, if it leads to a deterioration of legal status of a citizen established by a judicial decision is considered by the European Court of human rights a person (regardless of the applied procedures cancel) as incompatible with the provisions of the Convention, a criterion of its legitimacy is recognized focus on the protection of acquired the status of a citizen or citizens associations as obviously the weaker party in relations with the state, which ensures the principle of legal certainty as to the legal status of the citizen.

This principle may not be regarded as preventing the cancellation of entered into force court decision, if it is necessary for restoration of the rights of the citizen or the improvement of their legal status (in particular, on the grounds that otherwise would have been considered unacceptable), which in General corresponds with the General principles of law in time, including giving them the force feedback.

The decision of the constitutional Court of the Russian Federation dated 11.05.2005 № 5-П¹⁴ emphasizes: Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms, establishing in paragraph 2 of article 4 of Protocol no. 7 (in the wording of the Protocol № 11), the right not to be held to be tried or punished twice does not preclude the re-consideration of a case in accordance with the law and penal procedure of the state concerned, if there is evidence of new or newly discovered facts, or if in the course of the previous proceedings have been allowed to have a fundamental, principled nature of the material breach of affecting the outcome of the case, makes a distinction between the re-charge or restarting the tradition of the court for the same crime, which are prohibited in paragraph 1 of this article, and the resumption of a case in exceptional cases.

From the legal positions should be, that the requirements of legal certainty and stability are not absolute and shall not prevent the resumption of the proceedings in connection with the emergence of new or newly discovered circumstances, or if a significant violations that were made at the previous stages of the process and led to the wrong resolution of the case. A similar position formulated by the European court of human rights in the case Nikitin v. Russia (judgment of 20 July 2004¹⁵).

The legislator, by envisaging a - observing enshrined in them the criteria and conditions - procedural mechanisms and procedures for the review and cancellation of entered into legal force of the sentence, shall be obliged to formulate their unconditional basis. This is necessary to avoid arbitrary application of the law and taking into account the fact, that it is a question of the revision of a decision of a judicial authority, which has already entered into force and which, therefore, been finally solved questions about the person's guilt and punishment. Under this exception to the General rule on the prohibition turn for the worse are permitted only as a measure of last resort, when failure to rectify miscarriage of justice would distort the essence of justice, the meaning of a sentence as an act of justice, destroying the necessary balance of constitutionally protected values, including the rights and lawful interests of convicts and victims. The lack of possibility of review of a final court decision in connection with the occurred in the course of the previous proceedings material breach, which influenced the outcome of the case, would have meant that - contrary to the principle of fairness and based on it the constitutional guarantees of protection of human dignity and judicial protection of human rights and freedoms - such an error of judgement cannot be fixed. It would be also in contradiction with the Convention.

Thus, the judgments of the European Court of human rights are not sources of Russian law in the form of precedent; they only reveal the content of the relevant articles of the Convention of 1950. In the sense, in which they interpret the Convention, the decisions of the ECHR are obligatory for Russia, even if they were made in respect to other States.

¹ Собрание законодательства Российской Федерации. 1997. N 1. Ст. 1; 2001. N 51. Ст. 4825; 2003. N 27. Ст. 2698; 2005. N 15. Ст. 1274; 2011. N 50. Ст. 7334.

² Собрание законодательства Российской Федерации. 1998. № 14. Ст. 1514.

³ Бюллетень Верховного Суда РФ. - 2003. - № 12.

⁴ Бюллетень Верховного Суда РФ. - 2010. - N 4.

⁵ Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. 2011. N 9.

⁶ Brumarescu v. Romania, N 28342/95, ECHR. 1999-VII.

⁷ Hornsby v. Greece. ECHR. Reports of Judgments and Decisions 1997-II, p. 510.

⁸ United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey. ECHR. Reports of Judgments and Decisions 1998-I.

⁹ Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium. ECHR. Series A. N 113.

¹⁰ Bowman v. United Kingdom. ECHR. Reports of Judgments and Decisions 1998-I.

¹¹ Собрание законодательства РФ. - 2010. - N 6. - Ст. 699.

¹² Sutyazhnik v. Russia. N 8269/02.

¹³ Kuznetsova v. Russia. N 67579/01.

¹⁴ Собрание законодательства РФ. - 2005. - N 22. - Ст. 2194.

¹⁵ Nikitin v. Russia. N 50178/99.

Summary

Saluting the recognition of the importance of the legislator (and Supreme courts following by the legislator) the decisions of the ECHR, I am not quite able to agree with the approach of the acts of the Court as «newly discovered» or «new» circumstances. In my opinion, we should talk about another thing. ECHR checks on the fact of observing the Convention of 1950 in a particular case. Fact of incorrect application (or non-application) of the Convention had already taken place in the time of state bodies decision-making, which then «appealed» to the ECHR. In other words, the violation of the Convention had already existed; it wasn't simply «seen» (or was intentionally unsaw). What does this «new» or newly discovered fact means?

Therefore, in the context of Russian Constitution (as well as propositions of law of Criminal procedural code, Arbitration procedural code and Civil procedural code), it has been a violation of international Treaty and the provisions of the forth part of the fifteenth article of the Constitution - «if an international treaty of the Russian Federation fixes other rules than those envisaged by act, the rules of the international agreement shall be applied». I suppose that in this case another rule should act; the decision of a state body shall be a subject to revocation, because it violates the proposition of substantive or procedural law.

For the purposes of implementation, all ECHR decisions can be conditionally divided into two categories: resolutions adopted by the Court in respect of the state-party, and the decision in respect of the other states-parties to the Convention.

In accordance with the article 46 of the 1950 Convention, states undertake to abide by the final judgment of the Court in cases to which they are parties. In its first decision, the ECHR noted that, in accordance with the 53 article of the Convention «only states-parties of the Convention that are «parties in the dispute», undertake to comply with the decision of the Court».

Degrees, which are adopted by the Court in respect of the other states-parties of the Convention, formally aren't binding for the countries, who weren't parties to the case. However, these acts may not be taken into account in law-enforcement practice of the national courts, the Decision of the Court provides an interpretation of the Convention and, in it sense, is obligatory for all countries of the Convention.

The former Chairman of the ECHR, R. Risdal, was emphasizing, that «they only perform the principal obligation, under which they are subscribed on the basis of the first article of the Convention, namely: to ensure compliance with the rights and freedoms of any person, which is subjected to their jurisdiction, as it had set in the Convention, but at the same time with the light of the interpretation, which is being given to them by the Court in its decisions». As a rule, the Court shall refer decision on a particular case to the earlier adopted legal acts. Decrees of the ECHR don't have the sign of a normative novelty, because it's represented the interpretation and explanation, reveal the meaning and content of the particular provisions of the Convention, it isn't, in essence, enabling legislation and it doesn't create new legal propositions. The interpretation of the ECHR, which provides provisions of the Convention, becomes a model for solution of similar cases by all States.

Thus, the judgments of the European Court of human rights are not sources of Russian law in the form of precedent; they only reveal the content of the relevant articles of the Convention of 1950. In the sense, in which they interpret the Convention, the decisions of the ECHR are obligatory for Russia, even if they were made in respect to other States.

Тетяна Анцупова

Роль заявника у процесі виконання рішення Європейського суду з прав людини.

Стаття присвячена виявленню правових механізмів та інструментів, які заявник має право використовувати, коли остаточне рішення ЄСПЛ на його користь підлягає виконанню державою-відповідачем.

The article is devoted to finding legal mechanisms and instruments, which may be used by the applicant, when the ECtHR's judgment has been delivered in his favor and should be enforced by the respondent State.

Внаслідок зростаючого потоку скарг до ЄСПЛ, пропорційно збільшується і кількість невиконаних державами-сторонами рішень. Вся система «тріщить по швах». Але не тому, що вона не досконала, не ефективна або «ідея себе не виправдала». А по причині тривалого та ускладненого об'єктивними і суб'єктивними обставинами «відгуку» від держав, що приєдналися до стандартів Ради Європи після розпаду соціалістичного табору.

Існує багато досліджень як вітчизняних (В.Г. Буткевич, О.В. Буткевич, В.Н. Денисов, Ю.Є. Зайцев, І.С. Піляев, В. Є. Мармазов, В. В. Мицик, П. М. Рабінович, С. В. Шевчук та інших), так і зарубіжних (А. Х. Абашидзе, А. С. Алісієвіч, Ф. Бенуа-Ромер, Е. Бредлі, С. О. Глотов, Е. Деко, М. Дженис, А. Држемчевські, Р. Кей, Г. Клебес, Ф. Ліч, К. Параскева, М. Де Сальва, М. Л. Ентін та інших) вчених на предмет різних аспектів функціонування системи Конвенція – Суд. Деякі з них присвячені правовим проблемам виконання рішень ЄСПЛ. Однак участь заявника в процесі виконання остаточних рішень ЄСПЛ представляється питанням мало дослідженим.

Загальновідомими учасниками в процесі виконання рішень Європейського суду з прав людини є: з одного боку - держава-відповідач, з іншого боку - Комітет Міністрів Ради Європи (КМРЕ) і Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ, Суд).

Основне питання даної роботи - чи здатний заявник суттєво вплинути на хід виконання рішення по суті, прийнятого на його користь Європейським судом з прав людини, якщо держава бездіяльна?

Метою даної статті є виявлення основних учасників в процесі виконання рішення по суті Європейського суду з прав людини і визначення ролі заявника в цьому процесі. А саме пошук правових механізмів та інструментів, які заявник має право використовувати, коли остаточне рішення ЄСПЛ на його користь підлягає виконанню державою-відповідачем.

Слід зазначити, що інтерес заявника, перш за все, зосереджений на виконанні, запропонованих судом, заходів індивідуального характеру і справедливої грошової компенсації. Під «заявником», у контексті статті, розуміється фізична або юридична особа, яка звернулася до ЄСПЛ зі скаргою, по якій було винесено рішення Суду по суті (на користь заявника) або було досягнуто дружнє врегулювання спору. Під заходами індивідуального характеру (відповідно до практики Суду) розуміються: відновлення національного розгляду, скасування судового припису, винесення виправдувального вироку, зняття судимості, звільнення з під варті, скасування рішення про видворення (депортації).

Якщо в остаточному рішенні ЄСПЛ встановлено факт порушення прав і свобод заявника, то саме він (заявник), як потерпіла сторона, найбільш зацікавлений у виконанні прийнятого на його користь рішення.

Як було зазначено вище, на жаль, «зворотний відгук» держав ускладнений залежними і не залежними від них причинами. Аналіз цих причин - предмет окремого дослідження.

Неможливо не згадати вислів Г. Клебеса про те, що «занадто швидко і політично неминуче розширення на схід змінило характер Організації - з клубу демократій вона перетворилася у школу демократій» [1, с. 200].

УДК 341.24

АНЦУПОВА Тетяна Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства національного університету «Одеська юридична академія» .

© Т. Анцупова, 2013

Також доречним видається зауваження з цього приводу П'єра-Генрі Імбера: «Для Ради Європи більше не є питанням просто сприяти державам-членам залишатися демократичними, а, скоріше, допомогати деяким з них стати демократичними. Моніторинг необхідний більше, ніж коли б то не було, проте, він повинен супроводжуватися підтримкою і відповідними діями із зворотного боку. Повинен бути зроблений такий же - якщо не більший - упор на профілактику і освіту, як і на осудження. Суспільство в цілому, навіть більше ніж право та інституції, вимагає дій і допомоги у зміні менталітету» [2, с. 449-464].

У цій непростій правовій та політичній ситуації роль держав, які взяли на себе зобов'язання, у зв'язку з підписанням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) очевидна - прийняття швидких і адекватних заходів з виконання рішень ЄСПЛ; прийняття термінових і адекватних заходів щодо усунення структурних / системних недоліків; дотримання положень Конвенції та застосування практики ЄСПЛ в рамках національних правових систем, популяризація цінностей і принципів Ради Європи.

Юрист Європейського суду з прав людини М. Лобов відзначає, що «правові наслідки рішень Європейського суду для держави-відповідача, очевидно, будуть різні за своєю природою в залежності від того, чи йде мова про відновлення порушеного права конкретного заявника або про зміну загальної правової ситуації для запобігання подібних порушень у майбутньому. При цьому і ті й інші наслідки можуть бути вкрай різноманітні в силу специфіки правових систем держав - учасниць Конвенції» [3, с. 11].

Правові інструменти, якими має право скористатися заявник на стадії виконання рішення ЄСПЛ, прийнятого на його користь можна розділити на дві основні групи:

- правові інструменти Ради Європи;
- національні правові інструменти.

Розглянемо правові інструменти Ради Європи. Загальнодоступним інструментом, який може використовувати кожен заявник на будь-якій стадії виконання рішення по суті, є право, закріплене правилом 9 і правилом 15 Правил процедури Комітету міністрів з наглядом за виконанням рішень і умов дружнього врегулювання спорів, прийнятих 10 травня 2006 р. на 964 засіданні заступників міністрів.

Відповідно до Правил 9 «Звернення до Комітету Міністрів» зазначених Правил процедури:

1. Комітет Міністрів повинен розглядати будь-які звернення, отримані від потерпілої сторони у зв'язку з виплатою справедливої компенсації або прийняттям індивідуальних заходів.

2. Комітет Міністрів уповноважений розглядати будь-які звернення, отримані від неурядових організацій, також як від національних інституцій, що займаються популяризацією і захистом прав людини, у зв'язку з виконанням судових рішень у відповідності зі статтею 46, пунктом 2 Конвенції.

3. Секретаріат повинен відповідним чином довести звернення, отримане відповідно до пункту 1 цього правила, до відома Комітету міністрів. Він повинен зробити це і у відношенні будь-якого звернення, отриманого відповідно до пункту 2 цього правила, разом із будь-якими зауваженнями делегації(й) за умови, що останні передаються до Секретаріату протягом п'яти робочих днів з моменту повідомлення про таке звернення» [4].

Слід зазначити, що у відношенні спорів, врегульованих дружнім шляхом передбачено аналогічне право заявника, закріплене у правилі 15 зазначених Правил процедури (всі пункти правила 15 сформульовані ідентично до пунктів правила 9).

Очевидно, що в зазначених правилах йдеться лише про звернення, пов'язані з виплатою справедливої компенсації або прийняттям індивідуальних заходів і не міститься явно вираженого дозволу заявникові направляти зауваження, що стосуються питання про загальні заходи. На думку відомого вченого і адвоката Ф. Ліча така можливість «явно не виключається ... Хоча, строго кажучи, заявник не має «locus standi» для звернення до Комітету Міністрів з питань «загальних заходів», для Секретаріата може бути важливим знати думку заявників та / або їх представників. Звернення представника заявника безпосередньо до представників інших держав учасників Ради Європи з метою закликати їх зайняти певну позицію по «загальним заходам» (в контексті контрольної ролі Комітету Міністрів) також може бути ефективним. Подібним чином в найбільш важливих справах результати може принести звернення правозахисних НУО в Комітет Міністрів (з направленням копії до Департаменту виконання рішень Європейського Суду з прав людини) і до представників держав, яке вказує на «загальні заходи», які необхідно здійснити [5, с. 161-162].

Вивчивши перелік комунікацій заявників з Комітетом міністрів щодо виконання рішень за останні три роки (лютий 2010 - лютий 2013 року), очевидним є висновок, що в переважній більшості випадків (з 104 доступних результатів пошуку [6]) цей інструмент використовували заявники у справах проти Туреччини. Єдиним випадком комунікації заявника щодо виконання рішення проти України (у зазначений період) є звернення приватного акціонерного товариства «Наукове виробниче об'єднання «Агрокомплекс», в якій заявник повідомляє Комітетові міністрів про свою незгоду з позицією Уряду України щодо заходів індивідуального і загального характеру, викладеної у відповідному Плані дій, і звертається до Комітету міністрів з проханням:

- встановити, що проблема, виявлена у рішенні «Агрокомплекс проти України» є проблемою системного характеру і;

- заслухати звіт Уряду про здійснення заходів індивідуального і загального характеру з метою виконання рішення у справі «Агрокомплекс проти України» на засіданні з прав людини 5-7 березня 2013 (1164 DH meeting (5-7 March 2013)) [7]. Як бачимо, в цьому зверненні заявник висловлює свою думку з приводу заходів як індивідуального, так і загального характеру.

Слід врахувати, що результати пошуку проаналізованих вище даних можуть бути неповними, тому що на підставі ст. 21 Статуту Ради Європи і правила 8 «Доступ до інформації» Правил процедури Комітету міністрів з нагляду за виконанням рішень і умов дружнього врегулювання спорів «інформація та пов'язані з нею документи, представлені Комітету міністрів Високої договірної стороною відповідно до ст. 46 п. 2 Конвенції; ... потерпілою стороною, неурядовими організаціями або національними інституціями ... повинна бути доступна для громадськості, якщо Комітет міністрів не ухвалить іншого рішення з метою захисту законних державних або приватних інтересів» (Правило 8, п. 2). З чого випливає, що не вся інформація про звернення заявників до Комітету міністрів може бути доступною для громадськості.

Крім того, «у всіх випадках, коли потерпілій стороні була надана анонімність у відповідності зі ст. 47 п. 3 Регламенту Суду, його / її анонімність повинна бути збережена в процесі виконання рішення, якщо він / вона спеціально не попросить про утримання від анонімності» (Правило 8, п.5).

Як заявник може вплинути на хід виконання рішення, скориставшись правом звернення (комунікації) до Комітету міністрів?

У Правилах процедури Комітету міністрів з нагляду за виконанням рішень і умов дружнього врегулювання спорів, відсутні будь-які приписи на цей рахунок. Відсутність таких спеціально передбачених приписів / повноважень (за винятком наведеного вище Правила 9 п.3) у відповідь на звернення заявників дозволяє припустити, що Комітетом міністрів можуть бути зроблені ті дії, які не суперечать нормам Статуту Ради Європи, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Правил процедури КМРЕ.

На 1159-му засіданні Комітету міністрів 16 січня 2013 (Рівень B), заступники міністрів схвалили наступні заходи щодо поліпшення нагляду за виконанням рішень Європейського Суду з прав людини:

- створення загальнодоступного переліку справ, запропонованих для розгляду в проекті Порядку роботи засідань КМРЕ з прав людини (DH), але без пунктів, які підлягають обговоренню та / або проектів рішень (інформація повинна бути обмежена до рівня традиційно доступної інформації, тобто опис справи і стан виконання, може бути з посиланнями на інші загальнодоступні документи);

- більш наочної презентації позитивних результатів, досягнутих у виконанні рішень по суті і рішень про прийнятність [8].

У ході зазначеного вище засідання також були прийняті рішення:

- доручити Секретаріату вжити необхідних заходів для реалізації вищевказаних пропозицій в ході 1164-го (DH) засідання (5-7 березня 2013 р.);

- повернутися до питання про подальші заходи щодо вдосконалення нагляду за виконанням рішень по суті і рішень про прийнятність Суду і уточненні їх процедур на основі нових пропозицій, які будуть зроблені його Спеціальною робочою групою з реформи системи Конвенції про права людини (GT-REF.ECHR).

Необхідно відзначити, що, натрапляючи на системні / структурні національні проблеми низки держав-сторін Конвенції, Рада Європи посилює внутрішні процедури, що супроводжують виконання рішень ЄСПЛ.

Порівняно недавно було надано правову основу для участі ЄСПЛ у процесі виконання його власних рішень. Зміни, внесені Протоколом № 14 до ст. 46 Конвенції «Обов'язкова сила і виконання рішень», а саме п. 3 і п. 4 ст. 46 Конвенції в сучасній її редакції передбачають участь Європейського суду з прав людини в цьому процесі.

Така участь Суду необхідна у разі, якщо

1. Комітет Міністрів вважає, що нагляду за виконанням остаточного рішення перешкоджає проблема тлумачення цього рішення. У цьому випадку він вправі передати дане питання на розгляд Суду для винесення ним рішення з питання тлумачення. Рішення про передачу питання на розгляд Суду ухвалюється більшістю у дві третини голосів представників, уповноважених брати участь у роботі Комітету;

2. Комітет Міністрів вважає, що Висока Договірна Сторона відмовляється підкоритися остаточному рішення у справі, в якому вона виступає стороною. У цьому випадку він вправі, після направлення офіційного повідомлення цій Стороні, і шляхом ухвалення рішення більшістю голосів у дві третини голосів представників, уповноважених брати участь у роботі Комітету, передати на розгляд Суду питання чи не порушила ця Сторона своє зобов'язання, встановлене відповідно до пункту 1 ст. 46 Конвенції [9].

На підставі Резолюції ПАРЕ 1226 (2000) «Виконання рішень Європейського Суду з прав людини», прийнятій 28 вересня 2000 року [10], Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЕ) також бере участь у нагляді за виконанням рішень ЄСПЛ. У тексті Резолюції 1226 (2000) ПАРЕ рекомендує Комітетові міністрів «інформувати Асамблею про хід виконання судових рішень», закликає парламентські делегації «регулярно проводити дебати з приводу виконання судових рішень, ... зробити все можливе, щоб добитися швидкого і ефективного виконання судових рішень» та ін.

Профільним комітетом ПАРЄ, зокрема, з питань дотримання прав людини, імплементації норм Конвенції, виконання рішень Суду та застосуванню його практики в державах-учасниках є Комітет з юридичних питань та прав людини. Проекти резолюцій ПАРЄ з цих питань розробляються на підставі доповідей, підготовлених членами Комітету [11]. Джерелами інформації для доповідачів, крім особистого досвіду і знань, можуть служити спеціальні візити до держав-сторін Конвенції, спеціально організовані слухання за участю представників виконавчої влади та голів національних делегацій у ПАРЄ держав-сторін Конвенції, представників громадських організацій та незалежних експертів. Звичайно, ПАРЄ, не проводить паралельний моніторинг виконання всіх рішень, прийнятих Судом по суті. Основна увага приділяється гучним політичним процесам, а також випадкам затягування виконання рішень ЄСПЛ, що виявили серйозні системні / структурні проблеми в державах-сторонах Конвенції. Відповідно, заявники та / або їх представники можуть направити інформацію до Комітету з юридичних питань та прав людини, за допомогою відповідної національної делегації або правозахисної неурядової організації.

Національні правові інструменти, які заявник має право використовувати в процесі виконання рішення по суті в державах-сторонах Конвенції розрізняються в залежності від того який порядок виконання рішень ЄСПЛ встановлено у кожному з них (чи є цей порядок усталеним і чи врегульовано участь заявника в цьому процесі). Наведемо кілька прикладів.

В Україні порядок виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ врегульовано Законом [12]. Відповідно до цього закону «стягувач» має ряд процесуальних прав, серед них право на:

- доступ до рішення на державній мові (ст. 5);
- подання заяви в державну виконавчу службу про виплату компенсації, в якій мають бути зазначені реквізити банківського рахунку для перерахування коштів (ст.7, п. 1 а), причому неподання «стягувачем» заяви про виплату відшкодування не є перешкодою для виконання Рішення (ст.7, п.2);
- отримання додаткових коштів у вигляді пені, у разі порушення строку виплати відшкодування (ст. 8, п. 2);
- право бути повідомленим державною виконавчою службою про перерахування на депозитний рахунок державної виконавчої служби суми відшкодування протягом трьох днів з моменту перерахування (ст. 9, п.3);
- право бути повідомленим Органом представництва з роз'ясненням права порушити провадження про перегляд справи та/або про право «стягувача» на відновлення провадження відповідно до чинного законодавства (ст. 11, п. 1 а).

Таким чином, законодавством України передбачена, певною мірою, пасивна роль заявника («стягувача») у процесі виконання рішення ЄСПЛ. Його роль не є ключовою, і, незалежно від його дій або бездіяльності (як засвідчує, наприклад, ст. 7 п. 2 вищезгаданого Закону) рішення ЄСПЛ повинне бути виконаним державою(ами)-відповідачем(ами).

Як вже зазначалось, процес виконання рішень ЄСПЛ у Європейських країнах не є уніфікованим. «Зокрема, у Німеччині рішення ЄСПЛ не є самодостатнім юридичним документом для процедури примусового виконання. Заявник, який отримав рішення ЄСПЛ на свою користь, має звернутися до національного суду Німеччини з метою отримання «визнання» такого рішення компетентним національним судом за аналогією із процедурою визнання рішень іноземних судів. Аналогічна система діє і в Австрії, де Федеральний Закон про Виконання Судових Рішень (Ehekutionsordnung) не визначає рішення ЄСПЛ як документ, на підставі якого безпосередньо можливе здійснення примусового виконання. Законодавство Італії також не визнає безпосередньо рішення ЄСПЛ як самодостатнього документа, який підлягає примусовому виконанню» [13, с. 85].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод не передбачає санкцій у випадку, якщо держава не виконує рішення Суду. Заходи, що вживаються щодо такої держави, передбачені Статутом Ради Європи, зокрема статтею 8. При цьому за всю, більш ніж 60-річну, історію організації жодну державу не було виключено зі складу Ради Європи на підставі ст. 8 Статуту.

1. H. Klebes «Le Conseil de l'Europe survivra-t-il à son élargissement?» // *Le Droit des Organisations Internationales. Recueil d'études à la mémoire de Jacques Schwob* (eds. J.-F. Flauss & P. Wachsmann, 1997), pp. 175-202
2. Imbert P.-H. Pour un système européen de protection des droits de l'homme // *Mélanges en hommage à Louis Edmond Pettiti*. - Bruxelles : Bruylant, 1998. - XXIV. - 791p.
3. Обязательства государств – участников Европейской конвенции о защите прав человека по исполнению постановлений Европейского суда / Под ред. Л.М. Чуркиной; Общ. ред. С.И. Беляева. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2005. – 134 с.
4. Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements (Adopted by the Committee of Ministers on 10 May 2006 at the 964th meeting of the Ministers' Deputies) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=999329>
5. Обращение в Европейский Суд по правам человека / Под общ. ред. Ф. Лича. – М.: МОО ПЦ «Мемориал», 2006. – 528 с.
6. Results retrieved [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.int/t/cm/System/WCDsearch.asp?ShowRes=yes&DocType=docDistributed&Keyword=II.2/Supervision/Rule9.1&Language=lanEnglish&Sector=secCM&ResultTitle=Information%20made%20available%20under%20Rule%209.1#>
7. 1164 DH meeting (5-7 March 2013) - Communication from the applicant (19/02/13) in Agrokompleks against Ukraine (Application No. 23465/03) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2035767&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>
8. Implementation of the Brighton Declaration – Measures to improve the supervision of the execution of the judgments and decisions of the European Court of Human Rights (GT-REF.ECHR(2012)2) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec\(2013\)1159/4.5&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec(2013)1159/4.5&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864)
9. Ст. 46 (п.п. 3, 4) Конвенции о защите прав человека и основных свобод // Европейская конвенция по правам человека, измененная и дополненная Протоколами № 11 и № 14, в сопровождении Дополнительного протокола и Протоколов № 4, 6, 7, 12 и 13 / Council of Europe. - F-67075 Strasbourg cedex. – 58 с.
10. Resolution 1226 (2000) Execution of judgments of the European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta00/eres1226.htm>
11. Див., напр., Resolution 1914 (2013) Ensuring the viability of the Strasbourg Court: structural deficiencies in States Parties [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=19396&lang=EN>
12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини / Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 30, ст. 260
13. Блажівська Н. Є. Виконання рішень Європейського суду з прав людини. Порівняльний аспект // «Вісник Вищої ради юстиції», № 2, 2010. – С. 83-89.

Summary.

The article is devoted to finding legal mechanisms and instruments, which may be used by the applicant when the of the ECtHR's judgment has been delivered in his/her/it favor and should be enforced by the respondent State.

The author believes that legal instruments, which may use the applicant at the stage of execution of the ECtHR's judgment, may be divided into two main groups: legal instruments of the Council of Europe and national legal instruments.

The author of the article identified key players in the execution of the European Court of Human Rights' judgments. Among them: State Party(ies) to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Committee of Ministers of the Council of Europe, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, European Court of Human Rights, applicant and his/her/it legal representative, as well as national and international nongovernmental human rights organizations.

National legal instruments that the applicant may use during the process of execution of the ECtHR's judgment are differ from State to State depending on which order of ECHR judgments found in each of them (if it is a well-established procedure and are regulated the participation of the applicant in this process).

It was found, that the process of execution of the ECtHR's judgments is not unified. The legislation of Ukraine provides, to some extent, the applicant's passive role in process of execution of the ECtHR's judgments.

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms does not include sanctions if the government fails to fulfill the judgment. Measures taken in such cases provided for in the Statute of the Council of Europe, particularly in art. 8. Thus for all, more than 60-year history of no state was removed from the Council of Europe on the basis of Art. 8 of the Statute.

Юлія Матвєєва

Вимога остаточності судових рішень як необхідна умова принципу правової визначеності (на прикладі рішень Європейського Суду з прав людини)

У статті здійснено аналіз окремих рішень Європейського Суду з прав людини про порушення ст.6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Автор розкриває проблеми невиконання судових рішень. Зокрема, невиконання судових рішень розглядається як порушення принципу правової визначеності – однієї із складових верховенства права.

The article is devoted to the analysis of key case-law of the European Court for Human Right on Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, in particular, in the aspect of non-enforcement of domestic judgments. The Author argues that non-enforcement of judgments constitutes the violation of the principle of legal certainty – one of the integral elements of the Rule of Law.

Проблема передбачуваності наслідків дії права на поведінку осіб є надзвичайно важливою, оскільки таким чином суб'єкти правовідносин є впевненими у реалізації норм діючого закону. Важливим правовим принципом, який покликаний виконувати таке завдання, є принцип правової визначеності.

У вітчизняній юридичній науці принцип правової визначеності є мало дослідженим з точки зору філософії права та загальної теорії права, бракує порівняльно-правових досліджень а це актуалізує глибоке теоретичне вивчення його змісту. Це питання досліджували такі відомі українські вчені як М.І. Козюбра, С.Головатий, Ю.Є. Зайцев, С.В.Шевчук, С.П. Погребняк та ін. Серед зарубіжних вчених зазначимо роботи А.В. Дайсі, Ф.А. фон Хайєка, Б. Леоні, Б. Таманагі та ін. Варто зазначити роботи у цьому напрямку вчених-мовознавців Н.В.Артикуці, А.Ткачука, А.Хворостянкіної, Ж.Дзейко, Л.І.Чулінди та ін. В даній сфері малодослідженими залишаються загальнотеоретичні, методологічні, філософсько-правові аспекти використання законодавчих дефініцій у праві.

Завданням цієї статті є вивчення такого аспекту принципу правової визначеності, як остаточність судових рішень, неможливість необгрунтованого перегляду судових рішень, проблеми невиконання судових рішень. Виконання завдання буде здійснено на основі аналізу окремих рішень Європейського Суду з прав людини, зокрема, які стосуються порушення ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Принцип правової визначеності традиційно тлумачиться Європейським Судом через право на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Конвенції, яке передбачає, що при винесенні остаточного і юридично обов'язкового рішення у цивільній справі або виправдувального вироку у кримінальній справі, ризик їх скасування відсутній. Суд в своїх рішеннях неодноразово зазначав, що таке право було б примарним, якби Високі Договірні Сторони у своєму внутрішньому законодавстві дозволили остаточному, обов'язковому рішенню залишатися невиконаним на шкоду одній із сторін. [1] Проте у процесуальних кодексах багатьох країн збережено право державного службовця, в тому числі прокурора, в будь-який час подати позачергову апеляцію щодо будь-якого фактичного або правового аспекту остаточного рішення суду.

Так, у справі «Брумареску проти Румунії» Суд констатував порушення права заявника на справедливий судовий розгляд у зв'язку з тим, що Верховний суд на основі скарги, поданої Генеральним прокурором, закрив провадження у справі, в результаті якого було винесено остаточне рішення суду, і скасував це рішення.

УДК 340.134 (477)

МАТВЕЄВА Юлія Іванівна,

ст. викладач кафедри загальнотеоретичних і державно-правових наук факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія».

© Ю. Матвєєва, 2013

Повноваження Генерального прокурора щодо звернення до суду з вимогою скасувати остаточне судове рішення не підлягало жодному часовому обмеженню і тому судові рішення могли оскаржуватися нескінченно. Суд зазначив, що право на справедливий розгляд в суді, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, має глумачитися у світлі Преамбули до Конвенції, яка проголошує, між іншим, верховенство права як частину спільної спадщини Договірних Сторін. Європейський Суд визнав, що Верховний суд Румунії порушив принцип правової визначеності, який є одним з основних аспектів верховенства права, і, який вимагає, крім іншого, щоб у випадках, коли суди винесли остаточне рішення з якогось питання, їхнє рішення не підлягало сумніву. [2]

Європейський Суд вважає, що судові системи, у яких існує можливість перегляду судових рішень в порядку нагляду (протесту) і, відповідно, ризик неодноразового скасування остаточних рішень, як у цій справі, є такими, що суперечать принципу правової визначеності.

Подібною за своїм змістом є справа «Світлана Науменко проти України». [1] Головою місцевого суду був внесений протест, в результаті чого остаточне рішення у справі було скасовано і справа була повернута на новий розгляд. Як і в ситуації з законодавством Румунії у справі «Брумареску проти Румунії», через те, що такі повноваження, надані голові суду, були необмежені в часі, рішення підлягали зміні безліч разів.

Одним із перших рішень, винесених Європейським Судом щодо України, є рішення по справі «Совтрансавто-Холдинг проти України». [3] Відповідно до ст.7 Арбітражного процесуального кодексу України Голова Вищого арбітражного суду, Генеральний прокурор чи їх заступники мали повноваження оскаржувати остаточні рішення суду шляхом внесення протесту. Таке повноваження мало дискреційний характер, у зв'язку з чим остаточні рішення суду могли бути у будь-який час скасовані. Як і у справі Брумареску проти Румунії, в Україні існувала судова система, в якій діяла процедура внесення протесту, а відтак можливість неодноразового скасування остаточного судового рішення. Суд зазначив, що це не відповідає принципу правової визначеності, який становить один з основних елементів верховенства права в сенсі статті 6 параграфу 1 Конвенції. Крім того, беручи до уваги втручання органів державної виконавчої влади у судовий розгляд, роль протесту у цьому провадженні, а також сукупність інших елементів, Суд зробив висновок, що право заявника на розгляд його справи справедливо і відкрито безстороннім і незалежним судом в сенсі статті 6 параграфу 1 Конвенції в світлі принципів верховенства права та правової визначеності було порушено.

Відзначимо, що принцип правової визначеності поширюється також і на випадки, коли в процесі розгляду кримінальних справ виносяться виправдовувальні вироки. Так, у справі «Бужніца проти Молдови», Суд визнав порушення права на справедливий суд ситуацію, коли виправдовувальний вирок, який став остаточним після оскарження, був згодом скасований на вимогу прокурора лише тому, що заступник генерального прокурора не погодився з оцінкою обставин справи та кваліфікацією дій заявника нижчими судами. [4] Таким чином, було порушено право особи бути звільненою від кримінального переслідування, її законні очікування, тобто взагалі погіршилось правове становище особи.

У справі «Рябих проти Росії» Європейський Суд зазначив, що принцип юридичної визначеності вимагає поваги до принципу *res judicata*, тобто поваги до остаточного рішення суду. Згідно з цим принципом жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою — домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі. Повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися для виправлення судових помилок і недоліків, а не задля нового розгляду справи. Таку контрольну функцію не слід розглядати як замасковане оскарження, і сама лише ймовірність існування двох думок стосовно предмета спору не може бути підставою для нового розгляду справи. Відхід від цього принципу можливий лише тоді, коли цього вимагають відповідні вагомі й непереборні обставини. [5]

У справі «Лізанець проти України» Європейський Суд також констатував порушення принципу правової визначеності та відзначив, що в ній мав місце не лише факт скасування остаточного рішення суду, але й поєднання цього факту з подальшим розглядом справи по суті судом першої інстанції, що порушує питання щодо права на суд заявника. Національний суд спочатку задовольнив позов заявника про відшкодування шкоди, завданої незаконним порушенням щодо нього кримінальної справи і незаконним обранням запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, однак у зв'язку з визнанням Конституційним Судом неконституційною ст. 25 Закону «Про Державний бюджет на 2001 рік», яка передбачала стягнення компенсації шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, з фондів відповідних органів, поновив провадження в справі у зв'язку з нововиявленими обставинами. В результаті перегляду справи за нововиявленими обставинами місцевий суд виніс рішення від 24 січня 2002 р., яким визнав розмір вимог позивача надмірним, що, як зазначив Європейський Суд, не було тактичним кроком з метою перегляду справи по суті. Водночас повага до принципу верховенства права та поняття справедливого судового розгляду вимагає, щоб усі підстави застосування зворотної сили закону аналізувалися з особливою пильністю. Суд зауважив, що у подібних справах, які були викликані у зв'язку з прийняттям вище зазначеного рішення Конституційного Суду України, національні суди зазвичай утримувалися від нового розгляду справ по суті, однак національ-

не законодавство не надавало жодних гарантій щодо недопущення можливого порушення принципу юридичної визначеності, надаючи відповідним судам необмежену можливість переглядати справи по суті, незважаючи на першочергову мету поновлення провадження у справі. Національний суд виніс нове рішення, яке стосувалося всієї справи і було винесено у відповідності з національним законодавством, яке, тим не менш, не звільняло національні органи влади від виконання вимоги п. 1 ст. 6 Конвенції щодо дотримання принципу правової визначеності. [6]

У справі «Пономарьов проти України» Європейський Суд розглядав питання правової визначеності в контексті подовження строків судового провадження. Заявник скаржився за пунктом 1 статті 6 Конвенції на те, що поновленням строків для ординарного апеляційного оскарження після спливу значного часу та подальшим скасуванням рішення суду від 5 жовтня 2001 року національним судом було порушено принцип юридичної визначеності та незаконно продовжено судове провадження. Суд визнав, що вирішення питання щодо поновлення строку на оскарження перебуває в межах дискреційних повноважень національних судів, однак такі повноваження не є необмеженими: в кожній справі національні суди мають перевіряти, чи підстави для поновлення строків для оскарження виправдовують втручання у принцип *res judicata*. Такі підстави мають бути переконливими, інакше рішення про поновлення строку оскарження може порушити принцип юридичної визначеності (п.40). [7] Крім того, в контексті тлумачення процесуальних строків судами у рішенні по справі «Мірагалъ Есколано та інші проти Іспанії» Суд зазначав, що законодавство, яке стосується формальностей та строків, має на меті забезпечення принципу юридичної визначеності, тому зацікавлені особи повинні мати можливість розраховувати на те, що ці норми будуть застосовуватися (п.33). [8, 56]

З принципом остаточності судового рішення пов'язаний ще один аспект правової визначеності: приведення остаточного рішення суду до виконання. Так, у деяких рішеннях Суд зазначає, що виконання судового рішення, винесеного будь-яким судом, має розглядатися в якості складової частини «судового розгляду» в сенсі статті 6. [8, 302]

У справі «Бурдов проти Росії» заявнику була присуджена компенсація шкоди з боку служби соціального страхування. Через шість років після прийняття рішення про виплату компенсації заявник подав позов проти служби соціального страхування, який був прийнятий судом. Потім заявнику було повідомлено, що незважаючи на наявність виконавчого листа, служба соціального страхування не зможе виплатити йому компенсацію у зв'язку з недофінансуванням. У цій справі Суд постановив, що право на суд було б ілюзорним, якби національна правова система Високої Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судове рішення залишалось невиконаним, на шкоду будь-якій стороні. Важко уявити собі ситуацію, якби пункт 1 статті 6 докладно описував процедурні гарантії, які надано сторонам у спорі, — справедливість, відкритість і оперативність проваджень, — і не передбачав би гарантій виконання судових рішень; тлумачення статті 6 як положення, що лише гарантує право на звернення до суду та проведення судового розгляду, могло б призвести до ситуації, несумісної з принципом верховенства права, який Високі Договірні Сторони зобов'язалися поважати, ратифікуючи Конвенцію. Отже, виконання судового рішення має розглядатися як невід'ємна частина «судового процесу» для цілей статті 6. До такого висновку Суд прийшов також у справі «Горнсбі проти Греції». Крім того, Суд постановив, що держава не може посылатися на брак коштів як на виправдання невиконання боргу за рішенням суду. Затримка виплати може допускатися на деякий термін, однак не порушуючи суті прав, гарантованих згідно зі ст. 6 (1) Конвенції (п. п. 34 - 35). [9]

Як і принцип остаточності судових рішень, принцип приведення остаточних рішень до виконання поширюється і на кримінальні справи. У справі Асанідзе проти Грузії Суд визнав порушенням статті 6 Конвенції той факт, що заявник не був звільнений з-під варті одразу після винесення виправдувального вироку. Судове рішення, яким заявник був виправданий, було остаточним. Отже, як зазначив Суд, принцип правової визначеності – один з основоположних аспектів верховенства права – стає на заваді будь-якої спроби позасудового органу піддати сумніву остаточне рішення чи не допустити його виконання (п. 130). [10]

Відзначимо, що затримка у виконанні рішень національних судів і їх невиконання є системною проблемою в Україні, на що звернув увагу голова Європейського Суду з прав людини Жан-Поль Коста. [11]

15 січня 2010 року набуло чинності перше «пілотне рішення» Європейського Суду стосовно України у справі «Юрій Іванов проти України» [12], в якому констатовано порушення Конвенції у зв'язку з тривалим невиконанням рішення національного суду та відсутності у національному законодавстві ефективних засобів юридичного захисту від такого невиконання. Суд зазначив, що саме на державу покладено обов'язок дбати про те, щоб остаточні рішення, винесені проти її органів, установ чи підприємств, які перебувають у державній власності або контролюються державою, виконувалися відповідно до зазначених вище вимог Конвенції.

«Пілотним рішенням» Європейського Суду з прав людини «Юрій Іванов проти України» Україну було зобов'язано запровадити ефективний засіб юридичного захисту (або комплекс таких засобів), який би забезпечив адекватний та достатній захист від невиконання або затримки у виконанні рішення національного суду, за виконання якого вона несе відповідальність відповідно до принципів, встановлених практикою Суду.

На виконання зазначеного рішення був прийнятий Закон України «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду» від 5 червня 2012 р., який набрав чинності з 1 січня 2013 р.

Таким чином, Європейський Суд у своїх рішеннях встановив, що зміст правової визначеності складає вимога остаточності судових рішень, яка передбачає наступні складові:

- Остаточні рішення суду, тобто рішення, які вступили в силу, не підлягають перегляду і мають виконуватися;
- Відсутність права у сторін вимагати перегляду остаточного судового рішення, яке вступило в силу, тільки з метою проведення повторного слухання та отримання нового рішення;
- Перегляд остаточного судового рішення не суперечить принципу правової визначеності, якщо він здійснюється з метою виправлення судової помилки, неправильного здійснення правосуддя;
- Перегляд не може бути прихованою формою оскарження, а наявність протилежних поглядів сторін на справу сама по собі не може слугувати підставою для перегляду остаточного судового рішення.

1. Справа «Науменко Світлана проти України». Рішення Європейського Суду з прав людини від 9 листопада 2004 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1118327065>. - Назва з екрану
2. Справа «Брумареску проти Румунії». Рішення Європейського Суду з прав людини від 28 жовтня 1999 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.our-court.ru/practice/feder15/pr15617.htm>. - Назва з екрану
3. Справа «Совтрансавто-Холдинг проти України». Рішення Європейського Суду з прав людини від 25 липня 2002 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1075288193>. - Назва з екрану
4. Справа «Бужніца проти Молдови». Рішення Європейського Суду з прав людини від 16 січня 2007 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://bazakonov.ru/doc/?ID=1618209>. - Назва з екрану
5. Справа «Рябих проти Росії». Рішення Європейського Суду з прав людини від 24 липня 2003 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm>. - Назва з екрану
6. Справа «Лізанець проти України». Рішення Європейського Суду з прав людини від 31 травня 2007 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=974_216. - Назва з екрану
7. Справа «Пономарьов проти України». Рішення Європейського Суду з прав людини від 3 квітня 2008 року.

[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ovu.com.ua/articles/1304-sprava-ponomarov-proti-ukrayini-zayava-3236-03>. - Назва з екрану

8. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / Микеле де Сальвіа; [пер. с фр. А.А. Жуйковой, Г.А. Пашковской]. - СПб.: Юридический центр пресс, 2004. - 1072 с.
9. Справа «Бурдов проти Росії». Рішення Європейського Суду з прав людини від 7 травня 2002 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.echr.ru/documents/doc/12027283/12027283.htm>. - Назва з екрану
10. Справа «Асанідзе проти Грузії». Рішення Європейського Суду з прав людини від 08 серпня 2004 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/hr/case/34.html>. - Назва з екрану
11. Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Стан дотримання Україною європейських стандартів з прав і свобод людини» з нагоди 60-річчя Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 22 жовтня 2010 року // Голос України - 11 січня 2011 р. - № 3.
12. Рішення «Юрій Іванов проти України». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/0/19618/Ivanov_20100315.zip. - Назва з екрану

Игорь Караман

Значение пилотных решений Европейского суда по правам человека.

Стаття розглядає процедуру прийняття пілотних рішень в Європейському суді з прав людини. Аналізується практика Суду з прийняття пілотних рішень, дається їхня класифікація та обговорюється їхнє виконання державами-членами Ради Європи. Визначається значення пілотних рішень для держав-відповідачів, заявників та Суду.

The article examines the pilot judgment procedure in the European Court of Human Rights. It analyses the Court's case-law concerning pilot judgments, outlines various types of pilot judgments and discusses their execution by the Council of Europe member States. The article finally determines the role of pilot judgments for the respondent States, applicants and the Court.

Значение решений Европейского суда по правам человека (далее - «ЕСПЧ» или «Суд») чаще всего рассматривается с позиции того, какой практический результат получает тот или иной заявитель, подавший индивидуальную жалобу в Суд в соответствии со статьей 34 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 г. («Конвенция») [1]. Так, в случае признания Судом нарушения положений Конвенции или Протоколов к ней заявитель получает не только моральное удовлетворение в виде констатации Судом нарушения его конвенционных прав государством-ответчиком, но и компенсацию за моральный (в большинстве случаев) и материальный (в некоторых случаях) ущерб, а также возмещение судебных и иных расходов, если такие заявлялись (т.н. «справедливая сатисфакция»).

Иногда Суд также обязывает государство-ответчика принять т.н. «меры индивидуального характера», а именно: возврат заявителя, насколько это возможно, в то юридическое состояние, в котором он находился до нарушения его прав (*restitutio in integrum*); пересмотр уголовного дела против заявителя; исполнение окончательного решения национального суда, принятого на пользу заявителя; обеспечение заявителя жильем за пределами зоны загрязнения; восстановление на должности судьи и т.д.

Однако часто в практике Суда имеют место ситуации, в которых у него на рассмотрении находится большое количество жалоб, которые касаются одной и той же проблемы (повторяющиеся или «клоновые» дела). В таких случаях становится очевидным, что вынесение решения по каждой отдельной жалобе, поданной в ЕСПЧ, не разрешит общей проблемы, которая продолжается, несмотря на ряд вынесенных Судом решений на пользу отдельных заявителей. Это происходит потому, что в государстве-ответчике существует законодательство (или же наоборот, не существует) или практика его применения – судебная или административная, – которые приводят к системным нарушениям прав человека. В таких случаях Суд может выбрать одно или несколько наиболее подходящих дел, представляющих общую проблему, идентифицировать в нем эту проблему и ее причину, установить нарушение Конвенции, обязать государство-ответчика принять «меры общего характера» («общие меры»), а также отложить или «заморозить» ряд похожих дел до принятия государством таких мер.

Это происходит в рамках т.н. «процедуры пилотных решений», значению которых и посвящена данная работа. Вопрос пилотных решений ЕСПЧ имеет важное научное и практическое значение. С научной точки зрения, этот вопрос, по мнению автора, все еще остается недостаточно изученным, что частично объясняется относительно небольшой практикой Суда. Среди некоторых работ, посвященных данной теме, можно выделить публикации таких зарубежных авторов, как Й. Жерардса [2], М. Фирниса [3], А. Буйсе [4], Д. Хайдер [5] и А. Жуковской [6], в то время как в отечественной науке она изучалась недостаточно. С практической точки зрения, значение пилотных решений очень важно для государств-ответчиков, заявителей и самого Суда. Особо актуально это значение и для Украины и заявителей против Украины, поскольку Суд уже принял в отношении Украины одно пилотное решение и несколько «квази-пилотных» решений.

Таким образом, цель данной работы состоит в изучении процедуры принятия пилотных решений, анализе практики Суда по пилотным решениям и их исполнению, значения пилотных решений для Суда, заявителей и государств-членов Совета Европы, в частности, для Украины и заявителей, подающих жалобы против Украины.

Процедура принятия пилотного решения впервые была кодифицирована в Регламенте Суда (правило 61) относительно недавно - 21 февраля 2011 года [7], хотя она применялась Судом еще с 2004 года. В частности, 12 мая 2004 года Комитет Министров Совета Европы принял Резолюцию 2004(3), призывающую Суд отмечать в своих решениях, насколько это возможно в случае повторяющихся нарушений, «наличие структурной проблемы и источник этой проблемы» [8]. Принятию данной резолюции послужил, среди прочего, значительный прирост нерассмотренных Судом жалоб, из которых более 60% - повторяющиеся («клоновые») дела, что значительно затрудняло как эффективное функционирование Суда, так и исполнение решений Суда.

В соответствии с правилом 61 Регламента Суда, Суд может применить процедуру пилотного решения, если факты конкретного дела свидетельствуют о том, что в государстве-ответчике существуют структурные или системные проблемы или другие подобные дисфункции, которые привели или могут привести к подаче похожих дел в Суд. Процедура может быть инициирована как по собственной инициативе Суда, так и по требованию одной или обеих сторон.

В пилотном решении Суд должен определить как характер структурных или системных проблем или другие установленные ним дисфункции, а также тип мер, которые государство-ответчик должно принять для исправления выявленной ситуации. Кроме самих мер, Суд может указать и срок, на протяжении которого государство должно принять те или иные меры.

В случае необходимости, Суд может отложить или «заморозить» рассмотрение всех аналогичных дел до принятия необходимых мер со стороны государства-ответчика. В зависимости от результата исполнения государством-ответчиком пилотного решения может возникнуть две ситуации. В случае исполнения ним решения, т.е. исправления системной или структурной проблемы на национальном уровне (например, внедрения эффективного средства правовой защиты от нарушения, констатированного в пилотном решении) и предоставления компенсации заявителям, чьи дела были отложены, Суд может вычеркнуть из списка своих дел все эти дела. В случае же неисполнения государством-ответчиком пилотного решения у Суда не остается выбора, кроме как возобновить рассмотрение отложенных дел. Тогда он может принять одно или несколько «групповых» решений, в которых он констатирует нарушение Конвенции.

Один из главных аспектов пилотных решений состоит в том, что в их рамках принимаются общие меры - то, что государство-ответчик должно принять для того, чтобы положить конец продолжающимся нарушениям или же предотвратить новые нарушения, похожие на те, которые уже были установлены Судом. Примерами таких мер могут послужить внесения изменений в национальном законодательстве, его реформирование, принятие новых законодательных актов или обеспечение эффективного средства правовой защиты от того или иного нарушения Конвенции. Такие меры составляют более половины от всех мер, предписанных Судом. Другие примеры включают изменения в судебной практике, проведение административной реформы и некоторые иные. Принятие таких мер дает возможность большим группам потенциальных заявителей намного быстрее получить на национальном уровне компенсацию за нарушения их прав, не прибегая к необходимости обращения к европейской фемиде.

Согласно статье 46 Конвенции, государство-ответчик обязуется исполнять окончательные решения Суда, а Комитет Министров осуществляет контроль над их исполнением. Поскольку решения Суда являются по своей сути декларативными, то государство-ответчик, как правило, само решает, под контролем Комитета Министров, какие именно общие меры оно должно принять после того, как Суд указал на необходимость их принятия. Однако такие меры должны соответствовать заключениям, к которым Суд пришел в своем решении [9]. Вместе с тем, в исключительных случаях, и с целью предоставления помощи государству-ответчику в исполнении своих обязательств по статье 46 Конвенции, Суд может сам предписать, какие именно меры государство должно принять для того, чтобы положить конец ситуации, существование которой он установил [10].

Процедура пилотного решения имеет большое значение для Суда. С ее помощью он может сразу разрешить большое количество дел, многие из которых являются повторяющимися, тем самым значительно разгрузив свой список нерассмотренных дел, который в последнее время является настолько большим (126 850 дел на 31 января 2013 года [11]), что Суд часто называют «жертвой собственного успеха». Поскольку большинство этих дел являются «клоновыми», то разгружая себя от таких дел, Суд получает возможность сконцентрировать свои ресурсы на сложных (как фактически, так и юридически) и «чувствительных» делах (вопросы социальной защиты, религиозных символов, свободы выражения взглядов и др.). Кроме того, роль пилотных решений для Суда имеет и то значение, что посредством них он в некоторой степени конституционализирует свою работу, так как в пилотных решениях Суд идентифицирует несоответствие национального законодательства положениям Конвенции или стандартам его практики - подобно тому, что делают национальные конституционные суды, рассматривая соответствие законодательства конституции.

Свое первое пилотное решение Суд вынес в 2004 году в деле «Бронёвски против Польши» [12], в котором он впервые дал понятие системного нарушения и разработал критерии процедуры пилотного решения. Данное дело касалось отсутствия в Польше адекватной компенсации за имущество, утраченное польскими гражданами, репатрированными с территорий за рекой Буг, отошедших после Второй мировой войны к Украине, Белоруссии и Литве. Суд установил наличие в польской правовой системе структурного недостатка, который лишил целый класс людей (примерно 80 000 человек) права на беспрепятственное пользование своим имуществом. В результате он постановил, что государство-ответчик должно принять законодательные меры и создать соответствующие административные процедуры с целью обеспечения имущественного права для других истцов, чья собственность была оставлена в районе Буга, либо предоставить им эквивалентное возмещение согласно принципам, закрепленным в статье 1 Протокола №1.

После этого Суд вынес еще около двух десятков решений, в которых были констатированы системные проблемы и применена пилотная процедура. Их можно разделить на следующие пять категорий:

- дела о длительном неисполнении решений национальных судов, вынесенных против государства («Бурдов (№ 2) против России» [13]; «Юрий Николаевич Иванов против Украины» [14]; «Олару и другие против Молдовы» - о неисполнении решений о предоставлении социального жилья [15]; и «Манушаке Путо и другие против Албании» - о неисполнении решений о компенсации за имущество, конфискованное коммунистическим режимом в Албании [16]);

- дела о чрезмерной длительности процедуры в национальных судах («Афанасиу и другие против Греции» [17]; «Румпф против Германии» [18]; «Димитров и Хаманов против Болгарии» и «Фингер против Болгарии» [19]; «Уммюхан Каплан против Турции» [20]; «Михелидакис против Греции» [21]; и «Гликандзи против Греции» [22]);

- дела о ненадлежащих условиях содержания под стражей в СИЗО («Ананьев и другие против России» [23]) или тюрьме («Torreggiani и другие против Италии» [24]);

- дела, связанные с недостатками законодательства в государствах, прошедших «переходный период»: неурегулирование правового статуса жителей бывшей СФРЮ, которые проживали на территории Словении на момент объявления ее независимости («Курич и другие против Словении» [25]); недостатки в системе возврата валютных вкладов, внесенных до распада СФРЮ («Сулягич против Боснии и Герцеговины» [26]); неэффективность системы выплаты компенсаций или реституции в Румынии за имущество, национализированное или конфискованное государством до 1989 г. («Мария Атанасиу и другие против Румынии» [27]);

- другие дела, связанные с несовершенством существующего законодательства или его отсутствием: несовершенство законодательства о сдаче жилья внаем («Гуттен-Чапска против Польши» [28]) и отсутствие избирательного права у осужденных, находящихся в заключении («Гринс и М.Т. против Соединенного Королевства» [29]).

Как видно из этого списка, большинство проблем системного характера существуют в относительно небольшом количестве государств-членов Совета Европы: либо в государствах, ранее входивших в состав СССР и в последствие ставшие новыми демократиями с развивающимся правопорядком, либо же в государствах, входящие в Советский блок или имеющих в прошлом коммунистический режим и прошедших «переходный период».

Следует отметить, что кроме вышеуказанных пилотных решений, которые такими являются официально (т.е. Суд в своем решении прямо указывает, что он применяет процедуру пилотного решения), Суд также принял большое количество т.н. «квази-пилотных решений». Формально не называя их пилотными, Суд в таких решениях также применяет статью 46 Конвенции, выявляет системную проблему в государстве-ответчике и ее причину, устанавливает нарушение Конвенции и указывает на необходимость принятия общих мер. Отличием таких дел от пилотных заключается в том, что в них Суд, как правило, не включает обязанность государства-ответчика принять общие меры в резолютивную часть решения и не откладывает рассмотрение похожих дел.

Вопрос исполнения пилотных решений ЕСПЧ является актуальным на сегодняшний день. Так, большинство государств исполняет или же делает попытки исполнения таких решений. Например, после вынесения решения по делу «Бронёвски против Польши» Польша приняла закон, предусматривающий компенсацию за имущество, оставшееся за рекой Буг. После этого Суд установил, что новый закон и компенсационная схема эффективны на практике и вычеркнул из списка своих дел свыше 200 отложенных аналогичных дел [30].

После вынесения решения «Бурдов (№ 2) против России» Россия приняла законы, предусматривающие возможность обращения в российские суды с требованием компенсации за задержку в исполнении судебных решений и за чрезмерно длительное судопроизводство. В двух последующих решениях о неприемлемости [31] Суд указал, что заявители должны исчерпать новое национальное средство правовой защиты, при этом у Суда остаётся право пересмотреть свою позицию в будущем в зависимости от того, будут ли российские суды принимать последовательные решения в соответствии с требованиями Конвенции. Суд подтвердил, что у российских властей сохраняется правовое обязательство осуществить под надзором со стороны Комитета

Министров реформы, обеспечивающие своевременное исполнение решений национальных судов, т.к. создание национальных средств правовой защиты не освобождает государства от их общего обязательства решать структурные проблемы, порождающие нарушение Конвенции.

После вынесения пилотного решения по делу *«Олару и другие против Молдовы»* Молдова реформировала свое законодательство и ввела новое средство правовой защиты в связи с неисполнением вступивших в силу судебных решений и чрезмерных сроков судебных разбирательств [30].

После вынесения решения по делу *«Гуттен-Чапска против Польши»* Суд закрыл производство по пилотному делу после подтверждения того, что Польша внесла соответствующие изменения в свое законодательство [30].

Вместе с тем, некоторые решения остаются невыполненными (например, дела *«Гринс и М.Т. против Соединенного Королевства»* и *«Юрий Николаевич Иванов против Украины»*), что чаще всего объясняется сложностями в имплементации на национальном уровне общих мер, предписанных Судом, либо же (реже) отсутствием политической воли со стороны некоторых государств-ответчиков. Тем не менее, важность исполнения пилотных решений для государств-ответчиков трудно переоценить. Исполняя такие решения, государства значительно совершенствуют свои правовые системы, устраняют недостатки в судебной или административной практике, тем самым улучшая практику применения Конвенции и защиты прав человека на национальном уровне. Кроме того, они значительно снижают шансы поступления в Суд большого количества однотипных дел, которые отныне можно разрешить на национальном уровне, тем самым улучшая свою «статистику» в Суде и свой международный имидж.

Что касается Украины, то первое и на сегодняшний день единственное пилотное решение против нее Суд принял 15 октября 2009 года по делу *«Юрий Николаевич Иванов против Украины»* [14]. В этом деле Суд констатировал, что более половины решений, вынесенных им в делах против Украины (300 дел на момент вынесения решения), касались вопросов длительного неисполнения окончательных решений украинских судов. По мнению Суда, такая проблема носит системный, длящийся и ширококомасштабный характер, вызванный рядом дисфункций в правовой системе Украины. Суд обязал Украину ввести в законодательстве в течение года эффективное средство правовой защиты или комплекс таких средств, способных обеспечить адекватное и достаточное возмещение за неисполнение или длительное неисполнение решений национальных судов, а также разрешить жалобы об отсутствии эффективных средств правовой защиты в отношении неисполнения. Он также отложил рассмотрение более чем 2000 поданных аналогичных жалоб до принятия Украиной соответствующих мер.

Однако более чем через четыре года после принятия решения такие общие меры все еще не были приняты. Поэтому уже 21 февраля 2012 года Суд принял решение возобновить рассмотрение отложенных дел. В деле *«Харук и другие против Украины»* Суд установил, что Закон Украины «О гарантиях относительно выполнения судебных решений», принятый Верховной Радой 5 июня 2012 года и вступивший в силу 1 января 2013 года, предусматривает компенсацию только за будущее неисполнение судебных решений, а не за неисполнение, имевшее место до его принятия, а поэтому не является достаточным [32]. В результате Суд установил нарушение статей 6 и 13 Конвенции, а также статьи 1 Протокола № 1, и присудил заявителям компенсацию. Таким образом, первое пилотное решение Суда против Украины остается невыполненным, что значительно ухудшает имидж государства на международной арене, а также возможность быстрого получения украинцами компенсации на национальном уровне, не говоря уже о том, что Суд не получает возможности значительно разгрузить список дел против Украины и сконцентрировать свои ресурсы на сложных делах.

Еще четыре дела против Украины имеют квази-пилотный характер. В них Суд также применил статью 46 Конвенции и указал на необходимость принятия мер общего характера, но без формального применения процедуры пилотного решения и без приостановления рассмотрения похожих дел. Так, дело *«Харченко против Украины»* касалось недостатков национального законодательства и судебной практики относительно права на свободу: содержания под стражей без судебного решения, отсутствия в судебных решениях сроков содержания под стражей, автоматическое продление сроков содержания под стражей и др. [33]. Дело *«Балицкий против Украины»* касалось практики административного ареста правоохранительными органами лиц с целью получить возможность допросить их в качестве подозреваемых в совершении преступления; первоначальной квалификации преступления в качестве менее серьезного, при которой не требуется обязательное участие адвоката, и последующей переквалификации преступления на более серьезное, в результате чего лицо лишается права на правовую помощь; и отсутствия адвоката на начальных этапах следствия [34]. Дело *«Каверзин против Украины»* касалось пагубной практики жестокого обращения с задержанными в правоохранительных органах и СИЗО и отсутствия эффективного расследования жалоб о таком обращении со стороны прокуратуры [35]. Наконец, дело *«Александр Волков против Украины»* касалось проблем функционирования украинской судебной системы, а именно - применения дисциплинарных наказаний к судьям [36].

В этих делах Суд установил, что обнаруженные ним проблемы являются системными и вызваны недостатками в национальном законодательстве и/или административной или судебной практике. Поэтому он ука-

зал на необходимость срочного реформирования законодательной сферы и административной практики с целью приведения их в соответствие с его выводами в указанных делах и требованиями соответствующих положений Конвенции. Суд предоставил возможность Украине, под наблюдением Комитета Министров, самой определить наиболее подходящие способы принятия общих мер. Принятие нового Уголовно-процессуального кодекса на первый взгляд разрешило структурные проблемы, установленные Судом в делах «Харченко против Украины» и «Балицкий против Украины», однако остается неясным, как национальные суды будут применять положения нового УПК, поэтому эти дела все еще находятся на контроле со стороны Комитета Министров [37]. Исполнение дела «Каверзин против Украины» также находится под контролем Комитета Министров, при этом не указывается, что Украина уже приняла те или иные меры по его исполнению, в т.ч. план действий [38], а решение по делу «Александр Волков против Украины» еще не вступило в силу (на 20 марта 2013 г.).

Подводя итоги вышесказанному, следует отметить, что процедура пилотного решения имеет большое значение и для государств-ответчиков, и для заявителей, и для самого Суда. На уровне государства-ответчика пилотные решения значительно увеличивают эффективность функционирования и применения Конвенции на национальном уровне. Выражаясь метафорично, Суд посредством своих пилотных решений помогает государствам-членам Совета Европы «излечить» болезни своих правовых систем, искореняя пагубную судебную или административную практику, внедряя новое или изменяя существующее законодательство, тем самым улучшая свой международный имидж в сфере защиты прав человека. Заявителям же пилотные решения помогают значительно быстрее получить компенсацию за нарушение Конвенции на национальном уровне, без необходимости обращения к европейской фемиде, рассмотрение дел в которой замедляется большим количеством неразрешенных дел. Наконец, что касается Суда, пилотные решения помогают ему справиться с огромным количеством повторяющихся дел, которые приходят к нему на рассмотрение, тем самым повышая эффективность его функционирования. Пилотные решения также отображают тенденцию к конституционализации работы Суда, поскольку в них Суд не просто оценивает факты конкретного дела и устанавливает в нем нарушение, но и рассматривает вопросы соответствия национального законодательства и практики Конвенции, тем самым в некоторой степени выступая в качестве «Высшего конституционного суда» для 47 государств-членов Совета Европы.

Вся суть существования защиты прав человека по Конвенции и состоит в том, чтобы большинство нарушений Конвенции и Протоколов к ней исправлялись и компенсировались на национальном уровне, особенно если речь идет о системных нарушениях, касающихся большого количества подобных дел, а Суд помогал государствам-членам в этом. Это как нельзя точно отражает суть принципа субсидиарности, который стоит в основе функционирования Суда, и согласно которому государства-участники Конвенции должны как можно эффективнее отображать Конвенцию в своем национальном законодательстве и практике, тем самым существенно снижая количество потенциальных повторяющихся дел в Суде и давая последнему возможность сконцентрировать свое внимание и ресурсы на сложных и «чувствительных» делах о нарушении прав человека.

Таким образом, пилотные решения ЕСПЧ представляют большой потенциал в системе европейской защиты прав человека. Однако с учетом того, что их на данный момент не так много и то, что многие из них были приняты недавно (в 2010-2013 гг.), а поэтому все еще находятся на стадии исполнения государствами-ответчиками, дальнейшее изучение этой практики, ее влияния на национальные правовые системы и на функционирование самого Суда, а также практики исполнения государствами-членами Совета Европы пилотных решений Суда, остается чрезвычайно актуальным.

1. Европейская конвенция по правам человека, измененная и дополненная Протоколами №№ 11 и 14 [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/6AE69C60-8259-40F8-93AF-8EF6D817C710/0/Convention_RUS.pdf.
2. Gerards J. The pilot judgment procedure before the European Court of Human Rights as an instrument for dialogue / J. Gerards // Claes M. & Popelier P. (eds.). Constitutional Conversations. – Antwerp: Intersentia, 2012.
3. Fynys M. Expanding Competences by Judicial Lawmaking: The Pilot Judgment Procedure of the European Court of Human Rights / M. Fynys // German Law Journal. – 2011. – Vol. 12. – No. 5. – P. 1232-1259.
4. Buyse A. The Pilot Judgment Procedure at the European Court of Human Rights: Possibilities and Challenges / A. Buyse // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://ssrn.com/abstract=1514441>.

5. Heider D. The Pilot-Judgment Procedure of the European Court of Human Rights / D. Heider – Leiden/Boston: Martinus Nijhoff, 2013.

6. Жуковская А. Процедура пилотных постановлений / А. Жуковская // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.mgimo.ru/alleurope/2006/52/article-m-7-pravobig.html>.

7. Rules of Court (1 September 2012) [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/6AC1A02E-9A3C-4E06-94EF-E0BD377731DA/0/REGLEMENT_EN_2012.pdf.

8. Resolution Res(2004)3 of the Committee of Ministers on judgments revealing an underlying systemic problem (adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2004, at its 114th Session) [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=743257&Lang=fr>.

9. Scozzari and Giunta v. Italy [GC], no. 39221/98 and 41963/98, § 249, ECHR 2000-VIII [Электронный ресурс] // Режим доступа до этого и других дел ЕСПЧ: <http://hudoc.echr.coe.int>; Aleksanyan v. Russia, no. 46468/06, § 238, 22 December 2008.
10. Broniowski v. Poland (friendly settlement) [GC], № 31443/96, § 36, ECHR 2005-IX.
11. См. статистику Суда на <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/22E662F2-B879-4196-973A-47B09AB88638/0/January2013public.pdf>.
12. Broniowski v. Poland [GC], no. 31443/96, 22 June 2004.
13. Burdov (no. 2) v. Russia, no. 33509/04, 15 January 2009.
14. Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine, № 40450/04, 15 October 2009.
15. Olaru and Others v. Moldova, nos. 476/07, 22539/05, 17911/08 and 13136/07, 28 July 2009.
16. Manushaqe Puto and Others v. Albania, nos. 604/07, 34770/09, 43628/07 and 46684/07, 31 July 2012.
17. Vassilios Athanasiou and Others v. Greece, no. 50973/08, 21 December 2010.
18. Rumpf v. Germany, no. 46344/06, 2 September 2010.
19. Dimitrov and Hamanov v. Bulgaria, nos. 48059/06 and 2708/09, 10 May 2011; Finger v. Bulgaria, no. 37346/05, 10 May 2011.
20. Ümmühan Kaplan v. Turkey, no. 24240/07, 20 March 2012.
21. Michelioudakis v. Greece, no. 54447/10, 3 April 2012.
22. Glykantzi v. Greece, no. 40150/09, 30 October 2012.
23. Ananyev and Others v. Russia, 42525/07 and 60800/08, 10 January 2012.
24. Torregiani and Others v. Italy, nos. 43517/09, 35315/10, 37818/10, 46882/09, 55400/09, 57875/09 and 61535/09, 8 January 2013.
25. Kurić and Others v. Slovenia, no. 29828/06, 26 June 2012.
26. Suljagic v. Bosnia and Herzegovina, no. 27912/02, 3 November 2009.
27. Maria Atanasiu and Others v. Romania, no. 30767/05 and 33800/06, 12 October 2010.
28. Hutten Czapska v. Poland [GC], no. 35014/97, 19 June 2006.
29. Greens and M.T. v. United Kingdom, nos. 60041/08 and 60054/08, 23 November 2010.
30. Пилотные постановления. Информационно-тематический листок, октябрь 2012 г. [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/328F8D97-170C-4CC4-AC6D-B7BD406038D6/0/FICHES_Arrets_pilot_RUS.pdf
31. Nagovitsyn and Nagliyev v. Russia (dec.), nos. 27451/09 and 60650/09, 23 September 2010; Fakhretdinov and Others v. Russia, nos. 26716/09, 67576/09 and 7698/10, 23 September 2009.
32. Kharuk and Others v. Ukraine, no. 703/05 and 115 other applications, 22 July 2012.
33. Kharchenko v. Ukraine, no. 40107/02, 10 February 2011.
34. Balitskiy v. Ukraine, no. 12793/03, 3 November 2011.
35. Kaverzin v. Ukraine, no. 23893/03, 15 May 2012.
36. Oleksandr Volkov v. Ukraine, no. 21722/11, 9 January 2013.
37. Pending Cases: Current state of execution [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/Reports/pendingCases_en.asp?CaseTitleOrNumber=Kharchenko&StateCode=&SectionCode=
38. Pending Cases: Current state of execution [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/Reports/pendingCases_en.asp?CaseTitleOrNumber=Kaverzin&StateCode=&SectionCode=

Summary

The role of the judgments of the European Court of Human Rights is often viewed from the standpoint of an individual applicant, who aims to receive both moral satisfaction and pecuniary compensation. However, very often the Court receives a large number of applications which concern the same type of problem, in which case it will be more efficient for it to deal with them together, applying the so-called pilot judgment procedure.

In its pilot judgment the Court identifies a problem, which has a systemic and structural character and which exists in a respondent State, as well as its cause, finds a violation of the European Convention on Human Rights and orders the respondent State to adopt at the domestic level general measures in order to eliminate the problem identified in the judgment. These mainly include changes in the legislation or in the judicial or administrative practices. Since 2004 the Court has delivered nearly 20 pilot judgments, which are divided into five different categories in the present article. In addition, it has also delivered a number of «quasi-pilot» judgments, which are similar but not identical with the pilot judgments.

Although the Court's pilot judgments are typically complied with by the respondent States, some problems as to their implementation still exist. Nevertheless, the pilot judgments are of a great importance for the respondent States, as they help them improve their legal systems and better apply the Convention at the national level, thus improving their international profile in the sphere of human rights protection. Moreover, the pilot judgments are very important for the applicants, as they help large number of individuals promptly receive compensation at the national level, thus avoiding the recourse to the European Themis. Finally, the pilot judgments play a significant role for the Court itself, as they assist it in dealing more efficiently and rapidly with large groups of cases, which only increase its backlog, and in concentrating its resources on complex and sensitive cases.

Олена Іващенко

Особливості застосування рішень Європейського Суду з прав людини в національній судовій практиці України.

У статті досліджуються особливості застосування рішень Європейського суду з прав людини в національній судовій практиці на підставі аналізу законодавства України, окремих рішень Конституційного Суду України, судів загальної юрисдикції на чолі з Верховним Судом України. Автор висвітлює головні проблеми, що виникають перед українськими суддями в процесі застосування практики Європейського суду з прав людини та пропонує шляхи їх вирішення.

The article investigates the features of the application of the decisions of European Court of Human Rights in national jurisprudence based on the analysis of Ukrainian legislation, the decisions of the Constitutional Court of Ukraine and courts of general jurisdiction, headed by the Supreme Court of Ukraine. The author highlights the main problems faced by Ukrainian judges during the application of the decisions of European Court of Human Rights, and offers the ways of solution.

23 лютого 2006 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», положення якого зобов'язали всі органи державної влади, а в першу чергу судова, використовувати у своїй діяльності не лише положення Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року, а й застосовувати рішення Європейського суду за прав людини. Відповідно за практикою Суду було визнано статус джерела права при розгляді справ національними судами. Така законодавча позиція стала справжнім викликом для української континентальної судової традиції. Її реалізація в сучасних умовах здійснюється дуже повільно через взаємообумовлені явища - неоднозначність законодавчого регулювання, відсутність досвіду та узгодженої національної судової практики застосування прецедентного права в Україні, професійної невідповідності національних юристів тощо. Разом з тим кількість скарг українських громадян до Європейського суду щороку зростає, виокремлюючи проблеми не тільки у сфері застосування європейських конвенційних положень та практики Суду, але й виконання вже прийнятих рішень проти України. В умовах такої неоднозначності дане дослідження набуває особливої актуальності та практичності і має на меті проаналізувати особливості застосування та причини незастосування рішень Європейського суду з прав людини в національній судовій практиці. Для досягнення поставлених цілей в статті було проаналізовано як положення законодавства України, так і окремі рішення національних судів України та Європейського суду з прав людини. Теоретичною основою дослідження стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, В.В. Мицика, В.Г. Буткевича, В.І. Євінтова, В.П. Паліюка, Д.С. Терлецького, Д.Ю. Третякова, М.П. Орзіха, П.М. Рабіновича, Дж. Гінзбург та І. Камерона.

Україна ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 року 17 червня 1997 року, визнавши обов'язкову юрисдикцію Європейського суду з прав людини, створеного за цією Конвенцією. З цього часу Європейська Конвенція і протоколи до неї, відповідно до статті 9 Конституції України [1, с. 142] і статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [2, с. 542] є частиною національного законодавства, а отже підлягають неухильному застосуванню у внутрішньому правопорядку України усіма суб'єктами національного права. Детальний аналіз судової практики застосування положень Конвенції свідчить про те, що сьогодні вона є найбільш авторитетним і найбільш вживаним міжнародним договором в Україні. Не дивлячись на деякі незгодженості і певну непослідовність, її положеннями керуються у своїй діяльності і Конституційний Суд України, і суди загальної юрисдикції на чолі з Верховним Судом України.

Складніші проблеми виникають у національних судових органів із застосуванням рішень Європейського суду з прав людини, які є невід'ємною складовою частиною Конвенції, оскільки в них міститься її тлумачення, справній смисл багатьох її положень. Така ситуація пояснюється в першу чергу тим, що українська правова система належить до романогерманської правової сім'ї, головним джерелом права в якій визнається закон. А тому застосування прецедентного права, яким є право Європейського суду з прав людини для українських суддів, є певним випробуванням не тільки в силу недостатності досвіду та професійних знань, але й відсутності необхідних законодавчих підстав для такого застосування, що підтверджується як національною, так і міжнародною практикою. Дійсно, у своїй діяльності національні суди здійснюють правосуддя в межах своїх повноважень на основі виключно Конституції та законів України. [1, с. 141] Відповідно до статті 9 Конституції України, частиною національного законодавства України можуть бути лише такі джерела міжнародного права, як міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [1, с. 141]. Законодавчі положення про застосування практики Європейського суду з прав людини з'явилися порівняно нещодавнього і зводяться до загальних декларативних вказівок врахування рішень Суду органами державної влади без розроблення детального механізму такого застосування та визначення їх статусу і місця в системі джерел права України.

З точки зору міжнародного права, відповідно до статті 38 Статуту Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй, судові рішення є допоміжними засобами для встановлення змісту правових норм [3], не є джерелами права і можуть породжувати зобов'язання лише для держав, які є сторонами у справі. Така позиція підтверджується і національною практикою держав, що також не визнають рішення міжнародних судів як джерела свого внутрішнього права, які однак в судовому порядку можуть використовуватись під час судового тлумачення договірних норм, на основі яких приймалися відповідні міжнародні рішення. Так, тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод неможливе без врахування позицій Європейського суду з відповідних питань. Що стосується самої Європейської конвенції, вона надає державам широкі межі розсуду щодо методів і способів імплементації її положень в національні правові системи і не містить прямого обов'язку держав по виконанню та застосуванню рішень Європейського Суду з прав людини. Разом з тим, стаття 46 Конвенції зобов'язує держави виконувати остаточні рішення Суду з будь-яких справ, в яких вони є сторонами [4, с. 263], що однак також не свідчить про існування зобов'язання держави щодо імплементації практики Суду з таких справ у свою правову систему. З іншого боку, зі статті 19 Конвенції [4, с. 263] випливає беззаперечний зв'язок між діяльністю Суду та забезпеченням додержання сторонами їхніх конвенційних зобов'язань. А сам Суд в ухвалі по справі «Ірландія проти Об'єднаного Королівства» 1978 року з приводу його виключного права на тлумачення Конвенції заявив, що його рішення «служать не тільки вирішенню справ, які надійшли йому на розгляд, а в більш широкому розмінні уточнюють, захищають і розвивають норми Конвенції і сприяють таким чином додержанню всіма державами обов'язків, які вони взяли на себе як Договірні Сторони» [5, с. 189]. Попри дискусійність природи рішень Європейського суду з прав людини, ряд дослідників наполягають на існуванні звичаєвої норми, що зобов'язує держави їх виконувати і застосовувати у своєму внутрішньому правопорядку. М.П. Орзіх з цього приводу зазначає: «...в Європі фактично слалася норма звичаєвого міжнародного права, згідно з якою сукупність рішень Європейського суду з прав людини розглядається як європейське прецедентне право в галузі захисту прав людини та основних свобод» [6, с. 76].

Враховуючи такі обставини, тривалий час питання з'ясування місця рішень Європейського суду з прав людини в національному праві України залишалось невизначеним. Конституційний Суд України подекуди використовував їх, здебільшого лише як додатковий аргумент доведення своєї правової позиції після застосування норм Конвенції, не зазначаючи їх конкретного змісту, а лише, в кращому випадку, перелічуючи відповідні рішення. Так, у своєму рішенні від 1 грудня 2004 року у справі про незалежність суддів як складову їх статусу, Конституційний Суд зазначив, що положення щодо забезпечення незалежності суддів закріплено в Конвенції про захист прав людини та основних свобод, низці інших міжнародних договорів та «підтверджується практикою Європейського суду з прав людини» [7, с. 66]. Як бачимо, Конституційний суд не поспався на конкретну статтю Конвенції, ані вказав назви та змісту конкретних рішень Європейського Суду з прав людини. Серед рішень Конституційного Суду, в яких він безпосередньо звернувся до практики Європейського суду з прав людини, можна виділити рішення від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003 (у справі про поширення відомостей), в мотивувальній частині якого зазначається: «...Застосовуючи положення статті 10 Конвенції про захист прав людини та основних свобод в рішеннях у справах «Нікула проти Фінляндії» [8], «Яновський проти Польщі» [9] та інших, Суд підкреслює, що межі допустимої інформації щодо посадових та службових осіб можуть бути ширшими порівняно з межами такої ж інформації щодо звичайних громадян» [10, с. 140]. На багато біднішою є практика судів загальної юрисдикції у цій сфері, які лише інколи звертаються до положень Конвенції і ще рідше до рішень Європейського суду з прав людини, проте поволі ситуація починає змінюватись. Показовим прикладом рішень судів загальної юрисдикції у цьому плані є постанова Вищого господарського суду України від 04 жовтня 2005 року [11, с. 19], в якій було зроблено посилання на рішення

Європейського суду з прав людини від 11 січня 2005 року у справі «Дубенко проти України» [12]. Цікаво, що частота посилань на Конвенцію і рішення Суду прямо залежить від інстанції, до якої належить суд, що розглядає справу. Так, апеляційні суди, і тим більше Верховний Суд України, значно частіше використовують у своїй діяльності європейське конвенційне право і судову практику. Разом з тим зберігається правило, коли посилання на норми Конвенції і рішення Суду здійснюється лише в мотивувальній частині рішення.

Така неоднозначна ситуація стала причиною чисельних порушень Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань за Конвенцією і як наслідок неймовірним збільшенням кількості звернень наших громадян до Європейського Суду з прав людини за захистом своїх прав. За офіційними даними Міністерства Юстиції України в 2012 році до Європейського Суду надійшло рекордні 10500 заяв громадян України, понад 7300 було визнано ним неприйнятними, що близько 70% [13]. Разом з тим, неприйнятність заяв не означає відсутності порушень Конвенції, а отже реальна цифра обґрунтованих звернень набагато більша. Сьогодні Суд розглядає українські справи і виносить обов'язкові рішення. Виконання рішень суду – об'єктивний обов'язок держави, що порушила Конвенцію, який через відсутності узгодженого внутрішнього законодавства у цій сфері не завжди під силу забезпечити. Як наслідок, наша держава зіткнулась з проблемами не тільки застосування Конвенції і рішень Європейського Суду з прав людини, але й виконанням вже винесених рішень проти України.

Саме для вирішення всіх цих питань був прийнятий Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, який покладає на державні органи обов'язок не лише виконання та застосування рішень Суду, але й внесення змін до чинного законодавства, практики його застосування та адміністративної практики, забезпечення юридичної експертизи законопроектів, підвищення рівня професійної підготовки юристів, діяльність яких пов'язана з правозастосуванням [14, с. 1114]. Запровадження цих заходів має забезпечити додержання нашою державою положень Конвенції, порушення яких встановлено рішеннями, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, яка вже була предметом розгляду в Суді [14, с. 1114]. Окремо закон виділяє заходи індивідуального характеру, які спрямовані на виконання рішень, винесених проти України, у конкретних справах.

Мета такого Закону впливає з преамбули, де зазначається: «Цей Закон регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України» [14, с. 1114].

Найважливішим з точки зору застосування рішень Суду є стаття 17 Закону, де зазначається, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [14, с. 1115]. Закон не містить подальшу деталізацію цього положення. Лише стаття 2 зазначеного Закону визначає, що «Рішення Європейського Суду з прав людини є обов'язковими для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції» [14, с. 1114]. Але, якщо щодо визнання Конвенції як джерела права сумнівів майже не виникає, то процес застосування практики Європейського Суду з прав людини як джерела права в українському законодавстві не врегульовується. Положення національних нормативних актів регулюють місце і роль лише міжнародних договорів в національному правопорядку, і нічого не зазначають про судові рішення в цьому сенсі.

Далі Закон містить лише положення про можливість застосування судами положень Конвенції і практики Суду, однак не обов'язок, а в такому випадку за наявності аналогічних норм Конвенції в актах національного права, національні суди будуть застосовувати саме їх, тим більше що Закон не визначає механізму застосування рішень Суду та приписів Конвенції при здійсненні судочинства, він містить положення лише щодо порядку посилання на них. У разі ж відсутності аналогічної норми Конвенції в актах національного законодавства або ж виявлення невідповідності норм національного права положенням Конвенції, національні суди можуть застосовувати такі положення Конвенції тільки після їх перевірки на відповідність Конституції Конституційним Судом України.

Незважаючи на деяку декларативність положень Закону України «Про виконання рішень та застосування практики європейського суду з прав людини», він все ж має великий вплив на подальше українське законодавство. Для прикладу, декілька національних процесуальних кодексів України теж містять положення про обов'язкове врахування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення правосуддя. Так, згідно зі статтею 8 Кодексу адміністративного судочинства України, регулюючий вплив якого поширюється і на конституційні правовідносини, «суд при вирішенні справи застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини» [15, с. 1358].

Відстежуючи положення новоприйнятих нормативно-правових актів України, можна стверджувати, що намітилась тенденція до визначення особливого місця положень Конвенції та практики Європейського суду

з прав людини у законодавстві України. При цьому одним із пріоритетних завдань при здійсненні судочинства проголошено узгодження судових рішень з нормами Конвенції, рішеннями Європейського суду з прав людини та іншими міжнародними угодами, ратифікованими Україною, що як зазначає Д.С. Терлецький, свідчить про поступову еволюцію традиційних уявлень щодо системи національного законодавства та впровадження в теорію та практику правозастосування України певних елементів доктрини прецеденту [16, с. 1124-125]. Такий підхід дає змогу національним судам все частіше використовувати разом з Конвенцією рішення Європейського суду з прав людини. Для прикладу, тривалий час рішення судів загальної юрисдикції щодо виплат соціальних виплат не виконувались через відсутність бюджетних коштів. Станом на кінець 2012 року Європейський Суд розглянув дві справи українських громадян проти України з цього питання. Обидві були вирішені на користь позивачів. У справі «Півень проти України» Європейський Суд констатував порушення статті 6 Конвенції та зазначив, що «невиконання судового рішення не може бути виправдане недоліками законодавства, які унеможливають його виконання» [17]. Невиконання рішень державного суду не може бути виправдане і відсутністю бюджетних видатків. У справі «Шмалько проти України» Європейський суд підтвердив, що «орган державної влади не може посилатися на брак коштів, щоб виправдати невиконання судового рішення про виплату боргу» [18]. Посилання на такі висновки Європейського суду містить тепер майже кожне рішення апеляційних адміністративних судів України у справах про соціальні виплати. Для прикладу, Київський апеляційний адміністративний суд в своїй ухвалі від 01 листопада 2011 року, а також ряд інших рішень звертає увагу на нормативні приписи у справі «Шмалько проти України» [19]. Разом з тим, збільшення посилань на Конвенцію та рішення Європейського Суду з прав людини не означає, що такі рішення, попри їх обґрунтованість і законність, будуть виконані. Саме з цих підстав, вже на початку 2013 року за рішеннями Європейського суду з прав людини Україна програла 211 справ. Майже всі позивачі посилались на невиконання урядом бюджету коштів у справах, в яких державний орган чи державне підприємство вже програло суд всіх інстанцій всередині країни. Як наслідок така практика призвела до ще більших втрат держави: тепер сплаті підлягають не лише відповідні суми заборгованих соціальних виплат, але й справедливі сатисфакції кожному з позивачів.

Разом з тим, дійсний статус рішень Європейського Суду з прав людини, як і положень Конвенції, в національній правовій системі визначається не тільки конституційними нормами і відповідним законодавством. Він найперше визначається бажанням національних судів застосовувати норми Конвенції і практику Суду у своїх рішеннях. Оскільки навіть за наявного нормативного прямого уповноважуючого припису з боку держави на застосування норм міжнародного права, можливість і форма такого застосування вирішується одноособово чи колегіально суддями в конкретних справах, роль національного судді як представника правосуддя в цьому сенсі є визначальною. Однак, як свідчить судова практика України по застосуванню рішень Європейського суду, національні судді рідко демонструють бажання застосовувати норми європейського прецедентного права. Головними причинами цього, на нашу думку, є взаємно обумовлені явища – відсутність досвіду судового застосування та недостатність професійних знань у сфері як положень європейського права прав людини в цілому, так і конкретних міжнародних зобов'язань держави серед національних юристів. Як зазначає Дж. Гінзбург, для успішного вирішення проблеми застосування норм міжнародного права суддям, окрім усього іншого, необхідні і певні моральні якості – значна громадянська відвага та професійна чесність [20, р. 193]. Ускладнюють ситуацію також низький рівень правової свідомості інших учасників судового процесу, відсутність доступу до інформації про прийняті рішення, їх офіційного оприлюднення та перекладу, недостатність матеріально-технічного та нормативно-наукового забезпечення роботи національних судових органів, суперечливість законодавчо визначеного механізму застосування практики Європейського суду з прав людини.

Звичайно, певні зрушення в цьому напрямку в останні роки відбулись завдяки новітньому законодавству. Варто згадати хоча б про проголошення Законом України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» серед заходів загального характеру по забезпеченню додержання Конвенції сприяння професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи. Таким чином, не дивлячись на відсутність остаточно сформованого законодавчого механізму виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини, перші кроки в цьому напрямку вже зроблено. Прийняття відповідного закону – яскравий тому доказ. Враховуючи вище викладене, можна говорити про проникнення в правову систему України, судового прецедента як джерела права через рішення Європейського Суду з прав людини, що по суті поки що є певним викликом для діючого законодавства України, яке потребує подальшого вдосконалення, узгодження і адаптації з міжнародними стандартами.

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – С. 540.
3. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 червня 1945 року [Електронний ресурс]: Веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.
4. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – 40. – С. 263.
5. Євнатов В.І. Імплементация рішень Європейського Суду з прав людини: український та міжнародний досвід / В.І. Євнатов // Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / За ред. В.Н. Денисова. – К.: Юстиніан, 2006. – 672 с.
6. Орзи М.Ф., Крусян А.Р. Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право: Монография. – Киев: Алерта, 2006. – 290 с.
7. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частини першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їх статусу) // Офіційний вісник України. – 2004. – № 49. – С. 62.
8. Рішення Європейського Суду з прав людини від 21 березня 2002 року у справі «Нікула проти Фінляндії» [Електронний ресурс]: Веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com>. – Назва з екрану.
9. Рішення Європейського Суду з прав людини від 21 січня 1999 року у справі «Яновський проти Польщі» [Електронний ресурс]: Веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com>. – Назва з екрану.
10. Рішення Конституційного Суду України від 10 квітня 2003 року №8-рп/2003 у справі за конституційним поданням громадянина Сердюка Валерія Анатолійовича про офіційне тлумачення положення частини першої статті 7 Цивільного Кодексу Української РСР (справа про поширення відомостей) // Офіційний вісник України. – 2003. – № 17. – С.138.
11. Постанова Вищого господарського суду України від 04 жовтня 2005 року у справі № 20-9/024 // Юридическая практика. – 2006. – № 4. – С. 19-20.
12. Рішення Європейського Суду з прав людини від 11 січня 2005 року у справі «Дубенко проти України» [Електронний ресурс]: Веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com>. – Назва з екрану.
13. Інтерв'ю міністра юстиції Олександра Лавриновича газеті «Урядовий кур'єр» [Електронний ресурс]: Веб-сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua>. – Назва з екрану.
14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – С.1114.
15. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06 липня 2005 року № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35 (№№ 35-36, 37). – С. 1358.
16. Терлецький Д.С. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні: Монографія. – Одеса: Фенікс, 2009. – 232 с.
17. Рішення Європейського Суду з прав людини від 22 жовтня 2002 року у справі «Півень проти України» [Електронний ресурс]: Веб-сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua>. – Назва з екрану.
18. Рішення Європейського Суду з прав людини від 20 липня 2004 року у справі «Шмалько проти України» [Електронний ресурс]: Веб-сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua>. – Назва з екрану.
19. Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду про стягнення соціальних виплат від 01 листопада 2012 року [Електронний ресурс]: Веб-сайт. – Режим доступу: <http://law-service.org>. – Назва з екрану.
20. Ginsburgs G. Domestic Law and International Law // Toward the «Rule of Law» in Russia. – N.Y., 1992. – 257 p.

Summary

On February 23, 2006 the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine "On enforcement of decisions and application of the European Court of Human Rights practice". Its provisions obliged all public authorities, first of all, judicial, to apply in their work not only the provisions of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 1950, but also to use the decisions of the European Court on Human Rights. Therefore, the practice of the Court was recognized as a source of law during the hearing of cases by national courts. Such legislative position turned to be a real challenge for Ukrainian continental judicial tradition. Its realization under current conditions has been carrying out very slowly, mostly because of the following interdependent factors – the ambiguity of legislative regulation, absence of both experience and concerted national practice in the application of case law by the courts in Ukraine, professional unpreparedness of domestic lawyers, etc. Meanwhile, the number of Ukrainian citizens' complaints to the European court increases yearly, marking out the problems not only within the sphere of application of the European conventional provisions and the Court's practice, but also the problem of enforcement of decisions which have been rendered against Ukraine. Just in order to solve all these challenges, Ukrainian parliament adopted the above mentioned Law which set up the tendency of penetration into the legal system of Ukraine of the judicial precedent as a source of law through the decisions of the European Court's on Human Rights. It became the ground for further adoption of sectoral legislation in this field. The positive influence of the Law is confirmed by the increase of number of decisions containing reference not only to the Convention's provisions but also to the judicial practice on human rights. In the meantime, the imperfection of the legislative machine cannot be considered as the only reason of complexity of application of the European court's practice. In this relation under significant importance is an increase of a professional qualification of national judges, and most importantly, their desire to apply the European case law on protection of human rights in particular cases.

Алла Федорова

Критерії прийнятності індивідуальної заяви до Європейського суду з прав людини у контексті його реформування.

Стаття присвячена розгляду критеріїв прийнятності індивідуальної заяви до Європейського суду з прав людини та їх розширеному тлумаченню. Автор досліджує актуальні проблеми застосування нового критерію – суттєвої шкоди та аналізує сучасні пропозиції внесення змін до системи критеріїв прийнятності у світлі реформування Європейського суду. Особлива увага акцентується на необхідності детального аналізу небезпеки звуження доступу до Європейського суду внаслідок його реформування.

The article deals with the admissibility criteria of individual application to the European Court of Human Rights and its broad interpretation. The author examines the current problems of the implementation of new criteria – significant disadvantage and analyzes the current proposals of amending the admissibility criteria's system in the light of the reform of the European Court. Special attention is paid to the necessity of detailed analyses of risks narrowing access to the European Court due to its reform.

Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. було вперше в історії міжнародного права передбачено процедуру розгляду індивідуальних заяв з винесенням обов'язкового для сторін у справі рішення. Встановивши широке коло суб'єктів подання скарг, Конвенція закріпила і достатньо широкий перелік критеріїв, яким подані заяви мають відповідати для подальшого їх розгляду по суті.

Закріплення певних критеріїв прийнятності скарги є характерною рисою, яка притаманна в тому чи іншому вигляді всім міжнародно-правовим процедурам розгляду індивідуальних скарг у сфері захисту прав людини. Загальнопоширеними є вимоги стосовно суб'єктів позивачів; вичерпання всіх національних засобів захисту; можливості подання скарги виключно щодо порушення прав, закріплених у відповідному договорі, та проти держав, які цей договір ратифікували тощо. Зокрема, вимога про вичерпання національних засобів захисту закріплена Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжамериканською конвенцією про права людини, Африканською хартією прав людини та народів та іншими документами. Втім, критерії прийнятності індивідуальної скарги до Європейського суду з прав людини вважаються найжорсткішими та складними.

Водночас, Європейським судом з прав людини було детально розтлумачено кожний критерій, сформульовано правові позиції, принципи їх застосування, певні доктрини та теорії. Так, Суд встановив та розвинув концепцію жертви, в тому числі потенційної та непрямой; доктрину порушення, що триває; розширено розтлумачив поняття територіальної юрисдикції; детально розкрив поняття національного засобу захисту, його доступності та ефективності, визнав ситуації, коли невиконання цього критерію не позбавляє скаргу можливості бути розглянутою по суті. В цілому, тлумачення Судом критеріїв прийнятності було спрямовано на користь позивача та надання йому, якщо це можливо, шансів на розгляд справи по суті та захисту прав, порушених державою-учасницею.

Сьогодні, коли Європейський суд виявився «заручником» власного успіху та популярності, кількість скарг до нього зростає непередбачуваними темпами. Основною проблемою, яку необхідно вирішити для забезпечення подальшого ефективного функціонування Європейського суду з прав людини, є його «розвантаження». Це пов'язано з необхідністю швидкої обробки величезної кількості неприйнятних за формальними критеріями скарг, які, згідно діючих правил, підлягають судовому розгляду з винесенням відповідного рішення. За

інформацією Суду неприйнятними визнаються до 90% від всіх поданих заяв, що становить десятки тисяч заяв щороку [1]. Тільки проти України за 2012 р. Судом було визнано неприйнятними більше 7 000 заяв [2]. Водночас, більше 125 000 заяв залишається в Суді на розгляді [3]. Розгляд відповідних скарг та прийняття рішень про неприйнятність більшості з них сприяє подальшому перевантаженню Суду, збільшенню загальної тривалості розгляду скарги та може вплинути на ефективність в цілому. Зазначена ситуація свідчить про необхідність реформування контрольного механізму, в тому числі внесення змін до системи критеріїв прийнятності.

Реформування Європейського суду з прав людини вважається одним з пріоритетів загальної реформи Ради Європи та привертає значну увагу юристів-міжнародників, науковців, правозахисників, суддів та, в цілому, широкого кола фахівців у сфері захисту прав людини. Зокрема, проблеми реформування Європейського суду досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені як Антонович М.М., Алстон Ф., Буткевич В.Г., Буткевич О.В., Буроменський М.В., Бйоргвінсон Д.Т., Вільхабер Л., Вайт Р., Жупанчич Б., Карташкін В.А., Коста Ж.П., Фрайберг Е., О'бойл М., Шевчук С.В., Ентін М.Л., Ентін Л.М. та інші. Разом з тим, аналіз пропозицій та напрямів внесення змін до системи критеріїв прийнятності індивідуальної скарги, практично відсутній.

За більш ніж 60 років функціонування Суду неодноразово запроваджувалися зміни стосовно всіх аспектів його діяльності: юрисдикції, структури, критеріїв прийнятності, процедури прийняття рішень, вимог до кандидатів на посаду судді, повноважень, судових рішень [4; с. 39].

Подолання проблеми надмірного навантаження на Суд вперше очікувалося з початком функціонування єдиного постійно діючого Суду з набуттям чинності з 1 листопада 1998 року Протоколу 11 до Конвенції. Однак, очікування не були виправдані. Збільшення кількості держав та загальної кількості населення під юрисдикцією держав-учасниць спонукало до пошуків шляхів подальшого реформування Суду фактично з кінця 90-х років минулого століття. Одним з елементів такого реформування залишалося вдосконалення критеріїв прийнятності для зменшення кількості скарг.

Результатом нововведень у системі критеріїв виявилось впровадження у Протоколі 14 до Конвенції нового критерію прийнятності індивідуальної скарги – встановлення наявності суттєвої шкоди. У статті 12 Протоколу 14 передбачено, що Суд оголошує будь-яку індивідуальну заяву непринятною, якщо заявник не зазнав суттєвої шкоди [5]. Також передбачено було два виключення, коли відсутність суттєвої шкоди не має бути перешкодою для розгляду справи: якщо принцип поваги до прав людини, гарантованих Конвенцією та протоколами, буде вимагати розгляду справи по суті, а також, на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином.

Новий критерій встановив додатковий «інструмент боротьби» з постійним збільшенням кількості заяв за допомогою відхилення тих, які є незначними, з метою надати Суду можливість сконцентруватися на справах, що вимагають розгляду по суті [6].

Тлумачення поняття суттєвої шкоди та принципів застосування нового критерію було надано у рішеннях Суду, що надало можливість заявникам та державам прогнозувати відповідність заяв вимогам нового критерію. Дійсно, тлумачення та роз'яснення Суду були надані з першого дня набрання чинності Протоколом 14. Так, 1 червня 2010 р. було визнано непринятною справу «Іонеску проти Румунії», в якій Суд встановив, що фінансова шкода розміром 90 Євро не була велика для заявника, та втрата цієї суми не мала серйозні наслідки для його особистого життя [7]. Незначні суми матеріальної шкоди вплинули на визнання неприйнятними справ «Корольов проти Росії», «Коваленко та Бойко проти України» [8] тощо.

Відповідне тлумачення нового критерію не було абсолютно новою практикою Суду, адже «суттєва шкода» виокремилася з інших критеріїв – зловживання правом на подання заяви та подання явно необґрунтованих скарг.

Враховуючи новий підхід, відсутня чітка впевненість, що по деяких справах проти України, які вже були розглянуті по суті, були би прийняті аналогічні рішення після впровадження нового критерію. Так, невиконання рішень національних судів щодо невилати заявникам порівняно невеликих сум заборгованості по заробітній платі та доплатам у розмірах 300 грн. та 800 грн. стосувалися справи «Ганна Жовнір проти України» та «Ірина Півень проти України» [9]. Європейський суд встановив порушення статей 6 та ст.1 Протоколу 1, однак сьогодні такі справи теоретично мають можливість бути визнані неприйнятними відповідно до вимог нового критерію.

При застосуванні нового критерію Європейський суд підкреслював, що матеріальна шкода не розглядається єдиним фактором, який враховується при встановленні суттєвої шкоди. Будь-яка шкода, на думку Суду, може бути суттєвою за конкретних умов, враховуючи всі обставини справи. У цьому аспекті важливим можна вважати рішення Суду у справі «Лучанінова проти України» від 9 червня 2011 року [10]. Заявницю визнали виною у крадіжки майна роботодавця на суму 0, 42 грн. та наклали штраф на суму 51 грн. Втім, судовий розгляд цієї справи у національних судових органах та звільнення заявниці з роботи мали, на думку Суду, неспра-

ведливий характер та негативно вплинули на кар'єру заявниці. Відповідно, Суд не визнав, що шкода була несуттєвою, та наголосив, що основною ідеєю нового критерію є те, що порушення права виключно з юридичної точки зору має досягти мінімального рівня жорстокості, щоб гарантувати розгляд міжнародним судом. Суд також нагадав, що оцінка цього мінімального рівня є відносною та залежить від всіх обставин справи.

Необхідність широкого застосування нового критерію проголошувалося у деклараціях, прийнятих на конференціях на вищому рівні з питань реформування контрольного механізму Конвенції. Однак, значних результатів досягнуто не було. Поодиноке застосування нового критерію може бути обумовлено обмеженнями, закріпленими Протоколом 14. Впродовж 2 років з моменту набуття зазначеним Протоколом чинності виключно палати Суду та Велика палата мали право на його застосування. З 1 червня 2012 р. застосовувати новий критерій доступно всім структурним елементам Суду, в тому числі суддям, які розглядають справи щодо їх прийнятності одноособово. Чи матимуть судді, які виносять рішення щодо неприйнятності заяви, достатньо часу для аналізу всіх обставин справи та яким буде подальший розвиток застосування нового критерію покаже майбутнє. Втім, як зазначають спеціалісти та безпосередньо судді, юристи Суду, принципово ситуація не зміниться, незважаючи на поступове формування стандартів застосування нового критерію.

Разом з тим, новий критерій має перспективи розширення застосування внаслідок внесення до проекту Протоколу 15 до Конвенції від 31 жовтня 2012 р. положень Брайтонської декларації щодо виключення другого захисного положення про недопустимість відхилення скарги у випадку її розгляду національним судом [11].

Скасування зазначеного положення, на думку правозахисників багатьох держав, в тому числі, України, Росії, надасть державам-членам широку свободу дій в умовах тотальної недовіри до судової системи в багатьох державах та може обмежити доступ деяких категорій осіб до Суду [12]. Категорична точка зору та занепокоєння висунутими пропозиціями були висловлені в зауваженнях міжнародних неурядових організацій у доповіді з питань щодо заходів, прийнятих з метою виконання Інтерлакенської та Ізмірської декларацій про майбутнє Європейського суду з прав людини [13]. Зокрема, стверджувалося, що запропоноване виключення може суттєво обмежити матеріальну юрисдикцію Суду та підірвати на практиці універсальне застосування конвенційних прав на території держав-учасниць.

Таким чином, якщо проект Протоколу 15 буде прийнято, то можливість застосування нового критерію буде значно розширено водночас з обмеженням доступу до Суду.

Проектом Протоколу 15 вносяться зміни ще до одного критерію прийнятності індивідуальної скарги - пропонується скоротити 6-місячний термін для подання заяви до 4 місяців. Такі зміни також мають сприяти скороченню кількості заяв. Однак, подібні зміни обов'язково будуть пов'язані з обмеженням доступу до Суду значної категорії соціально незахищених осіб, які не мають коштів на юридичну допомогу, осіб, які знаходяться у пенітенціарних закладах тощо. З висунутою пропозицією не погоджуються деякі держави Ради Європи. Зокрема, представники України відстоювали право заявників на 6 місячний термін та наполягали на недопустимості включення відповідного положення у проект Протоколу 15. Категоричне неприйняття вказаних змін висловлювали відомі міжнародні правозахисні організації.

В цілому, в процесі реформування контрольного механізму Європейської конвенції з прав людини, критерії прийнятності посідають важливе місце, адже нерозривно пов'язані з кількістю скарг, які, навіть за формальними ознаками, є неприйнятними, однак мають бути розглянуті Судом. Критерії прийнятності були об'єктом дискусій на всіх конференціях на високому рівні з питань реформування Суду. Зокрема, в Інтерлакені у 2010 р. обговорювалася необхідність поширення повної та чіткої інформації про критерії прийнятності потенційним заявникам з метою скорочення кількості скарг, які не мають шансів розгляду по суті [14], та проведення аналізу доцільності створення окремого органу з розгляду скарг на предмет їх відповідності критеріям прийнятності.

Сьогодні, в рамках Ради Європи продовжується обговорення різноманітних ідей, які було висунуто останні декілька років. В тому числі, аналізується доцільність впровадження пропозицій стосовно надання Суду свободи відбору справ для розгляду з метою встановлення можливості для Суду зосереджуватися виключно на пріоритетних справах; автоматичного виключення справи зі реєстру скарг після фіксованого періоду часу, на кшталт терміну позовної давності, що може приводити до виключення справи ще до її розгляду суддею; впровадження санкцій за подання завідомо безперспективних заяв, що може підірвати право на звернення до Суду [15] тощо. Проти пропозиції про встановлення мита за подачу заяви до Суду практично одразу висловилися 270 неурядових організацій з 40 держав Ради Європи [13]. Не знайшла підтримку і ідея обов'язковості юридичного представництва. Тобто, більшість пропозицій щодо змін у системі критеріїв прийнятності, які розглядаються Радою Європи, мають суттєві недоліки та негативно сприймаються правозахисним співтовариством.

Поряд з внесенням змін до безпосередньо критеріїв прийнятності активно обговорювалися варіанти реформування процесу розгляду справ щодо їх прийнятності. Всі висунуті пропозиції відрізнялися за розподілом повноважень між секретаріатом Суду та суддями. Так, розглядається доцільність винесення рішень

щодо неприйнятності справи за формальними ознаками юристами Суду у випадках, коли подальшого вивчення та розгляду справа не потребує. У разі прийняття таких змін вирішення питання про прийнятність буде виведено з-під судового контролю, враховуючи неможливість їх оскарження чи перегляду. Також обговорюється можливість формування нової групи суддів або створення окремої судової структури для розгляду справ щодо прийнятності. Втім, реалізація цієї пропозиції вимагає значних фінансових витрат, що, зазвичай, негативно сприймається державами-членами Ради Європи. Зазначена пропозиція є достатньо невизначеною і стосовно точної кількості додаткових суддів, які необхідні для своєчасного розгляду всіх заяв. Ще одним варіантом запропонованих змін вважається комбінований варіант, згідно з яким юристи отримають право виносити рішення щодо явно неприйнятних за формальними ознаками скарг, які передаватимуться суддям за наявності сумнівів [16].

Багато діючих суддів та суддів у відставці висловлюються за розширення повноважень юристів Суду. На практиці останні вже й сьогодні де факто мають зазначені повноваження, питання надання яких тільки дебатуються. У будь-якому випадку, фактичне виконання квазі-судових повноважень юристами Суду при виконання судових функцій суддею одноособово можна буде оцінити через декілька років, як і застосування нового критерію та долю пропозиції про подальші їх зміни.

Більшість розглянутих у статті пропозицій залишаються відкритими для обговорення спільно з загальним розумінням необхідності невідкладного внесення змін до контрольної системи Конвенції. У протилежному випадку Європейський суд з прав людини може вже у найближчому майбутньому втратити символ справедливості. Однак, аналіз сучасних тенденцій реформування системи критеріїв прийнятності свідчить про наявність бажання розвантажити Європейський суд, навіть, обмеживши доступ до нього, забравши у деяких останню надію, яку було надано всім, хто знаходиться під юрисдикцією держав-учасниць, ще у 1950 році. Небезпечна тенденція обмеження доступу до Суду разом з наслідками таких змін та можливим впливом на кількість заяв, відкритістю доступу до Суду має бути зупинена, а всі аспекти реформування ретельно досліджено для того, щоб головний міжнародний механізм захисту прав людини в Європі залишався ефективним та справедливим і для наших дітей.

[1] Интерлакенская Конференция «О будущем Европейского Суда по правам человека»: дискуссия и результаты// Права человека в России. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.hro.org/node/8075>

[2] Statistical information. European court of human rights. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Reports+and+Statistics/Statistics/Statistical+data/>

[3] Максимальное количество жалоб было зарегистрировано в конце августа 2011 г. на уровне 160 200. (реформа Европейского суда по правам человека// [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://hub.coe.int/ru/what-we-do/human-rights/reform-of-the-european-court/>)

[4] Буткевич В.Г. Эволюция критериев реформирования Европейского суда з прав людини (здобутки і втрати)// Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини. Збірник наук. Ст. Міжнар. наук.-практ. конф./ за заг. ред. Проф. Ківалова С.В. Одеса: Фенікс, 2012. – 520с.

[5] Протокол № 14 до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, який змінює контрольну систему Конвенції. Док. № 994_527// Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. Законодавство. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_527

[6] Практическое руководство по приемлемости. Отсутствие значительного ущерба// Сайт стратегической судебной защиты Харьковской правозащитной группы. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://hr-lawyers.org/index.php?id=1323335621>

[7] Ionescu v. Romania, Decision on admissibility of app. 36659/04, 01/06/2010. Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=003-3168255-3520054>

[8] Vladimir Petrovich Korolev v. Russia, dec. 01/07/2010; Vera Andreyevna Kovalenko and Anna Ivanovna Boyko v. Ukraine, dec. 30/11/2010. Офіційний сайт Європейського суду з прав

людини. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int>

[9] Zhovner v. Ukraine, jud. 24/06/2004 Piven v. Ukraine, jud. 24/06/2004. Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int>

[10] Luchaninova v. Ukraine jud. 09/06/2011. Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int>

[11] Draft Protocol No. 15 to the Convention ,Art.5. DH-GDR(2012)R2 Addendum III Steering Committee for Human Rights (CDDH), Committee of experts on the reform of the Court (DH-GDR)

[12] Partiff T. European Court of Human Rights reforms could have 'devastating' effect in Russia // The Telegraph, 17 Apr 2012. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/9207908/European-Court-of-Human-Rights-reforms-could-have-devastating-effect-in-Russia.html>

[13] Совет Европы: замечания о мерах, принятых во исполнение Интерлакенской и Измирской деклараций о будущем Европейского суда по правам человека. Январь, 2012 г. Совместные замечания МНО (Международная Амнистия, Центр AIRE, Европейский центр защиты прав человека (EHRAC), Хельсинкский фонд прав человека, ИНТЕРАЙТС, Международная комиссия юристов (ICJ) и JUSTICE)// European Human Rights Advocacy Center. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ehracmos.memo.ru/>

[14] Interlaken Declaration. High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights, 19/02/2010, п. C-6 (a) и (b)

[15] Steering Committee for Human Rights. Committee of experts on the reform of the court DH-GDR(2011)20

[16] Сучкова М. Реформа Европейского суда по правам человека: развитие дискуссии. 29 декабря 2011 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://publicverdict.ru/topics/eurocourt/9937.html>

Admissibility criteria of individual application in the context of the reform of European Court of Human Rights

European Convention on Human Rights provides the individual complaint procedure that comes together with the wide range of admissibility criteria that applications must comply with. During more than 60 years of its functioning, the European Court of Human Rights has thoroughly interpreted each admissibility criteria to give the chance to the plaintiff for examination the application on the merits.

Reform of the admissibility criteria system is one of the important aspects of the general reform of the Conventional control mechanism that actually comes from 2000 and focuses on the relieve the Court from the huge amount of applications.

In particular, the Protocol 14 to the Convention introduced a new admissibility criteria relating to the degree of disadvantage suffered by the applicant, aimed at discouraging applications from persons who have not suffered significant disadvantage. The principles and perspectives of its implementation should be analyzed in detail.

Nowadays, many proposals for further changes to the system of conditions of admissibility have been put forward. In particular, there are discussions about the reduction the six-month time-limit to four-month rule; the sanctions for applicants in futile cases; the compulsory legal representation for applicants; models for a system of fees for applicants to the Court; the freedom for the Court's selection of the applications to proceedings etc.

A significant number of the proposals and ideas of the reforms raises the great concern and critical assessments by the human rights activists and well-known international human rights NGOs due to preserve the openness and transparency of the European Court of Human Rights.

The reform of the European Court of Human Rights has the negative theoretical tendency to the limitation of the access to the Court and this tendency should be stopped. European Court of Human Rights has to remain the most effective international human rights protection mechanism in Europe for next generations.

Механізми захисту і забезпечення реалізації прав людини в окремих державах

Ирина Эсмантович

Защита прав молодежи – приоритетное направление социальной политики государства.

Молодь - майбутнє суспільства і держави, однак виконати своє призначення вона зможе, якщо їй будуть надані певні гарантії з боку суспільства: гарантія придбання знань, відповідних громадських потреб, професійної підготовки, можливостей для входження в самостійне життя, створення умов для утворення сім'ї. У зв'язку з цим особливою актуальністю в сучасних умовах набуває проблема формування молодіжної політики. Молодь, соціальна політика, гарантії, соціальне становлення, особистісний розвиток.

Youth - the future of society and the state, however, to fulfil its mission she could, if she will be granted certain guarantees from the company: the guarantee of acquisition of knowledge, relevant public needs, vocational training, opportunities to enter the independent life, creation of conditions for the formation of the family. In connection with this particular relevance in modern conditions acquires a problem of forming of youth policy. Youth, social policy, guarantees of social formation, the development of personality.

Важным фактором, обеспечивающим устойчивое развитие общества, является создание экономических, социальных, культурных, правовых и других условий для гармонического развития и социально позитивного образа жизни личности, реализации общепризнанных мировым сообществом конституционных прав и свобод человека. Потребностям и принципам устойчивого развития современного общества соответствует тип гармоничной и всесторонне развитой, физически здоровой, образованной и духовной личности, ведущей активный образ жизни [1].

Эффективная социальная политика государства призвана создать необходимые условия, обеспечивающие достойную жизнь и свободное развитие человека. Приоритетной задачей государства в области социальной защиты является забота о семье, детях, молодежи, обеспечение ее прав на полноценное физическое, интеллектуальное, нравственное и социальное развитие.

Особую актуальность для каждого государства в современных условиях приобретает проблема формирования молодежной политики, поскольку молодежь вовлечена во все социальные процессы либо непосредственно, либо через свою семью. Формирование жизнеспособного молодого поколения является одним из главных факторов обеспечения устойчивого развития государства и общества. Молодежь несет особую ответственность за сохранение и развитие страны, за преемственность исторического и культурного наследия. С одной стороны, на общество и государство оказывают влияние духовные ценности молодежи, ее взгляды, нравственный облик. С другой стороны, молодежные проблемы являются отражением процессов, происходящих в обществе. Поэтому проблемы молодежной социализации, политической, экономической, культурной, проблемы молодой семьи, образования, досуга, здоровья, - далеко не полный перечень тех проблем, которые объединяются в единую молодежную проблематику любого общества. Однако, свое предназначение молодежь сможет выполнить, если ей будут предоставлены определенные гарантии со стороны общества, в частности, гарантии приобретения знаний, соответствующих общественным потребностям, профессиональной подготовки, возможностей для вхождения в самостоятельную жизнь, создания условий для образования семьи.

Цель государственной молодежной политики - всестороннее воспитание молодежи, содействие ее духовному, нравственному и физическому развитию; создание условий для свободного и эффективного участия молодежи в политическом, социальном, экономическом и культурном развитии общества; социальная, материальная, правовая поддержка; расширение возможностей в выборе жизненного пути [2].

УДК 342.726-053.67

ЭСМАНТОВИЧ ИРИНА,

кандидат исторических наук, доцент, декан юридического факультета учреждения образования «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины».

© И. Эсмантович, 2013

Основой законодательной базы в области государственной молодежной политики в Республике Беларусь является Конституция Республики Беларусь, которая гарантирует молодежи право на духовное, нравственное и физическое развитие, охрану здоровья, получение жилья, образование и участие в общественно-политической жизни страны [3].

Один из основополагающих законов в осуществлении государственной молодежной политики - Закон Республики Беларусь «Об основах государственной молодежной политики» - определил принципы молодежной политики Республики Беларусь:

- защита прав и законных интересов молодежи;
- сочетание государственных, общественных интересов, прав и свобод личности в формировании и реализации государственной молодежной политики;
- обеспечение молодежи правовых и социально-экономических гарантий, компенсирующих обусловленные возрастом ограничения ее социального статуса;
- научная обоснованность и комплексность;
- гласность;
- привлечение молодежи к непосредственному участию в формировании и реализации государственной молодежной политики;
- приоритет конкурсных механизмов при реализации программ в сфере государственной молодежной политики [2].

Среди основных направлений государственной молодежной политики выделяют образование, занятость, охрану здоровья и формирование здорового образа жизни, организацию досуга, обеспечение жильем, социальную поддержку молодых семей, гражданское и патриотическое воспитание, государственную поддержку талантливой и одаренной молодежи.

Вопросы реализации государственной молодежной политики находят свое отражение в ряде других нормативных актов. Так, Указом Президента Республики Беларусь «О специальном фонде Президента Республики Беларусь по социальной поддержке одаренных учащихся и студентов» 1996 года в целях финансирования мероприятий, направленных на создание условий для поиска, становления и развития талантливой молодежи создан специальный фонд Президента [4].

Большое внимание в государстве уделяется развитию молодежного движения, созданию и функционированию общественных объединений молодежи. Закон «О государственной поддержке молодежных и детских объединений в Республике Беларусь» 1999 года определяет гарантии, общие принципы, содержание и меры государственной поддержки молодежных и детских общественных объединений в целях создания и обеспечения правовых, экономических и организационных условий, гарантий и стимулов деятельности таких объединений, направленной на социальное становление, развитие и самореализацию детей и молодежи в общественной жизни, а также в целях охраны и защиты их прав [5].

В настоящее время в Беларуси действуют около 150 молодежных и детских организаций, среди которых Белорусский республиканский союз молодежи, Лига добровольного труда молодежи, Белорусская ассоциация «Пошук», Клубы ЮНЕСКО, Белорусская пионерская организация, организация скаутов и гайдов и др. Создан Белорусский комитет молодежных организаций, объединивший около 40 наиболее активных и массовых молодежных организаций страны.

Трудовым законодательством для молодежи предусмотрены гарантии первого рабочего места, бронирование рабочих мест для несовершеннолетних и впервые получающих работу [6].

В целях дальнейшего развития системы профессиональной ориентации молодежи, обеспечения гарантий ее профессионального образования и трудоустройства разработана концепция развития системы профессиональной ориентации молодежи [7].

Таким образом, в Республике Беларусь проводится последовательная социальная политика по обеспечению и реализации прав молодежи. За первое десятилетие XXI века в государстве была разработана государственная программа «Молодежь», внесены изменения в трудовое и налоговое законодательство по содействию занятости молодых людей, определены дополнительные гарантии молодым семьям на получение льготных кредитов и целевых субсидий для строительства и приобретения жилья и др. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 г. предусматривает продолжение работы всех заинтересованных субъектов по формированию у молодежи активной гражданской позиции, повышению мотивации к получению полноценного образования, расширению вопросов занятости, в том числе за счет развития студенческих строительных отрядов, поддержке и поощрению талантливой молодежи.

Для реализации государственной молодежной политики и обеспечения гарантий, предусмотренных законодательством, создаются социальные службы для молодежи, деятельность которых осуществляется под руководством государственных органов по делам молодежи в районе и области. Социальные службы для молоде-

жи осуществляют информирование молодых граждан об их правах и возможностях в различных сферах, оказывают психологическую, педагогическую и юридическую помощь.

В республиканском и местных бюджетах выделяются целевые средства на финансирование мероприятий в области государственной молодежной политики. К примеру, за счет средств республиканского и местных бюджетов финансируются республиканские и местные комплексные и целевые программы в области осуществления государственной молодежной политики, расходы по осуществлению международных молодежных контактов, по строительству и содержанию молодежных объектов. Для финансирования программ в сфере молодежной политики создаются республиканский, областные и районные молодежные фонды, по решению трудовых коллективов - молодежные фонды предприятий, учреждений и организаций. Источниками формирования молодежных фондов могут быть бюджетные ассигнования, благотворительные поступления от юридических и физических лиц.

Выделение молодежной политики в самостоятельное направление деятельности государства в различных странах мира отражает одну из закономерностей современного этапа развития человеческой цивилизации.

Опыт последних десятилетий показывает, что политических и экономических успехов добиваются те государства, которые уделяют первоочередное внимание молодежи. Эффективное использование человеческого потенциала и, в первую очередь, инновационного потенциала развития, носителем которого является молодежь, дает государству стратегическое преимущество.

Поэтому при определении общенациональных приоритетов в Республике Беларусь обязательно учитываются интересы молодежи, создаются условия для её самореализации и стимулы для включения молодых в общественные процессы. Государственная молодежная политика и призвана определить программу действий государства и общества в этой области. Конечная цель государственной молодежной политики – создание возможностей для реализации молодых людей, обеспечения развития и процветания общества и государства не только сегодня, но и в обозримом будущем. В этом и суть создания социально-экономических, организационных, правовых условий и гарантий для социального становления и личностного развития молодых граждан.

1. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 г. // Режим доступа : <http://w3.economy.gov.by>. - Дата доступа : 15.03.2013.
2. Об основах государственной молодежной политики : Закон Республики Беларусь от 07.12.2009 № 65-3 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 2009. - № 300, 2/1617.
3. Конституция Республики Беларусь. - Минск : Амалфея, 2012.
4. О специальном фонде Президента Республики Беларусь по поддержке талантливой молодежи : Указ Президента Республики Беларусь от 12.01.1996 № 18 // Собрание указов Президента и постановлений Кабинета Министров Республики Беларусь. - 1996. - № 2, 1/2131.
5. О государственной поддержке молодежных и детских общественных объединений в Республике Беларусь : Закон Республики Беларусь от 09.11.1999 № 305-3 //

- Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 1999. - № 89.
6. Трудовой кодекс Республики Беларусь. - Минск : Амалфея, 2010.
7. О развитии системы профессиональной ориентации молодежи : Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 14.10.2000 № 1598 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 2000. - № 101, 5/4321.
8. Государственная молодежная политика в Республике Беларусь: материалы семинара-практикума педагогических работников студенческого городка БГУ. - Минск : БГУ, 2007. - 312 с.
9. Васильева Н.Л. Роль молодежных организаций в реализации государственной молодежной политики Республики Беларусь // Молодежь Беларуси на современном этапе: состояние, проблемы и пути их решения / Под ред. Лаптенка С.Д. - Минск : БГУ, 2004. - 342 с.

Protection of the rights of young people a priority direction of social policy of the state

Youth is the most important strategic social resource of the company, in connection with what has become especially relevant in modern conditions the problem of formation of youth policy.

Youth - the future of society and the state, however, to fulfil its mission she will not be able to, if she will not be granted to certain guarantees from the company: the guarantee of acquisition of knowledge, relevant public needs, vocational training, opportunities to enter the independent life, creation of conditions for the formation of the family.

The state youth policy in the Republic of Belarus is carried out on the basis of the Law of the Republic of Belarus on fundamentals of state youth policy 2009, which defined the main principles of this policy, the protection of the rights and legitimate interests of youth; a combination of state, public interests, rights and freedoms of the individual in the formation and realization of state youth policy; provision of youth legal and social-economic guarantees of compensating due to age restrictions her social status, etc.